

SIVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

**MUHATABİ İKNADA KUR'AN'IN AKLÎ DELİLLERİ
KULLANMASI**

Yüksek Lisans Tezi

Şenel GENÇ

**Sivas
Ocak 2020**

SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

**MUHATABİ İKNADA KUR'AN'IN AKLÎ DELİLLERİ
KULLANMASI**

Yüksek Lisans Tezi

Şenel GENÇ

Tez Danışmanı

Prof. Dr. HASAN KESKİN

**Sivas
Ocak 2020**

KABUL VE ONAY

Üniversite: : Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ana Bilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Tezin Başlığı : Muhatabı İknada Kur'an'ın Aklî Delilleri Kullanması
Savunma Tarihi : 13.01.2020
Danışmanı : Prof. Dr. Hasan KESKİN

Unvanı - Adı Soyadı

İmza

Jüri Başkanı : Prof. Dr. Hasan KESKİN

Üye : Prof. Dr. Ömer ASLAN

Üye : Doç. Dr. Enver BAYRAM

Oy Birliği

Oy Çokluğu

Şenel GENÇ tarafından hazırlanan Muhatabı İknada Kur'an'ın Aklî Delilleri Kullanması başlıklı tez, kabul edilmiştir./..../.....

Prof. Dr. Ahmet ŞENGÖNÜL
Enstitü Müdürü

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırladığım bu Yüksek Lisans tezinin bizzat tarafımdan ve kendi sözcüklerimle yazılmış orijinal bir çalışma olduğunu ve bu tezde;

- 1- Çeşitli yazarların çalışmalarından faydalandığımda bu çalışmaların ilgili bölümlerini doğru ve net biçimde göstererek yazarlara açık biçimde atıfta bulunduğumu;
- 2- Yazdığım metinlerin tamamı ya da sadece bir kısmı, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmışsa bunu da açıkça ifade ederek gösterdiğimi;
- 3- Başkalarına ait alıntılanan tüm verileri (tablo, grafik, şekil vb. de dahil olmak üzere) atıflarla belirttiğimi;
- 4- Başka yazarların kendi kelimeleriyle alıntıladığım metinlerini, tırnak içerisinde veya farklı dizerek verdiğim yine başka yazarlara ait olup fakat kendi sözcüklerimle ifade ettiğim hususları da istisnasız olarak kaynak göstererek belirttiğimi,

beyan ve bu etik ilkeleri ihlal etmiş olmam halinde bütün sonuçlarına katlanacağımı kabul ederim.

21.10.1/2020

Şenel GENÇ

ÖNSÖZ

Kur'an, Allah'ın rahmetinin tecellîsi, kullarına olan sevgisinin göstergesi ve inayetinin sembolü olarak kabul edilen kutsal kitaptır. İçerisinde pek çok hikmeti barındıran kutsal kitaplar, gerek gönderildiği dönemde gerekse sonraki asırlarda lafız ve mana olarak anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu nedenle Allah'ın gönderdiği mesajı anlamak ve yorumlamak için O'nun kelamı olarak görülen Kur'an asırlar boyu tetkik edilmiştir. Bu çalışmada, Kur'an'da yer alan aklî delillerin muhatabı iknada kullanılması bağlamında söz konusu anlama çabasına katkıda bulunmaya çalışılacaktır.

Kur'an'ın muhatabı olan insan tabiatı, bir şeyi kabul etme açısından farklılık gösterir. Bunun nedeni, bireylerin farklı his, idrak, şuur ve akıl dünyasına sahip olmalarıdır. Kur'an da bu noktada, muhataplarına, onların bireysel farklılıklarına ve idraklerine hitap ederek onları ikna edebilmek amacıyla aklî delillere başvurmuştur. Pek çok mevzuyu örneklendirme, mukayese, teşbih, temsil, diyalog tarzı üsluplarla muhatabının seviyesine indirmiştir. Bu çalışmada, tabiat, mizaç, akıl, his ve duygu dünyaları farklı olan bütün insanlığa hitap edebilme özelliğine sahip olan Kur'an'ın, muhataplarını ikna için kullandığı aklî deliller üzerinde durulacaktır.

Kur'an'ın anlatımıyla Allah, insanı seçip yarattığı ilk andan itibaren onu hitaba layık görüp, muhatap almıştır. İnsanın en güzel bir yaratılışla yaratıldığını ifade eden ayet; (Tîn,95/4) insanın bu hitap için uygunluğuna ve diğer canlılardan farkına işaret etmektedir. İnsana verilen akıl, kalp ve göz gibi nimetlere yapılan vurgu;(Ahkâf, 46/26) Kur'an gibi bir hitabın insan tarafından algılanabilirliğine delil niteliğindedir. Bu delillerin rehberliği ve insanın aklı ile mantık yürütme yeteneği sayesinde insan dünya serüveni boyunca gönderilen tüm elçilerin getirdiklerini, öncelikle kendi aklı ve mantığına uygun geldiği için kabul edebilmiştir. Nitekim Kur'an buna işaretle; "*Hâlâ Kur'an'ı düşünüp anlamaya çalışmıyorlar mı? Eğer o, Allah'tan başkası tarafından (indirilmiş) olsaydı, mutlaka onda birçok çelişki bulurlardı.*" (Nisa, 4/82) demektedir. Pek çok ayette de, "*Aklınızı kullanmıyor musunuz?*" (Bakara, 2/44)" buyrulmuş insan aklına atıfta bulunulmuştur.

Kur'an-ı Kerîm, iknada aklî delilleri getirmesinin yanı sıra, aklî ifadeleri inkârcıların peygamber ve onun getirdiği mesajı reddedici ve yalanlayıcı tavırlarına karşı cevap niteliğinde ortaya koyduğu da görülür. Bu bağlamda Kur'an-ı Kerim'de, ortaya atılan iddiaların delilli olması istenerek bir delile dayanmaksızın, ileri geri konuşanlara:

“Eğer gerçekten doğru söylüyorsanız delilinizi getiriniz.”(Bakara, 2/11) “Eğer doğru sözlüler iseniz bana ilimle söyleyin.” (En’âm,6/143) buyrulur. Bu ayetlerde de görüleceği üzere yanlış ve asılsız inkar ifadelerinin, mantıkî ve ilmî izahları bulunmamaktadır.

Kur’an’ın insana seslenişi, insana nazarı, onu değerli bulduğunu ve Allah karşısında ne kadar da hitaba değer bir makam işgal ettiğini açıklamaktadır. Üslubu göstermektedir ki Kur’an, insanı seçim yapmak durumunda olan kendi başına bir irade, kendi başına bir makam olarak görmektedir; (İsrâ,17/107) Bu noktadan bakınca Kur’an insanı karşısına alarak mükellef kılmıştır. Kur’an’ın muhtelif yerlerinde defalarca akletmenin emredilmesi, ibret alıp, iman etmeye çağrı yapılması, O’nun yol göstericiliğinin aklî yönüne işaret eder. Yapacağımız bu çalışma da, daha çok Kur’an’ın hitabının akılla nasıl desteklendiği ve delillendirildiği konusu üzerinden işlenecektir.

Kur’an insan ilişkisinin akliliğini ve bu çerçevede Allah’ın bize gösterdiği aklî delilleri ele almaya çalıştığımız bu çalışmada bize yol gösteren, başta birikimlerinden yararlandığımız çok değerli Hocamız Sayın Prof. Dr. Hasan Keskin olmak üzere, Cumhuriyet Üniversitesi Tefsir Anabilim Dalı öğretim üyesi değerli Hocalarım; Prof. Dr. Talip Özdeş, Prof. Dr. Ömer Faruk Yavuz ve Prof. Dr. Ömer Aslan’a derin saygı ve teşekkürlerimi sunuyorum.

Şenel GENÇ

Sivas 2020

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
KISALTMALAR	v
ÖZET	vii
ABSTRACT	ix
GİRİŞ	1
Araştırmanın Konusu ve Amacı	1
Araştırmanın Kapsamı.....	2
Araştırmanın Metodu	3
Araştırmanın Kaynakları	3
BİRİNCİ BÖLÜM	5
KAVRAMSAL ÇERÇEVE	5
1. İKNA, AKIL, MANTIK VE DELİL KAVRAMLARI	5
1.1. İkna Kavramı	5
1.1.1. Sözlük Anlamı	5
1.1.3. Terim Anlamı.....	5
1.2. Akıl Kavramı	6
1.2.1. Sözlük Anlamı	6
1.2.2. Terim Anlamı.....	7
1.3. Mantık Kavramı	9
1.3.1. Sözlük Anlamı	9
1.3.2. Terim Anlamı.....	10
1.4. Delil Kavramı	11
1.4.1. Sözlük Anlamı	11
1.4.2. Terim Anlamı.....	11
1.4.3. Delilin Kısımları	12
1.4.3.1. Aklî Delil	12

1.4.3.2. Naklî Delil.....	14
1.4.4. Delillendirme Metotları	14
1.4.5. Aklî ve Naklî Delil İlişkisinde Aklın Yeri.....	15
İKİNCİ BÖLÜM	19
2.KUR'AN'IN AKLÎ OLARAK DELİLLENDİRDİĞİ KONULAR.....	19
2.1. Kur'an'ın Aklî Olarak Delillendirdiği İtikadî Konular	19
2.1.1. Ulûhiyet	19
2.1.1.1. Allah'ın Varlığının Delillendirilmesi.....	19
2.1.2. Allah'ın Birliği (Vahdaniyet)'nin Delillendirilmesi	25
2.1.2.1. Allah'ın Birliğini Aklî Olarak Delillendiren Ayetler.....	26
2.1.3. Nübüvvet.....	41
2.1.3.1. Benzetmeler Yoluyla Nübüvvetin Delillendirilmesi (Analoji).....	43
2.1.3.2. Atıf ve Edatlar Yoluyla Nübüvvetin Delillendirilmesi	44
2.1.3.3. Emir ve Tavsiyelerin Peygamber Şahsında Yapılarak Nübüvvetin Delillendirilmesi	47
2.1.3.4. Müşriklere Verilen Cevaplar Yoluyla Nübüvvetin Delillendirilmesi	48
2.1.3.5. İtap Ayetleri ile Nübüvvetin Delillendirilmesi	51
2.1.3.6. Peygamber Kıssaları ile Nübüvvetin Delillendirilmesi	54
2.1.3.7. Hz. Muhammed'in Şahsında Nübüvvetin Delillendirilmesi.....	56
2.1.3.8. Peygamberin Getirdiği Şeriatin Nübüvveti Delillendirmesi.....	63
2.1.4. Ahiret	68
2.1.4.1. Ahiret Olgusunun Delillendirilmesi.....	70
2.1.4.2. Ahiret Aşamalarının Delillendirilmesi.....	78
2.2. Kur'an'ın Aklî Olarak Delillendirdiği Amelî Konular.....	92
2.2.1. İbadetler	92
2.2.1.1. Namaz	92
2.2.1.2. Zekât.....	97
2.2.1.3. Oruç.....	104

2.2.2 Muâmeleler	109
2.2.2.1. Hadler ve Cezalar.....	109
2.2.4.1. Kısas.....	110
2.2.4.2. Zina	112
2.2.4.3. Hırsızlık.....	115
2.3. Kur'an'ın Aklî Olarak Delillendirdiği Ahlakî Konular.....	117
2.3.1. Kur'an'da Bahsedilen Davranış Ahlakının Konuları	120
2.3.2. Ahlak Ayetlerinin Karakteri ve Akılla İlişkisi	123
2.3.2.1. Olumlu ve Olumsuz Kavramları Bir Arada Kullanarak Doğruyu Gösterme Yolu ile Delillendirme.....	123
2.3.2.2. Karakterleştirerek ve Empati Yaptırarak Doğru Erdemi Gösterme Yolu ile Delillendirme	125
2.3.2.3. Benzetme ve Misallerle Ahlak Kurallarının Delillendirilmesi	129
2.3.2.4. Karşılık ve Fayda İlkesi ile Ahlakî Kuralları Delillendirmesi	131
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	135
3.KUR'AN'IN MUHATABI İKNADA AKLİ DELİLLERİ KULLANMASININ SONUÇLARI.....	135
3.1. Akıl ve Delillerin İman Psikolojisine Etkileri.....	136
3.1.1. Aklın İman İçin Ön Şart olması.....	136
3.1.2. Aklın İman İçin Yönlendirilmesi.....	136
3.1.3. Kalp ve Akıl ilişkisi.....	137
3.1.4. İmanın Akletmenin Sonucu olması	138
3.2. Delillerin İkna ve İmana Etkileri.....	140
3.2.1. Kur'an Ayetlerinde Delillere Yapılan Vurgu	141
3.3. İmanın Aşamalarında Aklın ve Delillerin İşlevi	143
3.3.1. Şüphe ve İdrak Aşamaları.....	143
3.3.2. İkna-Kabul ve Tasdik Aşamaları	145
3.3.3. Teslimiyet-İtminan Aşamaları	146
3.3.4. Tahkik-Bilinç-Davranış Aşamaları.....	148

SONUÇ.....	153
KAYNAKÇA	157
ÖZ GEÇMİŞ.....	165

KISALTMALAR

a.g.e.	: adı geçen eser
ag.md	: adı geçen madde
bk.	: bakınız
bs.	: baskı
c.	: cilt
ev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Ed.	: editör
md.	: madde
nşr.	: neşreden
thk.	: tahkik
trc.	: tercüme
tsz.	: tarihsiz
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve devamı
v.dğr.	: ve diğerkleri

ÖZET

Kur'an'ın anlatımıyla Allah, insanı seçip yarattığı ilk andan itibaren onu hitaba layık görüp, muhatap almıştır. İnsana verilen akıl ve kalp gibi nimetlere yapılan vurgu, Kur'an gibi bir hitabın insan tarafından algılanabilir olduğunu göstermektedir. Bu delillerin rehberliği akıl ve mantık yürütme yeteneği sayesinde insanlık tarihinde gönderilen peygamberler, öncelikle insan akli ve mantığına uygun geldiği için kabul edilmiştir. Nitekim Kur'an, "Hala Kur'an üzerinde gereği gibi düşünmeyecekler mi? ve "Aklınızı kullanmıyor musunuz?" ifadeleriyle insan aklına atıfta bulunmuştur. Kur'an üzerine yapılan çalışmalar Kur'an'ın aklîliği konusunda hemfikirdir. Kur'an'da ilk hedef akıl, nihai hedef ise kalptir.

Çalışmamızda Kur'an'da Allah'ın insanların akıllarına nasıl hitap ettiği, inanç konularında nasıl deliller getirdiği, iman noktasında insanın rolünün ne olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu çalışmada ayrıca iman, ibadet ve ahlak konularında Kur'an'ın akla nasıl hitap ettiği ve delillerini nasıl sunduğu örnekleriyle ifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, ikna, muhatap, aklî deliller, naklî deliller.

ABSTRACT

With the expression of the Qur'an, God chose him and received him as a worthy person of creation. The emphasis on blessings such as the mind, heart and eye given to man proves that a book like the Qur'an is perceptible to human beings. Because of the guidance of these proofs and the ability to reason and reasoning, the prophets sent in the history of mankind have been accepted for being in harmony with the human mind and logic. As a matter of fact, the Qur'an says, "Will they still not think properly on the Qur'an? and. Don't you use your mind?" referenced the human mind. Studies on the Qur'an disagree on the wisdom of the Qur'an. The first target in the Qur'an is the mind and the ultimate goal is the heart.

In our study, we tried to find out how the Qur'an refers to how people address the minds of the people, how they bring evidence in their beliefs, and what is the role of human in the point of faith. In this study, it is also expressed with examples of how the Qur'an speaks to the mind and presents its evidences in matters of faith and worship.

KeyWords: Qur'an, persuasion, interlocutor, mentalproofs, transport evidence.

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu ve Amacı

Kur'an'ın eskimezliği, yüzyıllar sonrası aynı ilgi ve alakayla aynı sevgiyle karşılanması, diğer dinlerin müntesiplerince merakla tekrar tekrar inceleniyor olması, ilahîliğinin ispatı olarak görülmüştür. Kur'an her zaman ve mekânda bu açıdan okuyanın zihnini hayrette bırakmış, kendine bağlamıştır. Tüm özellikleri başka başka sahalarda ilgi çekici olmakla birlikte Kur'an, muhatabını etki alanına öncelikle aklına seslenişi ve akli çepeçevre kuşatışı ile alır. Bu etkiden Kur'an'la ilgi kurmuş kimseler, kendilerini Kur'an'dan uzak tutamadıklarını itiraf etmişlerdir.

Batılı Kur'an tarihi çalışmalarında, 1860 yılında Almanca olarak yayınladığı "Geschichtedes Qurans"¹ adlı eseriyle önemli bir yer tutan Alman oryantalist Theodore Nöldeke'nin çalışması ile örnekleyebileceğimiz Kur'an tarihine dönük ilgi, 20. yüzyılın ortasına kadar yoğunlaşarak sürmüştür. Kur'an'a yönelik bu tarz araştırmalar, her kültür ve dinsel bakış açısından farklı yorumlansa da sonuç olarak daima ilginin odağında kalmasını sağlamıştır.

Allah insanı yaratırken bu hitabın muhatabı olacak şekilde dizayn etmiş, ilahi proje "Ben insanları ve cinleri ancak bana ibadet etsinler diye yarattım."² gereğince düzenlenmiştir. "Bu Kur'an, âyetlerini düşünsünler ve akıl sahipleri öğüt alsınlar diye sana indirdiğimiz mübarek bir kitaptır."³ ayetinde görüldüğü üzere insanlara sunulan bu tebliğin, akli muhatap aldığı gayet açıktır. Bu nedenle Kur'an, aklın önemini ve onu kullanmaya insanları çağırmayı her bir suresinde yeniden ve yeniden vurgulamıştır.

Bu çalışmada, muhatap alınan insana Kur'an'la sunulan akli delilleri, bu delillerin geçtiği ayetlerin tetkiki, insanın akıyla onaylayıp kalbiyle tasdik ettiği İslamiyet'in insanı nasıl muhayyer kıldığı ortaya konulmaya çalışılacaktır. Amacımız bu çalışma ile Kur'an gerçeklerini ve Kur'an'ın getirdiği akli delilleri sade ve açık

¹Theodore Nöldeke, "Geschichtedes Qurans", Eserin Türkçe tercümesi "Kur'an Tarihi", (İlke Yayınları, İstanbul 1970) başlığı adı altında Muammer Sencer tarafından yapılmıştır.

² Zâriyat, 51/56.

³ Sâd, 38/29.

bir üslupta ortaya koymaktır. Bu aklî delillerin ispatına gelince bu deliler, hem Kur'an tarafından bizzat ispat edilmiş hem de nüzulünden bugüne kadar mütehassıslarınca ispat yoluna gidilmiştir. Amacımız bu delillerin ispatından çok varlığını, sistematiğini, konularını ve nüzul dönemi boyunca Kur'an'da nasıl yer bulunduğunu, Kur'an'ın ana konuları üzerinden ve her bir başlık için kullanılan delillerin varlığı ve sistematiğini sergilemektir. Varmak istediğimiz sonuç ise Kur'an'ın telkini ile akıl süzgecinden geçirilen inancın, kalplere nihai noktada iman olarak yerleşmesi sürecinde delillerin rolünü ortaya koymaktır. İnsanın sorumluluğu açısından ise dinin önce insana akıl cephesinden teklif edildiği ve bu teklifin kabulü noktasında kararın kendisine bırakıldığını sergilemektir. İmanın yerleştiği kalpte tahkik ve itmi'nan için gerekli tetkik malzemesi olan bu ayetlerin, iman mefhumunda yeri ve önemi de konumuzun bir diğer kısmıdır.

Araştırmanın Kapsamı

Akılla donatılmış insan, Allah'ı tanımada O'na ve Kelamına, yani Kur'an'a ilk önce akli ile yaklaşır, tartar, düşünür ve yola bırakılan deliller sayesinde sonuca ulaşır. Tahkiksiz, sırf taklit ile iman edenler içinse ileride oluşabilecek soru ve şüphelerin cevabını yine Kur'an, bu akli delillerle cevaplandırır. Kur'an'ın hitabı, insanın yalnız kalbine ve duyularına değil, aynı zamanda aklınadır. Bu sayede inanan insan, soru ve tereddüt durumunda imanını tahkikle donatır.

Kur'an'ın tüm örgüsü, insanların sorularına cevap verir niteliktedir. Bu cevaplar bazı ayetlerde aklî deliller olarak karşımıza çıkar ki çalışmamızın bel kemiğini bu ayetler teşkil etmektedir. Çalışmamızda bu kapsam dâhilinde insanın akıl ve mantığına doğrudan seslenen ayetler incelenerek Kur'an'da kullanılan aklî delillendirme metodu ortaya konmaya çalışılacaktır.

Çalışmamız, Kur'an'ın muhataplarını aklî delillerle nasıl ikna ettiğini ortaya koymak üzerine yoğunlaşacak, bu delillerin ispatı noktasında ne felsefî ne de kelamî tartışmalara ve ispatlama yoluna gidilmeyecektir. İman konusunda aklın fonksiyonu ve bu akli verenin onu nasıl işler hale getirip işe koştuğu Kur'an'ın ana konuları üzerinden gösterilmeye çalışılacaktır. Bu nedenle akli kullanmayı tavsiye eden ayetler yol gösterici olmakla beraber, ana mihver, insanın aklını kullanmayı zorunlu kılan ve mantıkla tahkik edilmesi gereken ayetler olacaktır.

Araştırmanın Metodu

Çalışmamız üç ana bölümden oluşacak olup birinci bölümde ikna, akıl, mantık, delil kavramlarının açıklanması ve bu kavramların birbirleri ve konuya dâhil diğer kavramlarla olan ilişkilerinin vurgulanması yapılacaktır. İkinci bölümde ise “Ulûhiyyet, Nübüvvet, Âhiret, İbadetler, Muamelat ve Ahlak” konularıyla alakalı aklî deliller içeren Kur’an ayetlerinin ortaya konulması ve temel tefsir eserleri aracılığıyla yorumlanması yapılacaktır.

Üçüncü ve son bölümde ise Kur’an’ın muhataplarını iknada aklî delilleri kullanmasının muhatap üzerindeki etkilerinden bahsedilecektir. Psikolojik ve sosyal manada aklına hitap edilen insanın, iman çağırısına yol alırken geçirdiği merhaleler ve bu merhalelerin Kur’an’da nasıl işlendiği ve Muhatabı iknada Kur’an’ın sunduğu delillerin bu aşamalardaki rolü araştırılacaktır.

Araştırmanın Kaynakları

Çalışmamızın temel kaynağı Kur’an-ı Kerim’dir. Fahreddin Razî’nin “Mefâtihi’l-Gayb”, Elmalılı Hamdi Yazır’ın “Hak Dini Kur’an Dili” eserleri başta olmak üzere diğer temel tefsir eserlerinden de yararlanacağız. Çalışmamızda ayetlerin yer yer mealleri verileceğinden Türkiye Diyanet Vakfının mealinden faydalanacağız.

Çalışmanın konusu ile yakından ilgili olan daha önce yapılmış bazı çalışmalardan da yararlanacağız. Bunlardan Muhammed Çelik’in “Kuran’da İkna Hususiyeti”⁴ çalışmamızda istifade ettiğimiz eserlerden biri olacaktır. Muhammed Çelik’in çalışmasında üzerinde durulan Kur’an’ın kullandığı tüm ikna yöntemleri için biz bunlardan özellikle aklî ikna yöntemini ele almaya ve tafsilatlı olarak açıklamaya çalışacağız. Bu çerçevede çalışmamız ikna metodunu sergilemekten öte insanların önüne konmuş ve aklına sunulmuş seçenekleri göstermek üzerine yoğunlaşacaktır. Hayati Aydın⁵’ın, Veysel Gengil⁶’in, Esra Nur

⁴ Yeni Akademi Yayınları, İstanbul 2006.

⁵ Hayati Aydın, Kur’ân’da Psikolojik İkna, Timaş Yayınları, İstanbul 2002.

⁶ Veysel Gengil, “Kur’ân’ın Muhatablarını İkna Açısından Sunduğu Mukayeseli Anlatımlar”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2012.

Maden⁷'in Yüksek Lisans Tezleri ve Hülya Terzioğlu⁸'nin makalesi de iknada akli delillerin kullanılmasını anlatan faydalandığımız diğer çalışmalardır. Ayrıca diğer bazı yakın zamanlı çalışmalardan da istifade edilmiştir. Konumuzun kapsamına uygun olarak temel mantık eserlerinden de faydalanılacaktır.

Çalışmamızın konusunu ile ilgili bazı temel kavramlar, ayetlerdeki bazı bilinmeyen kelimeler ise sözlük ve ansiklopediler, ayrıca varsa o kavram hakkında yazılmış bazı müstakil eserlerden yararlanarak açıklama yoluna gidilecektir.

Kullanılan kaynaklar dipnotlarda yazar adı, eserin kısa ismi, sayfa numarası ve varsa cilt numaralarıyla belirtilip, daha sonra tüm eserler kaynakça bölümünde tafsilatıyla verilecektir.

Araştırmamızın sonunda ulaştığımız sonuçlar, elde edilen sonuçla alakalı bilim dalına müracaat edilerek müzakere edilecek, elde edilen veriler bütüncül olarak gözden geçirilip, nihai sonuca ulaşılabacaktır.

⁷ Esra Nur Maden, “Bir İkna Üslubu Olarak İmanî Konular Bağlamında Kur’an-ı Kerim’in Mukayese Yöntemi”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2010.

⁸ Hülya Terzioğlu, “Kur’ân’da İnanç Esaslarının Akli Yöntemle Temellendirilmesi”, Kalam Araştırmaları, 10:2, 2012.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.İKNA, AKIL, MANTIK VE DELİL KAVRAMLARI

1.1. İkna Kavram

1.1.1. Sözlük Anlamı

Bir konuda birinin inanmasını sağlama ve inandırma⁹ anlamlarında kullanılan ikna, Kur'an-ı Kerim'de de başvurulan bir yöntem olarak göze çarpmaktadır. Arapça da kelime anlamı “razı olmak, kendisinden hoşnut olunan, kendi irade ve reyi ile razı olma hali”¹⁰ olarak ifade edilmiştir. Kur'an'ın pek çok ayetinde delil üzerinden konuşularak ve muhatabın aklına hitab edilerek İslam'a davette, va'z ve irşad faaliyetlerinde muhatabın iknası sağlanmıştır. Vaaz ve irşad ile ikna edilen muhataplar vaaza konu olan duruma rıza göstereceklerdir. Muhatabın razı olup iknaya yanaşmasını istediği konularda Kur'an'ın izlediği yol, onları aklen ve kalben razı ve mutmain kılmak üzere bir takım yöntemler kullanmaktır. Muhatap makul olmayan, akla ve mantığa uymayan sözler dinlemek istemez, dinlese de inanmaz. Akla ve mantığa uymayan, asılsız, esassız şeylerden bahseden kimseler etraflarında hitab edecekleri akıllı kimseler bulamazlar. İnsanların akıllarına hitab edip onları ikna edecek deliller getirilmelidir. Kur'an-ı Kerim'de de muhatabı ikna için bir takım delillendirme yöntemi kullanmıştır.

1.1.3. Terim Anlamı

İknanın terimsel kullanımı Kur'an'da mevcut olmasa da davete uymak ve çağrıya kulak vermek ikna olmuş bir muhatabın durumu olarak anlatılmaktadır. Allah'ın insanları Hz. Peygamber aracılığıyla ulaştırdığı vahiyelere inanmaları için

⁹Şükrü Akalın, vdğr. Türkçe Sözlük, 11. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu,2019, s.1168

¹⁰Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed bin Mükerrrem ibn-i Manzur, Lisân'ul Arab, c. 8, s.298, Darus-Sadr, Beyrut, 1. Basım,M.1990

bazı iknâ yollarına başvurduğu bilinen bir gerçektir. Örneğin insanları tek Allah inancına davet etmek amacıyla “Eğer yerde ve gökte Allah’tan başka ilâhlar olsaydı kesinlikle ikisinin de düzeni bozulurdu.¹¹” diyerek yeryüzünde birden fazla ilahın olması durumunda olabilecekleri haber vererek ikna yöntemini uygulamıştır.

Kur’an-ı Kerim, inkârcıların peygamberleri ve onların getirdiği mesajları reddedici ve yalanlayıcı tavırlarına karşı cevap gayesini taşıyan aklî ifadeler yanında, gerek geçmiş inkârcı toplumların maruz kaldıkları acı akıbeti hatırlatarak, gerekse kıyamet gününün korkulu manzaraları ve orada görülecek olan hesabın tablolarıyla hisleri uyandırıp doğrudan vicdana ulaşmak istemiştir. Basîreti harekete geçirip vicdanı uyandırmak suretiyle ruhu iknâ ve iz’ana hazırlamayı amaçlamıştır¹².

Kur’an’da insanlar; örnek verilen şahsiyetlerle, hitap edilen duygularla, aklî ve mantıkî çıkarımlarla iknâ edilmeye çalışılmıştır.¹³ Bu ikna sürecinde konu genelleştirilir, parçalara bölünür, karşılaştırma yapılır, kıyas edilir ve deliller şahit getirilir. ¹⁴Bütün bu anlatım yöntemlerinin amacı, muhatabı ikna ederek inanmasını sağlamaktır.

Kur’ân’ın muhataplarını irşat yolu daha çok ikna yöntemidir. “Hâla Kur’an üzerinde gereği gibi düşünmeyecekler mi? Eğer o, Allah’tan başkası tarafından gelmiş olsaydı onda birçok tutarsızlık bulurlardı.¹⁵” ayeti, ikna yolu ile muhataba Kur’ân’ın Allah kelamı olduğunu ifade etmektedir.

1.2. Akıl Kavramı

1.2.1. Sözlük Anlamı

Arap dilinde akıl kelimesi “a-k-l” fiilinden mastardır.¹⁶ Hayvanın ayağına bağlanan bağ, yükselmek, menetmek anlamlarını taşır. Tutmak¹⁷ (devenin iple

¹¹ Enbiyâ, 21/22.

¹²Seyyid Kutub, et-Tasvîru’l-Fennî, Daru’l-Mearif, Kahire tsz, s.186

¹³Hayati Aydın, Kur’ân’da Psikolojik İkna, Timaş Yayınları, İstanbul 2002, s. 62.

¹⁴Âbid, el-Hivâr, II, s. 1044.

¹⁵ Nisâ, 4/82.

¹⁶ Rağıb el- İsfehânî, Müfredâtü El-Fâzi’l Kur’an, thk. Safvan Adnan Davûdî, Daru-l Kalem, Dimeşk 1992, s. 578.

¹⁷Rağıb el- İsfehânî, a.g.e s. 578

tutulması, ilacın karnı tutması), sığınak¹⁸ gibi manalara gelir. Sözlüklerde ifade edilen bu anlamlarda akıl, bağlama ve kontrol işini yürüten, kendisine sığınılıp güvende kalınan yer anlamları ile insanın tehlikelerden ve yanlışlardan aklına sığınıp müracaat etmesini çağırır. Devenin bağlandığı ipe nefsin akıl ipine bağlanması da ilişkiseldir.

Akıl kavramı sözlükte; “Düşünme, anlama ve kavrama gücü, hafıza, bellek¹⁹” gibi anlamlara gelmektedir. “İnsanın kendi davranışlarını yargılamasına ve tayin etmesine yarayan kabiliyet; iyiyi kötüden, doğruyu yanlıştan, gerçeği yalandan ayırma kabiliyeti; idrak, anlayış, basiret²⁰” gibi kullanımlar ise aklın işlevsel yönüne işaret edici tanımlardır.

1.2.2. Terim Anlamı

Terim olarak akıl; “İnsanı diğer canlılardan ayıran ve onu sorumlu kılan temyiz gücü, düşünme ve anlama melekesi²¹” olarak ifade edilir. Felsefe ilmi de aklı “bir şeyin hakikatini idrak eden maddi olmayan fakat maddeye tesir eden basit bir cevher, maddeden şekiller yoluyla kavramlar oluşturan, kavramlar arası ilişkiler kurarak önermelerde bulunan ve kıyas yapabilen güç” olarak tarif eder.²²

Bilimsel kullanımda; insanın düşünme, bilme, davranışlarını belirleme, denetleme ve yargılaması ya da iyiyi kötüden, doğruyu yanlıştan, hakkı batıldan ayırmasıyla ilgili kabiliyeti ve dirayetini akıl denmektedir. Akıl; yargılar arası mantıksal bağların algılanması, olayları yönlendiren gerçeklerin kavranması, öngöründe bulunmak, çağrışımsal faaliyetlerin yönetilmesi ve düzenlenmesi kabiliyetidir.

Aksiyoner akıl; ulaşılmaması istenen amaca veya hedefe götürücü araçların bilinçli olarak uyarlanmasıdır. Descartes da buna yakın bir tanımla “Doğru yargıda

¹⁸İsmâîl b. Hammâd el- Cevherî, es SıhahTâcu'l- Luga ve Sıhahu'l- Arabiyye, thk. Ahmed Abdulgafur Attar, Dâru'l-İlim, Beyrut 1984, c. 5, s. 1769.

¹⁹ Şükrü Akalın, vdğr. a.g.e, s.18

²⁰Meydan Larousse, Meydan Yayınları, İstanbul1969, c.1, s. 223.

²¹İslam Felsefesi Sözlüğü, Mehmet Vural, Elis Yayınları, Ankara 2011, s. 22.

²² Vural, age, s. 22.

bulunmak ve doğruyu yanlıştan ayırmak kabiliyeti olup (ona) akıl veya sağduyu denilmektedir²³ şeklinde akıllı tarif eder.

İzutsu'ya göre “Kur'an'da bu kelime, bir anahtar terim olarak daha özel bir dini anlam kazanır. Burada ise son derece önemli bağlamlarda olmak üzere insanın, Allah'ın gösterdiği sayısız işaretleri anlamasını ve bunların derin dini manalarını kavramasını mümkün kılan, insan belleğinin entelektüel ve manevi kabiliyeti şeklinde kullanılmaktadır²⁴”. İslamî literatür ise aklın sözlük anlamını merkeze almakla birlikte, akıllı isim olmaktan ziyade, fiil olarak kullanmış; işlevsel ve fonksiyonel akla vurgu yapmıştır.²⁵ Üreten, iş gören hem itikat hem de ibadet sahasına etki eden akıllı öne çıkarmıştır. Kur'an akıllı ve fiili birbirinden ayırmamış, akıllı zikrettiği her yerde onunla amel etmenin gerekli olduğuna dikkat çekmiştir.²⁶

Kur'an'ın (a-k-l) kökünden kullandığı tüm akıl kelimeleri canlı ve aksiyoner, iş başında bir melekeye işaret eder. İnsanı Kur'an'ın tarifıyla “Eşref-i mahlûkat” makamına taşıyan bu meleke Allah'ın kullarına, kul olabilmeleri için verdiği hediyelerin en önemlisidir. Öyle ki akıllı melekeleri bahşetmediği kullarını kulluk vazifesinden mes'ul tutmamış, “mükellefiyet için akıl bâliğ olmayı” şart koşturmuştur.²⁷

Elmalılı Hamdi Yazır ise akıllı şöyle tanımlar: “Akıl, kalb ve ruhun madeninde, beynin ışığında bulunan manevi bir nurdur ki insan bununla, duyu organlarıyla hissedilmeyen şeyleri anlar. Akıl yürütmek; sebeplerle sebeplerin meydana getirdiği şeyler ve eser ile eseri meydana getiren şeyler arasındaki ilgiyi yani “İllyet Kanunu” dediğimiz sebebi neticeye bağlayan kanunu ve ona bağlı olan gerekli ilgileri idrak ederek eserden müessire veya müessirden esere yahut bir müessirin iki eserinin birinden diğerine intikal etmektir. Mantık denen bu intikal sayesinde duyu organları ile hissedilen bir eserden hissedilmeyen bir hayvanın anlaşılması gibi. Yahut da hissedilen bir müessirden hissedilmeyen eseri anlaşılır. Yahut hissedilen bir eserden

²³Sosyal Bilimler Ansiklopedisi, Risale Yayınları, c. 1, s. 16-20,

²⁴Toshihiko İzutsu, Kur'an'da Tanrı ve İnsan, çev. Kürşat Atalar, Pınar Yayınları, İstanbul 2014, s. 109.

²⁵Muammer Esen, “Kur'an'da Akıl- İman İlişkisi”, Ankara Üni. İlahiyat Fak. Der. 52/2, 2011, s.86

²⁶Abdulbâki Güneş, Akli Tefsir Hareketi, Ahenk Yayınları, Van 2003, s. 29

²⁷A. Fikri Yavuz, İslam İlmihali, İstanbul 1984, s. 44

*ilgili olduğu diğer bir eser anlaşılır. Mesela görülmeyen bir arının vızıltısından henüz görülüp hissedilmeyen balı keşfedilip bilinir”.*²⁸

Aklın, insan açısından faaliyet alanına geçirilmesi; tüm duyuşsal, ruhsal ve yaşamsal fonksiyonlarını işletmesine ve aksiyoner aklın mantık olarak ortaya çıkmasına vesile olur. Bu vesile ile insan hem kendi iç dünyasına hem de dış dünyadaki etkenlere cevap verir. Bu cevap veriş ise aklın aksiyonerliğinin delilidir. Kur'an'da akılla ilişkili veya akıl kelimesi yerine kullanılan bazı kavramlar vardır ki aklın Kur'an'daki yansımalarını ifade etmeleri açısından önem arz etmektedir. Bunlar; Hicr,²⁹Hulm,³⁰Kalb,³¹Fuâd,³²Lübb,³³Nühâ³⁴ kavramlarıdır ve kimi zaman aklın yerine kimi zaman akli destekleyici olarak zikredilmiştir.³⁵

1.3. Mantık Kavramı

1.3.1. Sözlük Anlamı

Mantık kelimesi “konuşmak” anlamına gelen Arapça (nutk) mastarından türetilmiştir. İbn Manzur nutku “kelam”ın eş anlamlısı³⁶ olarak gösterir. Ragıb el-İsfahâni, nutk kelimesinin genellikle “dilini çıkardığı ve kulakların duyduğu kesik sesler” için kullanıldığını ifade eder.³⁷

“Doğru düşünme, akla uygun söz söyleme, hüküm verme, usul esas ve kurallarından söz eden ilim, düşünce ve muhakeme doğruluğu, doğru ve düzenli düşünme kabiliyeti”³⁸ olarak ifade edilen mantık, “düşüncenin varlık biçimlerinin, öğelerinin, türlerinin, olanaklarının, yasalarının ve düşünce bağlamlarının bilimi” olarak tarif edilir.³⁹ Bu tanımlardan anlaşılabilir ki mantık, aklın işlevlerine yön veren sistematik işlemler bütünüdür.

²⁸Elmalılı Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, c. 1, Azim Yayıncılık, İstanbul 1942, s.467,

²⁹Fecr, 89/1-5.

³⁰Tûr, 52/32.

³¹Hac, 22/46.

³²Nahl, 16/78.

³³Zümer, 39/18.

³⁴Tâhâ, 20/54.

³⁵Güneş, age, s. 38-44.

³⁶İbn-i Manzur, a.g.e, c.10, s.355

³⁷İbrahim Emiroğlu, “Mantık”, İslam Ansiklopedisi (DİA), Türkiye Diyanet Vakfı c. 28, İstanbul 1989, s. 18-19,

³⁸Osmanlıca Türkçe Lügat, Yeni Asya Neşriyat, İstanbul 2001, s. 734

³⁹Şükrü Akalın, vdğr. a.g.e. s.1623

1.3.2. Terim Anlamı

Mantık; düşünme faaliyetlerini düzenleyerek doğruya ulaştıran, aklın kullanılarak bilgiyi işleme ve sonuca ulaştırmada isabeti sağlayan ve öğreten bir tekniktir.⁴⁰ Haritanın yolcu için değeri ne ise düşünür için aklını kullanmada mantığın değeri de aynıdır. Dilbilgisinin dili yanlıştan koruması ile mantığın zihni faaliyetleri yanlıştan koruması birbirine benzetilmiş durumlardır.⁴¹ Mantığın hem düşünce hem de pratik hayatta kullanım alanları mevcuttur. Birbirini takip eden tutarlılık ve belli bir amaç için birbirini izleyen sistemler mutlaka mantık içerirler. Öyle ki her türlü yanlışın ve çarpıklığın dahi mantıksal dizilimde birbirini takip eden yanlışlar mantığı mevcuttur. Sonuçta mantık “doğru ve tutarlı düşünme” demek olan mantıklı düşünmenin kural ve yasalarını gösteren bir ilimdir. Doğru ve tutarlı düşünme ise insan hayatı için vazgeçilmez bir gerekliliktir. Bilimsel faaliyetlerin hepsinde kullanılan bu sistem her ilmin sistematiği için gereklidir. Bu sebeple ilimlerin sınıflandırılmasında mantık en başta yer almış, hatta “ilimlerin ilmi” sayılmıştır⁴².

Mantık kavramını açıklarken “Mantık bilmeyenin ilmine güvenilmez.” diyen Gazzâlî’yi konunun dışında tutmak mümkün değildir. Çünkü Gazzâlî, mantığın bir parçası olan kıyasın ve kıyas çeşitlerinin Kur’an’da bulunduğunu, peygamberler tarafından kullanıldığını belirtmiştir. Kur’an’dan ayetlerle destekleyerek açıkladığı kıyasın çeşitlerini “Aklın Mizanları” olarak adlandırmıştır.”⁴³ Gazzâlî’nin yeni bir dinamizm kazandırdığı mantık anlayışında ona göre bilme sorunu mantıkla, olma sorunu ise amelle çözülür.⁴⁴ Mantık ilmi, Gazzâlî’de Kur’an’ı anlama için başvurulan bir ilim olmakla beraber Kur’an’ın da bilinmesi için insanlara sunduğu ve başvurduğu bir yöntem olarak yerini bulmuştur.

Akılsal ve zihni faaliyetlerin olduğu her yerde kıyas bir şekilde vardır. Dini konularda da hakkında nakil bulunmayan alanlarda kıyasa başvurulmuştur. Bilhassa hakkında kitap, sünnet ve icmâdan delil bulunmayan meselelerde müçtehit âlimler,

⁴⁰İbrahim Emiroğlu, agmd., s. 18-19,

⁴¹ İbrahim Emiroğlu, agmd., s. 20

⁴² Emiroğlu, ag.md., s. 19.

⁴³Hüseyin Çaldak, “Gazzâlî’ye Göre Fasit Kıyas”, C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, XI/1 - 2007, s. 210.

⁴⁴Ali Durusoy, “Gazzâlî’de Mantık Biliminin Yeri ve Önemi”, İslami Araştırmalar Dergisi, c. 13, Sayı: 3-4, 2000, s. 308.

kıyasa başvurmuşlar ve meseleleri bu yöntemle çözmeye çalışmışlardır.⁴⁵ Mantığın ve onun bir çeşidi olan kıyasın bu açıdan önemi ve aklî delilleri ortaya koymada kaynak olma özelliği ise bugünde dün olduğu gibi ilmî çalışmalarda kendini göstermektedir. Mantık, bize de çalışmamızda ayetleri anlamada ve ayetlere mantık noktasından bakmakta ışık tutacaktır.

1.4. Delil Kavramı

1.4.1. Sözlük Anlamı

Delil kavramı; “rehber, ispat, kılavuz anlamlarını taşımakla beraber bilinmesi başka bir bilginin bilinmesini gerektiren şey manasındadır. Bir şey hakkında müspet ve menfi hüküm vermeye götüren âmiller, bir ifadenin doğru veya yanlış olduğunun esasını göstermede dayanılan önermeler de delil olarak adlandırılır”.⁴⁶ İnsanı aradığı gerçeğe götüren emare olarak da tarif edilen delil, “Arapçada; yol göstermek irşad etmek⁴⁷ anlamındaki delalet kökünden mübalağalı bir sıfattır ve Kur’an’da bir yerde “kılavuz”, altı yerde ise “kılavuzluk etmek, yol göstermek, haber vermek” anlamlarında kullanılmıştır”.⁴⁸ Bu bağlamda delil; dayanak olarak kendisinden sonuca ulaşılan, gerçeği bulmaya yarayan kılavuz nitelikli bilgi parçalarıdır. Bu parçalar resmin bütününe götüren ipuçları mahiyetindedir. Bilimsel anlamda sonuca ulaşmayı sağlayan verilerin tümüne delil gözüyle bakılır.

1.4.2. Terim Anlamı

İslami bilimlerde delil kavramı, farklı tanımlanmasa da pratikte farklılık gösteren kullanımlara sahiptir. Fıkıhta delil; “hükümlerin sübutuna yol açan işaretler” olarak tarif edilip hükümlere ulaşmada ve kıyas yapmakta kullanılan araçlardır. Kalam ilminde ise “inanç esaslarının dayanak noktaları” delil olarak adlandırılır. Tüm kalam konuları deliller üzerinden şekillenmiş, delil olmaksızın hiçbir bilgi kabul edilmemiştir. İslamî literatür, hangi ilim dalı olursa olsun delil

⁴⁵Abdulkerim Seber, “Mantık İlminin Kur’ân’ı Anlamadaki Önemi ve Klasik Tefsirlerdeki Tezahürü”, SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Aralık 2012, Sayı: 27, s. 117.

⁴⁶Şükrü Akalın, vdğr. a.g.e. s. 617

⁴⁷ Rağıb el- İsfehânî, a.g.e. s.317

⁴⁸Yusuf Şevki Yavuz, “Delil (Kelâm)”, DİA, c. 9, İstanbul 1994, s.136.

üzerinden bilgi üretmiş ve delil sayesinde üretilen bilgilerin doğruluğu sonucuna varılmıştır.

İslamî literatür delilleri kullanmakla kalmamış onu incelemiş, araştırmış ihtiva ettiği bilginin kaynağı açısından ve sonucun değeri açısından kategorize etmiştir. Kaynağı açısından bilgi “aklî” ve “naklî” bilgi şeklinde iki sınıf olarak incelenmiştir.

1.4.3. Delilin Kısımları

1.4.3.1. Aklî Delil

Aklî delil “Tüm öncülleri akla dayanan delil” olarak tarif edilmiştir.⁴⁹ Aklın bir şeyin varlığına ya da yokluğuna karar vermesi veya o şey ile ilgili bir yargıya varması onun hakkında var olan bilgiye bağlıdır. Bir konu hakkında bilinenler onun hakkında ne olduğu ya da ne olmadığı hakkında sonuca götürür. Bu anlaşılma olayı ise aklın delillerle karar verme işidir. Bu deliller ayan beyan duyu organları ile algılanabilen deliller olabileceği gibi var olan işaretlerden çıkarımla ulaşılan deliller de olabilir. Gerek duyumsananların tahlili, gerekse duyumsananların analizinden varılan başka bir delilin kullanılması, her iki zihinsel faaliyet de aklî bir çıkarsamadır. Fakat duyu organlarının algıladıklarından doğrudan sonuca varılamayan durumlarda harici birtakım emarelerden yararlanılarak sentezle varılan sonuç ve durum aklî delil olarak adlandırılır.

Aklî delil Elmalî'nin akıl tarifinde bahsettiği sebep sonuç ilişkisine dayanan ve “illiyet kanunu” olarak adlandırdığı eserden müessire ya da müessirden esere vardırıan işaretlerdir. O'nun verdiği örnek ilgi çekicidir: Arının vızıltısından balın varlığına hükmetme, bahsettiğimiz birinci kategoride yer alan duyulardan sonuca götüren çıkarıma işaret eder.⁵⁰

Aklın yol göstermesi ile dayanak bulan bu deliller, İslamî bilimlerde şu ya da bu şekilde kullanılmış fakat özellikle kelamcılar tarafından imanî esaslarda asıl kabul edilmemiş; naklin olduğu durumlarda açıklayıcı kabul edilmiştir.

⁴⁹Yavuz, agmd., s. 137

⁵⁰Yazır, age, c. 1, s. 467

1.4.3.1.1. Aklî Delil Çeşitleri

Kelâm âlimleri aklî delili kendi arasında kategorize etmiş, kesin olan aklî delile Burhanî delil, kesin olmayan aklî delile ise Hatabî delil adlarını vermişlerdir. Burhanî delil akıl yürütmelerin derin yönünü ve âlim tabakasını muhatap alırken, Hatabî delil ise günlük konuşma dili ile halkı muhatap alır⁵¹. Burhanî delil aklî delilin kesin olanıdır. Onu kesin yapan öncüllerinin şeksiz şüphesiz, kesin doğrulardan oluşmasıdır. Hatabî deliller ise yoruma açık ve doğrulamaya muhtaç öncüllerden oluşurlar.

Kelâmî bakış, delilleri anlayan cihetinden tasnife tabi tutmuştur. Kur'an'da aklî delil olma özelliği olan her ayet anlayan, yani muhatap alınan insan yönünden aynı şekilde anlaşılabilir. Bu bazen ayetin içerdiği delilin özelliğinden kaynaklanır bazen de muhatabın anlama derecesinden kaynaklanır. Bu da ayetin içerdiği delilleri kategorize etme ihtiyacı doğurur. Yoksa kelamcıların yaptığı, bu tasnifin ayetlere uyarlanıp onların delil olma yönünden değerlerini ölçmek değildir.

Çalışmamız dahilinde Kur'an ayetlerini Kur'an'ın ana konuları üzerinden taradığımızda birçok aklî delile ulaştık. Bu delillerin gerek muhataba sunulduğu gerekse kullanılan yöntemlerde farklılıklar içerdiğini tespit ettik. Bu nedenleri aklî delilleri üç kategoride inceledik. Bunlardan ilki **Salt Aklî** deliller olarak adlandırdığımız, insan mantığına direkt seslenen, akli harekete geçirip muhatabı mevzu hakkında önermeler kurmaya yönlendiren bir yapıyla delillendirme içeren ayetlerdir. Enbiyâ suresi 22. Ayetinde geçen “*Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka ilahlar olsaydı kesinlikle ikisinin de düzeni bozulurdu...*” ifadesi bu tip deliller için önemli bir örnektir. İkincisi **Tecrübesel Aklî** delil olarak adlandırdığımız, muhatabın dış dünyadan ya da kendi içsel tecrübeleri ve psikolojik deneyimlerinden bahseden, Lokman Suresi, 32. Ayette “*Onları kara gölgeler gibi dalgalar sarıverdiği zaman, dini yalnızca O'na 'halis kılan gönülden bağlular' olarak Allah'a yalvarıp yakarurlar (dua ederler). Böylece onları karaya çıkarıp-kurtarınca, artık onlardan bir kısmı orta yolu tutuyor...*” ifadelerinde olduğu gibi, bu deneyimleri kullanarak muhatabı ikna eden delil içerikli ayetlerdir. Üçüncüsü **Metinsel Aklî** deliller şeklinde adlandırdığımız, Kur'an metninin anlatım özellikleri, metin dizilimi, metne ait dilsel

⁵¹ Yavuz, agmd., s. 137.

araçlarla – atıf, edat, nida- gibi muhatabı ikna eden ayetlerdir. Örneğin “De ki” hitabıyla muhatabı nübüvvet müessesinin imkanı ve gerçekliğini ispat eden ayetler bu kategorideki akli deliller içeren ayetlerdendir.

1.4.3.2. Naklî Delil

Naklî delilde öncüller nakle, yani iletilen bilgiye dayanır. İslami literatürde nakil, Kur’an-ı Kerim, Hadisler ve icma olarak kabul edilir.⁵² Kelâm ilminde olduğu kadar fıkıhta da naklî delillerle çalışılır. Naklin olmadığı ya da tam anlaşılmasından endişe edildiği durumlarda akli deliller devreye girer ve nakli açıklar.

Naklin delil sayılabilmesi için bazı özel şartlar yürütülmüştür. Naklin sıhhati tevatürüne bağlanırken Kur’an tevatüründe ilk sırada kabul edilen delildir. Dolayısıyla tevatür şartının gerçekleştiği kanısı, delil noktasında onu tartışılmaz kılmıştır. İslâm dininde Kur’an’ın da beyanı ile ikincil kaynak kabul edilen hadisler ise farklı sıhhat dereceleriyle delillendirmede farklı kategorize edilmiştir. Mütevatir hadisler kesin delil kabul edilmiş, ikinci sırayı ise meşhur hadisler almıştır. Bu iki grup hadis, delil kabul edilirken ahad hadisler konusunda ihtilaf yaşanmıştır. Eşarî ve Maturidî gelenekler de ahad hadisleri, hakkında nakil bulunmayan konularda belli şartlarda delil kabul etmiştir.⁵³

İslâm tarihi boyunca aslında nakil konusunda ihtilaf, hadislerin sıhhat derecelerinden çıkmış, bunun dışında Kur’an ve Hadisler kaynak ve delil kabul edilmiştir. Delillerin sınıflandırılarak Akli ve Naklî delil şeklinde isimlendirilmesi, naklin yorumlanması sırasında aklın işe katılma derecesinden kaynaklanmıştır.

1.4.4. Delillendirme Metotları

Delillendirme, var olan deliller başlangıç noktası kabul edilerek akli muhakeme yoluyla, bir şey için doğru ya da yanlış hükümlerine ulaşma işidir. Bu sonuçlandırma ve ispat etme çabalarına kelim âlimleri bazı metotlarla ulaşmışlardır. Ve bu metotlara kelim ilminde İstidlâl adı verilmiştir. İstidlâl çeşitleri başlangıç

⁵²Yavuz, agmd, s. 137.137

⁵³ Ebû Mansûr el-Maturîdî, Kitâbü't- Tevhîd, ter. Bekir Topaloğlu, İSAM Yayınları, İstanbul 2014, s. 49.

noktaları ve varılan sonuçları bakımından isimlendirilmiştir. Mütakaddimîn denilen erken dönem kelimcileri şu delilleri kullanmışlardır:

1. Şahidin gaibe delil getirilmesi
2. Mukaddimelerden sonuca varılması
3. İttifak edilenlerden ihtilaf edilenlere ulaşılması
4. Benzerliklerden yola çıkılarak bir şeyin doğruluk ve yanlışlığına hükme varılması
5. Kısımlarına ayırarak sonuca varılması (Sebr ve Taksim)
6. Mucizelerle delil getirilmesi
7. Delilin yanlışlığından sonucun yanlışlığına hükmedilmesi⁵⁴

Müteahhirîn Kelâmcıları ise klasik mantık ilminin ve kıyasın Gazzâlî etkisi ile kelâma yansımasının sonucu olarak şunlar olmuştur:

1. Tümdengelim (Tâ'lil-Kıyas)
2. Tümevarım (İstikrâ)
3. Temsil (Analoji)⁵⁵

Kur'an ayetlerinde bulunan aklî deliller gerek erken dönem gerekse geç dönem kelimciler tarafından farklı usullerle incelenmiş ve isimlendirilmiştir. Her iki dönemin ortak noktası ise ele alınan Kur'an ayetlerine muhatap açısından birer aklî delil olarak bakmaları ve değerlendirmeleridir.

1.4.5.Aklî ve Naklî Delil İlişkisinde Aklın Yeri

Aklın imandaki rolünü Kur'an'ın defalarca vurguladığı bir gerçektir. Kur'an'da insanın aklını kullanması yönünde verilen öğütler, akletmeye davet eden ayetlerle sık sık karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki konuya ilişkin ayet sayısı yaklaşık yetmiş beş kadardır.

⁵⁴ Ramazan Altıntaş, Delil ve Delillendirme Yöntemleri, Kelâm El Kitabı, ed. Şaban Ali Düzgün, Grafiker Yayınları, Ankara 2012, s. 321-324

⁵⁵ Necati Öner, Klasik Mantık, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi yay. 5. Baskı, 1986, s.104

Akla yapılan vurgu, Kur'an'da küfrün ve imandan kaçınmanın aklını kullanmamaktan kaynaklandığı belirtilerek pekiştirilmiştir.⁵⁶Açık bir şekilde, iman etmeyen kimseler için “O, aklını kullanmayanları pislik içinde bırakır.” şeklinde yer alan ibare, imanın bir akletme işi olduğunu ispatlamaktadır. Kur'an ayetlerinin birçoğu akli kullanma konusunda öğüt verirken, bazı ayetleri de akıl yürütmeyi pratikte gerçekleştirecek şekilde akli deliller içermektedir. Hz. İbrahim'in Nemrut'un ilahlık ispatını akli delillerle çürütmesi, akli delillendirilme yoluyla gerçeği bulma noktasında rehberlik yapıcı niteliktedir. Bu ayetler Allah'ın varlığı ve varlığına taalluk eden sıfat ve fiillerin ispat edilmesinin, delillendirilmesinin ve pratize edilmesinin dikkat çekici bir örneğidir:

“Allah, kendisine hükümdarlık verdi diye (şımarıp böbürlenerek) Rabbi hakkında İbrahim ile tartışanı görmedin mi? Hani İbrahim, “Benim Rabbim diriltir, öldürür.” demiş; o da “Ben de diriltir, öldürürüm.” demişti. (Bunun üzerine) İbrahim “Şüphesiz Allah güneşi doğudan getirir, sen de onu batıdan getir.” deyince kâfir şaşırıp kaldı. Zaten Allah, zalimler topluluğunu hidayete erdirmez.”⁵⁷

Aklın naklin içinde olduğu ve naklin akılla algılanacağı hususunda Gazzâlî de aklın ölçülerine işaret eder. Bu ölçülerin Kur'an'da bulunduğunu “Kıstas-ül Müstakîm” adlı eserinde belirten Gazzâlî, bu ölçüleri “Allah'ı bilme ölçüleri” ve “Mizan” olarak adlandırır.⁵⁸ Gazzâlî'nin bahsettiği bu ölçüler Kur'an'ın kullandığı akli ölçülere ve delillendirmelere karşılık gelmektedir. Ona göre âlemi belli ölçülere göre yaratan Allah, bu ayetlerde yaratılanlara yarattığı ölçüleri işaret ederek nasıl kullanacaklarını göstermektedir.⁵⁹

Aklın dini anlamada, imana ulaşmada etkisi tüm İslamî ilimlerde kabul edilmiş fakat delil olarak değeri, hususu, başta kelâmcılar olmak üzere birçok ilim erbabı tarafından tartışılmıştır. Bu tartışmalar günümüzde hala sürmektedir. Bu tartışmaların neler olduğu konusuna girmeden belirtmek gerekir ki, akıl ya da naklin önceliğini savunmak çok da anlamlı değildir. Çünkü bilinmesi gereken, akıl olmadan naklin algılanamazlığı, nakil olmadan aklın doğrulanamazlığıdır.

⁵⁶ Yûnus, 10/100

⁵⁷ Bakara, 2/ 258.

⁵⁸ Ebu Hamid el-Gazzâlî, El-Kıstâs-ül Müstakîm trc. Yaman Arıkan, Eskin Matbaası, İstanbul 1971, s.12

⁵⁹ Gazzâlî, age, s. 10

Ayetlerdeki kullanımlardan anlıyoruz ki Kur'an'da akıl; insanın dūşūnsel faaliyetlerini dūzenlediđi kabiliyetin ve inanç, itikad alanında faaliyet gōsterdiđi melekenin adıdır. Yargılama kudreti olarak tanımlanması ise insanın değer üretimine ve bu değerlere sahip çıkışına yardımcı olan kabiliyetine işaret etmektedir. İnsandaki bu kabiliyet ve hakikati bulma, doğruyu üretme isteği, bazen bu değerleri sosyal hayatı dūzenlemek için bazen de ruhi manada sıhhate erişmek için kullanmaya sevk eder. Ruhsal sağlığın varlığı ise insanın güven ihtiyacını karşılaması ile mümkündür. Bu güveni tesis edecek yegāne etken bir yaratıcı fikridir ve akıl, bu fikrin kabulü için işlemeye hazır bir mekanizmadır.

İKİNCİ BÖLÜM

2.KUR'AN'IN AKLÎ OLARAK DELİLLENDİRDİĞİ KONULAR

2.1. Kur'an'ın Aklî Olarak Delillendirdiği İtikadî Konular

2.1.1. Ulûhiyet

2.1.1.1. Allah'ın Varlığının Delillendirilmesi

Kur'an'ın indiği sırada hitap ettiği müşrik toplumda var olan tanrı inancı bir olgu olmaktan öte gitmemiştir.⁶⁰ Bu toplumda var olan tanrı algısı Kur'an'da var olan Allah inancı ile örtüşmemektedir.⁶¹ Bu durum birkaç kez Kur'an ayetlerinde, *'Andolsun, eğer onlara, "Gökleri ve yeri kim yarattı, güneşi ve ayı hizmetinize kim verdi?" diye soracak olsan mutlaka, "Allah" diyeceklerdir. O halde nasıl(haktan) döndürülüyorlar?'*⁶² mealindeki ayette olduğu gibi açıklanmıştır. Ayrıca Kâfirûn suresinin nüzûl sebebi ile ilgili olarak nakledilen "Kureyş'in ileri gelenlerinden bir heyet Hz. Peygambere gelerek şu teklifte bulunup "Gel bir sene sen bizim ilâhlarımıza ibâdet et, bir sene de biz senin ilâhına ibâdet edelim." Şeklinde gerçekleşen olay, müşriklerin ilahları ile Hz. Peygamberin davet ettiği Allah arasında "bizim ilâhımız, senin ilâhın" şeklinde bir ayırım yaparak Allah'ın kendilerinin de ilâhı olduğunu kabule yanaşmadıklarını göstermektedir⁶³.

Gerek Kâfirûn suresinin mezkur ayetlerinde gerek işaret ettiğimiz diğer ayetlerde müşriklerin ilah algısının şirk ile katışık bir anlayış olduğu açıkça anlatılmıştır. Anlaşılan odur ki müşrikler tanrıyı yaratan olarak görmekten öte geçmemiş ibadet edilen, kendisinden istenilen ya da kainatı sevk ve idare eden

⁶⁰Zekeriya Pak, "Cahiliye Araçlarında Allah İnancının Kur'anî Boyutu", Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. 5, S. 1, Sivas 2001, s. 323.

⁶¹Toshihiko İzutsu Kur'an'da Allah ve İnsan, çev. Süleyman Ateş, Kevser Yayınları, Ankara t.y., s. 89

⁶²Ankebût, 29/61, Lokmân, 31/25; Zümer, 39/38

⁶³Ebû Ca'fer Muhammed b.Cerîr et- Taberî, Câmi'u'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an, tah. Dr. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, c. 24, Kahire 2001, s. 702

ortakları olduğuna inanıyorlardı. Kur'an bu noktadan Allah inancını, muhatabının yanlış algılarını düzeltmiş ve Allah'ın varlığına ve birliğine dair anlatımlarla yeniden organize etmiştir.

Allah, varlığını dünya tarihi boyunca kullarına gönderdiği peygamberleri ve onlarla ilettiği kitapları sayesinde hatırlatmıştır. Kur'an'da da bu şekilde Allah'ın varlığı hatırlatılmıştır. Varlığa işaret eden ayetler daha çok analogi yoluyla yapılan ispatları içerir. Deliller bu ayetlerde görülen âlemden işaretler yoluyla sunulur. Yani kevnî ayetlerden yaratıcı fikrine ulaştırılır. Bu ayetler incelendiğinde Allah'ın varlığının, insanın yaratılması, hayvanların yaratılıp hizmete verilmesi, tabiattaki ahenk, yeryüzüne indirilen su ve diğer hayati nimetler, gezegenler ve yıldızlar, verilen yiyecek içecek her türlü emre amade kılınmış nimetin⁶⁴ anlatıldığı ayetlerle hatırlatıldığına şahit olmaktayız. Kâinatta, dünyada, çevrede ve en özelde insanın kendi varlığında bulunan yaratılış özelliklerine dikkat çekilmektedir.

Kur'an, imanın temelini oluşturan ve imanın merkezi durumunda olan Allah'ın varlığı konusu üzerinde önemle durmaktadır. Allah'ın varlığını muhataba anlatırken dolaylı olarak akli delilleri kullanmıştır. Hz. Muhammed'in ilk muhatapların yüce bir ilahın varlığını kabul etmeleri sebebiyle Kur'an, Allah'ın varlığını delillendirmiş, fakat daha çok Allah'ın birliği konusu üzerinde durmuştur.

İslam düşünce tarihinde Allah'ın varlığı hususu, gerek kendi müntesiplerince gerekse diğer din mensupları tarafından aklın perspektifinde değerlendirilmiştir. Kur'an ayetlerinin beyanlarını kullanarak birtakım delillere ulaşılmıştır. Kur'an'dan ulaşılan bu varlık delilleri, kelâmcılar ve filozoflar tarafından sistematize edilerek isimlendirilmiştir. Bunlar; Hudûs delili, İmkân delili, Fıtrat delili, İnâyet ve ihtira delili, Gaye ve nizam delilleri şeklinde özet bir sıralamaya tabi tutulabilir. Bu deliller incelendiği zaman her birinin Kelâm âlimlerince Kur'an'la temellendirildiği görülmektedir. Her ne kadar bu deliller insana kâinat ve var olan düzen yoluyla sunulmuş olsa da sonuca varılması için insanın aklına müracaatı ve onu çalıştırması gerekmektedir. Bu açıdan bakıldığında varlık delillerinin dayandırıldığı ayetlerin de aklî birer delil olduğuna hükmetmek mümkündür.

⁶⁴Bekir Topaloğlu, Allah'ın Varlığı İspatı Vacip, Diyanet Yayınları, Ankara 1979, s.23-24

2.1.1.1.1. Fıtrat Delili

Bu delil, Zâriyât suresi 56. ayette “*Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.*” ifadesinde belirtilen yaratılma sebebi olarak vurgulanan “kulluk mefhumu” ve Allah’a bağlanma duygusu gibi Yaratıcı fikrinin fitriliğine dayanır. Fıtrat delili olarak isimlendirilen bu delil, insanda inanma kabiliyetinin; ‘*Hakka yönelen bir kimse olarak yüzünü dine çevir. Allah'ın insanları üzerinde yarattığı fıtrata sınıksız tutun. Allah'ın yaratmasında hiçbir değiştirme yoktur. İşte bu dosdoğru dindir. Fakat insanların çoğu bilmezler.*’⁶⁵ mealindeki ayetle ifade edilmiş bağlanma ihtiyacına karşılık gelir. Her insan ve her toplumun tarih boyunca şaşmaz şekilde bir yaratıcı fikrine ulaşip kendisinden üstün bir güce bağlanmış olmaları, bu delilin teyididir. Nitekim “İnkârda önde gidenlerin dahi büyük bir felaket anında taş, toprağa, ağaca sığındığı görülmemiştir.”⁶⁶ Kur’an zorluk anında insanın fıtratında bulunan sığınma ve inanma isteğini tecrübesel aklı bir delil niteliğindeki ‘*Onları (denizde,) bir dalga gölgelikler gibi kapladığında, dini Allah'a has kılarak ona yalvarırlar. Allah onları kurtarıp karaya çıkarınca, onlardan bir kısmı orta yolu tutar. Bizim âyetlerimizi ise ancak son derece kaypak, son derece nankör olanlar inkar eder.*’⁶⁷ ayetinde ifade etmiştir. Fıtrat delilini destekleyen bir başka görüş de İmam-ı Azam Ebu Hanife’ye aittir. Ona göre insanlara herhangi bir peygamberin tebliği ulaşmamış olsa bile insanın aklını kullanarak kendisinin ve tabiatın bir yaratıcısı olduğunu bulması gerekir.⁶⁸ Kur’an muhatabına bu delilde konu edilen fıtratı canlı olarak sahnelemiş ve ‘*Üzerine gece karanlığı basınca bir yıldız gördü. "İşte Rabbim!" dedi. Yıldız batınca da, "Ben öyle batanları sevmem" dedi. Ay'ı doğarken görünce de, "İşte Rabbim!" dedi. Ay da batınca, "Andolsun ki, Rabbim bana doğru yolu göstermezse mutlaka ben de sapıklardan olurum" dedi. Güneşi doğarken görünce de, "İşte benim Rabbim! Bu daha büyük" dedi. O da batınca (kavmine dönüp), "Ey kavmim!" Ben sizin Allah'a ortak koştuğunuz şeylerden uzağım" dedi. "Ben hakka yönelen birisi olarak yüzümü, gökleri ve yeri yaratana*

⁶⁵ Rûm, 30/30

⁶⁶ Bekir Topaloğlu, “Allah”, DİA, c.2, İstanbul 1989, s. 473-474

⁶⁷ Lokmân, 31/32

⁶⁸ Topaloğlu, agmd, s. 474.

döndürdüm. Ben Allah'a ortak koşanlardan değilim." Meallerindeki ayetlerde Hz. İbrahim'in yaratıcısını arayışıyla örneklendirmiştir.⁶⁹

2.1.1.1.2. Hudûs Delili

Yaratılan her şeyin, ya da imal olan her şeyin bir yapıcısı ve yaratıcısının olması aklî bir zorunluluktur. Bu zorunluluktan hareketle yaratılanların sonradanlığını ifade eden delil, Hudûs Delili şeklinde isimlendirilmiştir. Sonradan olan her şeyin "Hâdis" olarak adlandırıldığı bu delil "Her hadisin bir Muhdisi vardır." önermesi ile yaratıcı ve icâd edici bir ilahın varlığı sonucuna ulaşır. "*O İlk ve sondur. Zâhir ve Bâttır. O, her şeyi bilendir.*"⁷⁰ ayetinde vurgulanan yaratıcının ilk olması ve yaratılmışların sonradan var edildiği olgusu, bu delili desteklemektedir. İnsan aklı, her zaman ve mekânda kendisinden üstün bir güce, o gücün kendisinden önce var olup kendisini var ettiğine hükmetmiştir. Mantık var edenin var edilenden önce bulunmasını gerekli kılar. Hudûs delili bu gerekliliğin ifade edilişi ve Allah'ın varlığının delillendirilmesi ihtiyacına cevap verir. Kur'an ayetlerinin birçoğu da bu delili destekler. Örneğin, İhlâs suresinde de 'Samed' olarak ifade edilen sıfat, muhtaçlık bakımından Allah'ı tenzih ederek Allah'ın Muhdis oluşunu teyid etmektedir.

Hudûs delilini teyit sadedinden Sünnî kelâmın öncülerinden olan Mâtürîdî, Allah'ın varlığını nesnelere yaratılmışlığı (hadesü'l-a'yân) ile ispat etmiştir.⁷¹ Mâtürîdî muhtelif âyetlere işaret ederek ayetlerin, evrenin yaratılmış olduğunu bize haber verdiğini ifade eder. Mâtürîdî'ye göre duyu organlarımızla algıladığımız cisimler, ihtiyaç içinde ve devamlı değişikliğe maruz kalmaktadır. Başkasına muhtaç olan ve değişen her şey kadim olmayıp yaratılmıştır. Akıl da söz konusu özellikleri taşıyan, hareket ve sükûndan uzak kalamayan kâinattaki nesnelere yaratılmış olduğunu, her yaratılmışın da bir yaratıcısının bulunması gerekliliğini kabul eder.⁷²

2.1.1.1.3. İmkân Delili

İmkân Delili, varlıklar dünyasını, varlığı kendinden (vâcip) veya başkasından (mümkün) olmak üzere iki kategoride düşünen ve evrenin "mümkün" özelliği

⁶⁹ En'âm, 6/74-79.

⁷⁰ Hadîd, 57/3.

⁷¹ Mâtürîdî, a.g.e , s. 57-64.

⁷² Mâtürîdî, a.g.e , s. 57-64.

taşıdığını benimseyen düşüncenin ürünüdür. Bu delil önce Fârâbî, daha sonra da İbni Sînâ tarafından ortaya konulmuştur.⁷³ Hudûs ve imkân delillerini kuruluşları ve sonuçları itibariyle birbirine benzemeleri sebebiyle imkân delilini, hudûs delilinin bir başka şekli olarak kabul eden bazı görüşler de mevcuttur.⁷⁴

İmkân delili zorunlu varlığın mevcudiyetini ispat etmektedir. Vâcip, “varlığı kendinden olup başkasına muhtaç bulunmayan” demektir. Bunun zıddı mümkündür ve “var olmak için başkasına muhtaç bulunan” anlamına gelir. “*Allah’a Ey insanlar! Siz muhtaçsınız. Allah ise her bakımdan sınırsız zengin olandır, övülmeye hakkıyla lâyık olandır.*”⁷⁵ Ayetinde varlıklar arasındaki farka işaret edilerek vacip ve mümküni ortaya konmuştur. “Gözlemlediğimiz bütün varlık mümkün (başkasına muhtaç olma) özelliği taşıdığına göre, tabiatı oluşturan diğer parçalar da aynı nitelikte olmalıdır. İmkân delilinde tabiat mümkündür, ona varlık veren ve fakat mümkün özelliği taşımayan bir sebep bulunmalıdır; o da varlığı zorunlu olan Allah’tır.”⁷⁶ Burada bu delili destekleyen bir başka ayet te Hudûs delilinde de başvurduğumuz İhlâs suresine ait ‘*De ki: "O, Allah'tır, bir tekdir. Allah Samed'dir. (Her şey O'na muhtaçtır, o, hiçbir şeye muhtaç değildir. Ondan çocuk olmamıştır (Kimsenin babası değildir). Kendisi de doğmamıştır (kimsenin çocuğu değildir. Hiçbir şey O'na denk ve benzer değildir."* mealindeki ifadelerdir.

2.1.1.1.4. İnâyet ve İhtira Delili

İbn Rüşd’ün savunduğu ve sistematize ettiği bu delile göre Allah’ın varlığı, her seviyeden insan tarafından akılla bilinebilir.⁷⁷ Bu delil iki esas üzerine kurulmuştur. Birincisi, dünya ve evrendeki her şeyin insanın varoluşu için gerekli her şartı taşıyacak şekilde dizayn edilmesidir ki bu Allah’ın inayeti olarak isimlendirilmiştir.⁷⁸ Nahl Suresinin ‘*Hem binesiniz diye, hem de süs olarak atları, katırları ve merkepleri de yarattı. Bilemeyeceğiniz daha nice şeyleri de yaratır.*’ mealindeki 8. Ayetinde olduğu gibi İnayeti delillendiren bir çok Kur’an ayeti

⁷³ Topaloğlu, agmd,s.476

⁷⁴ Macid Fahri, İslam Felsefesi Tarihi, Ayışığı Kitapları, İstanbul 1998, s. 139.

⁷⁵ Fâtır, 35/15.

⁷⁶ Topaloğlu, agmd., s. 476.

⁷⁷ Hüseyin Sarioğlu, İbn Rüşd, İsam Yayınları, İstanbul 2011, s.140

⁷⁸ Sarioğlu, a.g.e, s.141

mevcuttur.⁷⁹ İbn Rüşd'ün belirttiği ikinci esas ise âlemde var olan düzenin bir tesadüf sonucu değil de ancak kasıt ve irade sahibi bir failin eseri olarak gerçekleşebileceğidir.⁸⁰ Bu kısmı ile de ihtira, yani benzeri olmayan şeyi vücuda getirmede, tesadüfe yer olmayan bu düzenin benzersizliğine işaret edilir. Kur'an'da 'O, gökleri ve yeri örneksiz yaratandır. Bir işe hükmetti mi ona sadece "ol" der, o da hemen oluverir.'⁸¹ şeklinde ifade edilen bu durumun, yaratılmışlara yardım ve rahmet ile eşsiz yaratılan âlemin, üstün bir Yaratıcının varlığına delil olduğu kabul edilir.

İbn Rüşd bu delili açıklarken Kur'an'ın baştan sona okunduğunda imana davet yolunun iki yönü olduğunun görüleceğini belirtir. Bunları insana verilen inayet ve tüm varlıkların verilen inayetleri aklın bilip idrak edebilme kabiliyetleri olduğunu açıklar. 'Onlar göklerdeki ve yerdeki sınırsız hükümler ve nizama, Allah'ın yarattığı her şeye, ecellerinin yaklaşmış olabileceğine hiç bakmadılar mı? Peki bundan sonra artık hangi söze inanacaklar?' mealindeki A'râf Suresinin 185. Ayetini davet yolunun açıklayıcısı olarak gösterir.⁸² Yani İnyet ve ihtira delili varlıklar arasındaki sebep-sebepli ilişkisinden, Allah'ın varlığını kanıtlayan, Kur'an'dan ayetler ışığında ortaya çıkarılmış aklî bir delildir.

2.1.1.1.5. Gaye ve Nizam Delili

Âlemin içinde yaşayanların için en uygun ve en mükemmel şekilde dizayn edilmiş olması gerçeği bu delilin dayanak noktasıdır. Âlemde şahit olunan her türlü düzen ve bu düzenin şaşmadan devamı onu yapan bir sanatkâr, "sânî" olduğunu ispatlar. İnyet ve ihtiranın farklı bir versiyonu olarak düzenlenmiş bu delilin argümanları "tesadüf" ve "abes"⁸³ kavramlarıdır. Kur'an'ın da karşı çıktığı bu kavramlar, ne âlemin işleyişinde ne de onu yaratanın yaratmasında bulunamaz.⁸⁴ "Rahman olan Allah'ın yaratmasında hiçbir uygunsuzluk göremezsin. Gözünü çevir de bir bak, bir bozukluk görebiliyor musun?" ayeti, açıkça bu düzenin mükemmelliğini ifade etmektedir.⁸⁵

⁷⁹ Nahl, 16/3-18; Rûm, 30/20-27; Vâkıa, 56/57-74

⁸⁰ Hüseyin Sarioğlu, İbn Rüşd Felsefesi, Klasik Yayıncılık, İstanbul 2002, s. 223.

⁸¹ Bakara, 2/117

⁸² Hüseyin Sarioğlu, İbn Rüşd, İsam yay. İstanbul 2011, s.142

⁸³ Emre Dorman, Modern Bilim: "Tanrı Var", İstanbul Yayınevi, İstanbul 2011, s. 29.

⁸⁴ Sâd, 38/27; Duhân, 44/38.

⁸⁵ Mülk, 67/3.

Nitekim bu gerçek ‘Biz göğü, yeri ve ikisi arasındakileri boş yere yaratmadık. Bu (yaratılanların boş yere yaratıldığı iddiası) inkar edenlerin zannıdır. Cehennem ateşinden dolayı vay inkar edenlerin haline!’⁸⁶mealindeki ayette açıklanmıştır. Felsefi delillerden Kozmolojik⁸⁷ delille benzerlik taşıyan bu delil, âlemin mükemmeliyetinden Yaraticının varlığına ulaşma prensibine dayanmaktadır. Kur’an ayetlerinde bir çok tekrarlar kainatta var olan düzene ve mükemmelliğe dikkat çekilmesi, insan aklının uyarılarak bu düzenin yaratıcısına ulaşılmasını hedeflemiştir.

Buraya kadar incelediğimiz ve Kelamî delillerden örneklediğimiz Allah’ın varlığı ile ilgili delillerin karakterini incelediğimize bu konuda duyumsanan bir takım verilerden hareketle, muhatabın tecrübe edebileceği alandan ulaşabileceği tecrübesel akli delillerin kullanıldığını tespit etmek mümkündür.

2.1.2. Allah’ın Birliği (Vahdaniyet)’nin Delillendirilmesi

Kur’an, Arap toplumuna ataları İbrahim’in getirmiş olduğu, unutulmuş Tevhid inancını yeniden hatırlatmış, bunu da delillendirme metotlarıyla desteklemiştir. Putperestliğin temellerini sarsan bu deliller, insanlara Allah inancının sadece varlığı değil, birliğine olan inançla tamam olacağını vurgulamıştır. Bu nedenle Kur’an, Tevhid inancının hâkim olduğu, insanları tek bir ilaha ibadete çağırır bir içeriğe sahiptir.

Kur’an müstakil bir sûrenin⁸⁸ yanı sıra birçok yerde Vahdaniyet anlayışını ifade ettiği ayetlerle Tevhid anlayışını muhataplarına açıklamıştır. Tevhid inancının insana sunuluşu, kimi zaman putların acizliğine işaretlerle⁸⁹ kimi zaman hiçbir delil getirmeksizin, önerme kurmaksızın Vahdaniyetin ilân edilişi ile gerçekleşmiştir.⁹⁰Bu ilân, kesin bir gerçeğin çıplak ve yalın ifade edilişi ve onun gerçekliğine akli bir delildir. Çünkü yapılan bu ilân başka hiçbir delile ihtiyaç duymayacak kadar

⁸⁶ Sâd, 38/27.

⁸⁷ **Kozmolojik Delil:** En Önemli kavramı nedensellik olan bu felsefi delil, Allah’ın yaratmasında düzensizliğe imkan tanımamıştır. Gazzâlî’nin Hudûs, İbn Sinâ’nın İlk Neden, Farâbî’nin imkân olarak adlandırdığı bu delil, doğa ve evrenin araştırılması sonucu Allah’ın varlığına ulaşan delillerdir. Leibniz Yeter- Sebep ilkesi ile bu delilin başka bir formunu oluşturmuştur. Metin Pay, ‘Kozmolojik Delil’ Dinî Araştırmalar Der. Ocak- Haziran 2016, c,19, sa.48, s.25

⁸⁸ İhlâs, 112.

⁸⁹ Enbiyâ, 21/58-67.

⁹⁰ Âl-i İmrân, 2/62.

kesindir. Tevhid ilkesinin yerleştirilmesi için Kur'an'ın kullandığı yöntemler farklı olsa da temelde akıl etmeyi gerektiren hatta şart koşan bir üsluptadır. Bu nedenle Allah inancına Tevhidin hâkim kılınması, Kur'an'ın öncelikle insan akli ve mantığının tek ilâh inancının gerekçelerinin açıklaması ve delillendirmesi yolu ile gerçekleşmiştir.

“Kur'an'ın bu bağlamda akla ne kadar büyük değer verdiğinin en önemli göstergelerinden biri de Allah'ın kendi birliğine tanıklığıyla birlikte, ilim ehlini zikretmesidir.⁹¹ Bununla Allah, vahdaniyet gerçeğine “bilimsel akli” tanık etmiştir. Ayrıca Kur'an bu konuda kendisine muhalefet edenlere akıl ve ilim esasına dayanarak cevap vermektedir. Akli kendisine başvuru, delil getirilen bir dayanak olarak kabul etmiştir. Bu şekliyle Kur'an, akli hakikate tanık kılmış ve insanları akli kullanmaya davet etmiştir.”⁹²

2.1.2.1. Allah'ın Birliğini Akli Olarak Delillendiren Ayetler

Kur'an'ın mesajı incelendiğinde birincil amacının, muhatabına sunduğu Allah'ın birliği inancı ve bu inanca muhalif mevcut inançların iptali olduğu açıkça görülmektedir. Putperestlerin tapıldığı putlara tapmalarının onlar açısından bir sonuç vermeyip aksine nasıl aleyhlerine bir sonuç doğuracağı⁹³ Kur'an ayetleri tarafından kelamcıların “burhan” olarak vasıflandırdığı kesin deliller yoluyla anlatılmıştır. Burhan derecesinde kabul edilen bu deliller, Allah'tan başkasını ilah kabul etmeyi ve Rab olma vasfının O'ndan başkasına verilmesini reddetmiş ve bu hususta akli muhatap almıştır. Kur'an'ın bu amacı, birçok ayette mantıksal anlatım ve metotlarla muhatabına sunulmuştur. Örneğin;

*“Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka ilahlar olsaydı, kesinlikle ikisinin de düzeni bozulurdu. Demek ki Arş'ın Rabbi Allah, onların nitelemelerinden uzaktır, yücedir.”*⁹⁴ ayeti, salt akli delil olarak adlandırdığımız akli delil kategorisine en bariz ve yalın örneklerden biridir. Muhatabın direkt mantığına seslenerek verilen açık önerme ile onları Allah'ın birliği sonucuna götürmektedir. Yani;

⁹¹ Âl-i İmrân, 3/18

⁹² Güneş, age, s.30.

⁹³ Muhammed Çelik, Kur'an'ın İkna Hususiyeti, Yeni Akademi Yayınları, İstanbul 2006, s.89

⁹⁴ Enbiyâ, 21/22.

Kâinata iki tanrı olsaydı, kâinat altüst olurdu.

Halbuki kâinat muntazam olarak varlığını sürdürmektedir.

Şu hâlde iki ya da daha fazla tanrı olması söz konusu değildir.⁹⁵

Bu şekilde bakılacak olursa kurulan önermenin öncüllerinin ne kadar kuvvetli ve doğrulanabilir, sonucunda katılığına ne kadar hükmedilebilir olduğu görülecektir. İlahların çoğulluğunun iptali bu ayet ile tartışmaya açık kapı bırakmaksızın sağlanmış, iki ilah iddiasının çürütülmesiyle boşa çıkarılmıştır. Çünkü birden fazla ilah olduğu takdirde, eğer hepsinin isteği aynı yönde ortaya çıksa kuvvetlerin birbirlerini itmeleri, eğer istekleri farklı olursa birbirlerini engellemeleri, böylece hiçbir şeyin gerçekleşmemesi söz konusu olacaktır.⁹⁶ Tefsir âlimlerinin bir kısmı bu ayeti, Vahdaniyete kesin bir delil olarak belirtmektedir.⁹⁷

Bu ayette vurgulanan İrade-Kanun ilişkisi⁹⁸, kâinatın bir tek irade ve onun kanunları ile düzenli bir şekilde yönetildiğini, buna delilin de kâinata kargaşa ve düzensizlik görülmemesi olduğunu vurgulamaktadır. Bir beldede iki hükümdarın irade ve kanunlarının kargaşaya yol açtığı, irade çatışmaları görülen küçük toplumların örneğinden bilinmektedir. Bu nedenle ayette vurgulandığı gibi kâinatın ahenk içinde varlığını sürdürmesi, ancak onu kanunlarıyla idare eden bir tek yaratıcının varlığıyla mümkün olabilecektir.

Enbiyâ suresi 22. ayetteki delillendirmede Kelam ilminden alınan “sebr ve taksim metodu”⁹⁹ kullanılmıştır. Bu ayetin tefsirinde bazı tefsir kaynaklarında karşımıza çıkan bu metot aklî bir delillendirme metodu olup mantık dahilinde olan ihtimallerin değerlendirilmesi ve bu ihtimaller çerçevesinde varılabilecek sonuçlara bakılmasıdır. Mâturîdî’nin¹⁰⁰ kullanıp açıkladığı bu yöntem ayetin anlaşılmasında bu

⁹⁵ Çelik, age, s. 89.

⁹⁶ Ebussu’ûd el-İmâdî Muhammed bin Muhammed Mustafa, İrşâdü’l-Akli’s-Selîm ilâ Mezâyây-ı Kitâbi’l Kerîm, DarulHyâi’t-Turasi’l-Arabi, Beyrut, c. 6, s.61.

⁹⁷ Fahreddin er-Razî, et-Tefsîru’l-Kebir, DarulHyâi’t-Turasi’l-Arabi, bs.3, Beyrut tsz, c.22. s. 154; Ebussû’ud Efendi, age, s. 281.

⁹⁸ Seyyid Kutub, Fîzılal-il Kur’an, Hikmet Yayınları, trc. Bekir Karlığa v.dğr. c. 10, İstanbul 1966, s. 120.

⁹⁹ Tuncay Başoğlu, “Sebr ve Taksim” md. DİA, İstanbul 2009, c.36, s.255.

¹⁰⁰ Ebû Mansûr el- Mâturîdî, Te’vilât-ül Kur’ân, nşr. Doç. Dr. Murat Sülün, Mizan yay. İstanbul 2007, c.9, s.269-270

metodun işlerliğini ortaya koymaktadır. Razî'nin de tefsirinde¹⁰¹ benzer bir yaklaşımla ayeti yorumladığını görmekteyiz.

İki ya da daha fazla ilahın var olması durumunda ortaya çıkacak ihtimalleri mantıkî kaidelerle bahsettiğimiz eserler ışığında sıralayacak olursak;

1. İki ilâhın ortak olması ya da birleşik varlıklar olması halinde, birinin diğer parçaya muhtaç olması gerekeceğinden, parçaya muhtaç olanın mümkün varlık olup vacip olamayacağı,
2. Birleşik iki ilâh olması durumunda bunların bazı fiillerde birbirlerinden ayrılması gerekeceğinden, ayrılanlardan kemal sıfatını taşıyanın kadir, diğerinin aciz olacağı,
3. İki ilâh, iki farklı kudret demek olacağından, Uluhiyet hususunda zaman, mekân ya da vücut ayrılığının söz konusu olamayacağı,
4. İki ilâhın âlemi iradedeki payının eşitlik ya da denklik durumunda ilahlardan biri ya da her ikisi için acziyet söz konusu olacağı,
5. Tüm yaratılanların yaratana ihtiyacı olduğundan, iki ilahın yaratmada ya ortak olma, ya da iş bölümü yapmalarının yaratıcılık vasfına aykırı düşeceği,
6. Yaratılanların meydana gelmesinde sadece ilahlardan birine delalet edecek bir delilin olmayacağı, yani bu delilin ortaklık ya da birinin üstünlüğüne işaret edeceği,
7. İki ilâhtan birinin fiillerini diğerinden saklaması durumunun, saklayanın üstünlüğünü, diğerinin acziyetini gerektireceğini,
8. İki ilâhın kudretleri toplamının, her birinin kudretinden daha fazla olması gerektiğinden, her ilâhın kudretinin nakıs ve sonlu olacağı,
9. İki ilâhın sayısal değer ifade etmek için diğer bir sayı veya varlığa ihtiyaç duyacağı,

¹⁰¹ Muhammed Esed, Kur'an Mesajı, çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İşaret yay. İstanbul 1997, s. 858; Razî, a.g.e, s.151-154.

10. Mümkin olan bir yokluk ihtimalinde o yokluğu ya da başka bir ilahın kudretini yok edecek herhangi birinin, diğerini acze düşüreceği,
11. İki ilahın irade farklılığı tezahür ettiğinde, hareket ve sükunun bir varlıkta aynı anda bulunma ihtimalinin imkansızlığından yola çıkarak bir cisme bu açıdan etki etmelerinin mümkün olamayacağı,
12. Mahlûkatı bilmekte her iki ilâh eşit olsa ortaklık, eşit olmasa biri için acziyet ortaya çıkacağı,
13. Ortaklık kusur ve kendine yetmeme ifade edeceğinden, meliklik hususunda ortaklık halinde her ikisi, paylaşım halinde birisi için zayıflık demek olacağı,
14. Bu ilahların birinin diğerine muhtaçlığı hususunda ilâhlık vasfına aykırı olacağı, sonuçları çıkarılacaktır.¹⁰²

Razî'nin tefsirinde yer alan bu maddeleri incelediğimizde ilahın varlığının mümkün olup olmadığını ilahlar yönünden, insanlar yönünden, cisimler yönünden ve fiiller yönünden incelendiğini görmekteyiz. İlahlar yönünden kudretlerin çatışması ya da ulûhiyet vasfını göstermekte, birinin fiilini diğerinden ayırmak istemesi sonucu, kudret bakımından birinin galip gelmesi gerekmektedir. Böylece her durumda ilahlık vasfının sadece birinde ortaya çıkabileceğine dikkat çekilmiştir. İnsanlar, cisimler ve fiillerde de iki ayrı iradenin ortaklığı durumunda Rablık vasfının gerçekleşmeyeceği, üstünlük durumunda ilahlardan birinin aciz kalacağı belirtilmiştir.

Kur'an'ın bir tek ayetinden bile bu kadar akıl yürütme ve mantıksal çıkarım yapılması akla yapılan çağrıya ve aklın kullanılmasının zaruretine örnektir. Konumuz olan ayetle ilgili müfessirlerin yaptığı tefsirlerden de anlaşılacağı üzere bu ayet, Kur'an'ın muhatabı iknada kullandığı salt aklî delillerden biridir. Ayetin metnindeki yalın ve açık ifadeler, muhatabı zihinsel bir faaliyete sevk etmektedir. Ayetle karşılaşan muhatap, aklını kullanmak ve elde ettiği delilleri bir sonuca bağlamak durumunda kalmaktadır. Üstelik ayetin sunduğu deliller derin bir ilmi seviyeyi gerekli de kılmamaktadır. Aksine basit bir aklî çıkarsama ile her ilmi seviyedeki insan bu delili kullanabilir. Bu da göstermektedir ki Allah, insanı ağır zihinsel

¹⁰² Razî, a.g.e. s.151-154

faaliyetlere mecbur bırakmadan kolayca, basitçe yapabileceği bir düşünsel çıkarım sayesinde zatı ile ilgili en önemli bilgi olan “Vahdaniyet”e ulaşabileceği ayetlerle seslenmiştir. Sonuç olarak muhatap bu ayetle karşılaştığında iki ilah bulunması durumunda ayetin beyanına göre aklen bu ilahların;

- İradelerin çatışmasından, âlemin fesadı,
- Kudretlerin denkliği durumunda, kâinatın bozulması,
- Üstünlük ve galibiyet durumunda, üstün olmayanın aciziyeti, sonuçlarına varıp iki ilâhın mevcudiyetinin imkânsızlığına hükmedebilmektedir.

Kâinattaki düzen ve intizamın işleyişi ile ilgili Allah, kudretinin göstergesi olarak insana gözlem yapmasını tavsiye etmektedir: *“O, yedi göğü tabaka tabaka yaratandır. Rahmân'ın yaratışında hiçbir uyumsuzluk göremezsin. Bir kere daha bak! Hiçbir çatlak (ve düzensizlik) görüyor musun? Sonra tekrar tekrar bak, bakışların (aradığı çatlak ve düzensizliği bulamayıp) âciz ve bitkin hâlde sana dönecektir.”*¹⁰³

Kudret ve iradenin bir tek ilah eliyle olduğu bunun tespitinin de bizzat insana bırakıldığı bu ayet daha önce akli delil olarak tespit ettiğimiz Enbiya suresi 22. ayetinin teyidi ve tefsiri mahiyetindedir. Tekrar tekrar kâinata bakan insandan, onu Yaratan'ın sanatına şahit olması istenmektedir. Birbirini destekleyen bu ayetler muhatapın aklında hiçbir şüphe kalmayıp zihninde onayladığı gerçeğe, duyulur âlemden deliller bularak tam olarak ikna olmasını hedeflemektedir.

Kâinattaki muntazam işleyişin Allah'ın varlığının şahidi olmasının yanı sıra O'nun birliğinin delili olduğunu ilan eden bu ayet, Kur'an'ın diğer ayetleri ile de desteklenmiş ve tefsir edilmiştir:

“(Ey Muhammed!) De ki: "Hamd Allah'a mahsustur. Selâm onun seçtiği kullarına." Allah mı daha hayırlıdır, yoksa onların ortak koştukları mı? Yahut gökleri ve yeri yaratan ve size gökten yağmur indirip onunla ağaçlarını sizin yetiştiremeyeceğiniz gönül alıcı güzel bahçeler meydana getiren mi? Allah ile birlikte başka ilâh mı var! Hayır, onlar (Allah'a) eş tutan bir kavimdir. Yahut

¹⁰³ Mülk, 67/3-4.

yeryüzünü karar kılma yeri yapan, içinde nehirler akıtan, onun için oturaklı dağlar yapan ve iki denizin arasına bir engel koyan mı? Allah ile birlikte başka bir ilâh mı var! Hayır, onların çoğu bilmiyor! Yahut kendisine dua ettiği zaman zorda kalmışa cevap veren ve başa gelen kötülüğü kaldıran, sizi yeryüzünün halifeleri kılan mı? Allah ile birlikte başka ilâh mı var! Ne kadar az düşünüyorsunuz! Yahut karanın ve denizin karanlıklarında size yolunuzu gösteren ve rahmetinin önünden rüzgârları bir müjdecî olarak gönderen mi? Allah ile birlikte başka bir ilâh mı var! Allah, onların ortak koştuklarından yücedir. Yoksa, başlangıçta yaratmayı yapan, sonra onu tekrarlayan ve sizi gökten ve yerden rızıklandıran mı? Allah ile birlikte başka bir ilâh mı var!¹⁰⁴”

Vahdaniyet kavramını müşrik topluma tanıtan Kur'an ayetleri iman noktasına muhatabı taşımak için bazı yöntemler kullanmıştır. Kur'an'ın anlatım üslubunda farklı isimlendirmelerle ifade edilse de bu yöntemler muhatabı ikna için yapılan delillendirmeler sadedindedir. Konumuza uygunluğu açısından bu delillerin akli olan kısmına örneklik yapacak ayetleri incelediğimizde tevhidin ulûhiyet ve rubûbiyet çerçevesinde delillendirildiğini gördük.

2.1.2.1.1. Allah'ın Ulûhiyette Birliğinin Delillendirilmesi

Kelamcıların kabul edip ortaya koyduğu delillendirme biçimlerinden birisi de “temannû” delilidir.¹⁰⁵ Bu delil Allah'a ulûhiyet konusunda ortaklığı reddeden ayetlerde karşımıza çıkmaktadır. Temannû, diğerini menetmek suretiyle birinin diğeri ile mücadelesi ve üstün gelmesi şeklinde ifade edilmiştir.¹⁰⁶ Kelâmîcılar bu delile örnek olarak Mü'minûn suresi 91. ayeti göstermiştir.

2.1.2.1.1.1. Allah'ın Ortağı Yoktur

Allah'ın birliği meselesinde şirkin iptali ve O'na ortaklık isnadının bertaraf edilmesi Tevhid inancının gereğidir. Bu gereklilik muhatabın şirk mantığının yıkılması ve yerine “Tek İlah” anlayışının konulmasını zaruri kılmıştır. Bu nedenle Allah'ın birliğine dair delillendirilen hususlardan birincisi ortaklık iddiasının çürütülmesine yönelik olmuştur. Allah'ın ortakları olması iddiası Mü'minun

¹⁰⁴ Neml, 27/59...63

¹⁰⁵ Topaloğlu, agmd, s.478

¹⁰⁶ Yusuf Şevki Yavuz, “Vahdaniyet”, DİA, c.42, İstanbul 2012, s.428-429

suresinde “Allah evlât edinmemiştir, O’nunla beraber hiçbir tanrı da yoktur. Aksi takdirde her tanrı kendi yarattığını sevk ve idare eder ve mutlaka onlardan biri diğerine galebe çalardı. Allah, onların (müşriklerin) yakıştırdıkları şeylerden münezzehdir.”¹⁰⁷” ayeti ile cevaplandırılmıştır.

Mü’minun suresinin bu ayeti hiç kimsenin inkâr edemeyeceği ve tenkid kabul etmeyen aklî bir delil olarak kabul edilmiştir.¹⁰⁸ Ayet metninde geçen “Allah’la beraber başka ilâhlar olsaydı, her biri kendi yarattıklarını alır götürürdü.” ifadesi açıkça bir bağımsızlık ve hâkimiyet mücadelesine işaret etmektedir. Mutlaka her birinin kendi ulûhiyetini ilan ederek kendi yarattıklarını farklı bir irade ile idare etmek isteyecekleri açıklanmıştır. Hâkimiyet gücü kendisinde bulunan, o makamda yeterli ve kudretli olan bir varlığın bu güçlerini kullanmamasının onun yetersizliğine işaret ettiği belirtilmiştir. Kendisinde ulûhiyet vasfı bulunan bir ilâhın hâkimiyetini yarattıklarının üzerinde göstermesi gerektiği vurgulanmıştır.

Ayette Allah’ın varlığı ve birliği mantıkî düzeyde delil getirilerek birden fazla ilâh inancı kökünden yıkılmaktadır. Allah’tan başka ilâhlar olması durumu, her ilâhın kendi fiil ve tasarruflarıyla ve kendi koyduğu kanunlarla, yarattıklarını daha üstün kılmaya yönelmesi ve diğer ilâhlara karşı üstünlük sağlama yollarını araması gerekliliği ile çürütülmüştür. Böyle bir durumda bugünkü mutlak düzenin olamayacağı, kâinatın plânının alt üst olacağı vurgulanmıştır. Kâinat düzeninin şaşmayan belli kanunlarla devam etmesi, bir tek İlah’ın varlığının başlıca belge ve delili olarak sunulmuştur.

Ayette belirtilen bir başka nokta da çoklu ilâh ortamında sonu gelmeyen bir rekabetin ortaya çıkacağı, birinin diğerine üstün gelmeye çalışıp sonu gelmeyen bir çatışma çıkması durumudur. Böyle bir durumda da âlemin nizamının bozulup belirsiz hale gelmesi kaçınılmazdır. Çünkü bir ülkede birden fazla hükümdarın yaşayamayacağı, yaşasa da çatışma ve kaosun meydana geleceği aklın zaruri gördüğü bir durumdur. Âlemdeki düzenin sapmadan, bozulmadan devam etmesi, sadece bir tek üstün kudretin varlığını gerektirmektedir.

¹⁰⁷ Mü’minûn, 23/91.

¹⁰⁸ Vehb bin Zuhaylî, Tefsir’ul Münîr Fi Akidet-iş Şeria Lil ve-l Mihnâc, Dar-ul Fîkul Musâsir, Beyrut Dımeşk, 2. Bas.h. 1418, c.18,s.93

Ayette bahsedilen hâkimiyet mücadelesi, insanların aklına seslenip dünyada şahit oldukları ya da bizzat gerçekleştirdikleri mücadeleleri çağrıştırarak ayetin işaret ettiği “vahdaniyet”i tasdik ve kabule sevk etmektedir. İnsanların tecrübeleri ile sabit olan ve aklın onayladığı bu durum, ayeti kabul noktasına götüren günlük olaylardan bizzat yaşadıkları gerçeklerin, kâinatın sevk ve idaresine uyarlanmış şeklidir.

2.1.2.1.1.2. Mutlak Kudret Sahibi Allah’tır.

Ululhiyette Allah’a ait sıfatlar konusunda da Kur’an, muhatabı ikna açısından bazı delillendirmelere başvurmuştur. Allah’ın kudretinde eşsiz ve ortaksız olması, ayetlerde verilen örneklerle muhatabı ikna etmeye yöneliktir. Allah’ın mutlak kudret sahibi olmasıyla ilgili şu iki ayet delil içeren ayetlerdendir.

“Allah, şu iki kişiyi de misal verir: Onlardan biri dilsizdir, hiçbir şey beceremez ve efendisinin üstüne bir yükür. Onu nereye gönderse bir hayır getiremez. Şimdi, bu adamla, doğru yolda yürüyerek adaleti emreden kimse eşit olur mu?¹⁰⁹”

“Allah, hiçbir şeye gücü yetmeyen, başkasının malı olmuş bir köle ile katımızdan kendisine verdiğimiz güzel rızıktan gizli ve açık olarak harcayan (hür) bir kimseyi misal verir. Bunlar hiç eşit olurlar mı? Doğrusu hamd Allah'a mahsustur. Fakat onların çoğu (bunu) bilmezler¹¹⁰.”

Kur’an ikna konusunda muhataba misaller yoluyla da seslenmiştir. Bu sayede muhatap verilen örneklerle aklî muhakeme yapabilmektedir. Nahl suresinin bu iki ayeti mutlak kudretin Allah’a ait olduğunu açıklamaktadır. Emsalü’l-Kur’an ilmi dediğimiz Kur’an’ın kullandığı bu anlatım, Elmalılı tarafından yaygın bir hakikat ya da temsil yolu ile tahyil (akla getirme) hatırlatma ve anlatma amacı ile kullanıldığı belirtilmiştir. Açıklamasında “Şaşılacak ve garip bulunacak çarpıcı ve ibretli bir hale, sıfata veya (kazıyye) önermeye ve hikâyeye de mesel denir.” şeklinde ifade etmiştir.¹¹¹Kazıyye ve önerme ifadelerinden anlıyoruz ki getirilen her mesel o konu için delil ve hüccet olarak kabul edilmiştir.

¹⁰⁹ Nahl, 16/75.

¹¹⁰ Nahl, 16/76.

¹¹¹Yazır, age, c. 2, s. 78.

Görülen ve bilinen olay ve olgulardan yola çıkılarak sonuca varmak, insan için hem kolay hem de daha etkili bir yöntemdir. Öğretim tekniklerinde de modern bilimin bugün tavsiye ettiği bu yöntem,¹¹² muhatabı ikna hususunda Kur'an'ın başvurduğu bir tekniktir. Analoji olarak adlandırılan bu yöntem; *“Bir olayı örnekler vererek benzetmeler yaparak farklı şekillerde anlatma yöntemidir. Eğitsel analogiler ise iki nesne ya da farklı içerikli nesne grupları arasında yapısal, işlevsel veya nedensel benzerlikler belirten açık benzetmeler olarak tanımlanmıştır. Kısaca analogi, bilinmeyen bilgilerin öğretilmesinde öğrenilen bilgilerden yararlanarak bilinmeyen bir kavrama transfer edilmesidir.”*¹¹³

Kur'an, muhatabına taptıkları put ve benzeri şeylerin acizliğini, insanoğlunun hayatından bildiği ve gördüğü örneklerle ortaya koymuştur. İlk ayette yetkinliği ve muhakeme gücü olmayan bir insan örnek verilerek kendisine bile yük olan bu kişi putlara benzetilmiştir. Bu şekilde muhatap, karşısında durup kendisine bile hayrı olmayan ilahlara tapınmanın anlamsızlığına aklen hükmetmektedir. Ayetlerde verilen örneklerde gücünü başka kaynaklardan alan ve bu kaynaklara yani efendilerine muhtaç kölelerin başkalarına efendi olamayacakları, efendilerinin güçleri ile karşılaştırılarak ortaya konmaktadır. Bu karşılaştırılanlar, aklın açıkça gösterdiği gibi eşit olamayacaktır. Aksine akıl, gücü olanın, aciz olandan daha iyi ve üstün olduğuna hükmeder. Bu noktadan sonra putların kulluk edilmede, Kur'an'ın mülkün gerçek sahibi olarak vasıflandırdığı Allah'a denk olması mantiken mümkün görülemeyecektir.

Nahl suresinin bu ayetleri ispat ve ikna noktasında çarpıcı örnekler verirken muhatabın sağduyusu hedeflenmiş, Allah'a iman beklenmiştir. O'nun dışındaki varlıklara iman ve dayanmanın ya da şirk inancının anlamsızlığına ve mantıksızlığına dikkat çekilmiştir. Burada örnekleri verildiği gibi gerek ekonomik ve sosyal yönden gerekse psikolojik ve ahlâkî bakımdan farklı seviyelerde bulunan iki insan arasında bile bir denklik kurulması apaçık bir haksızlık ve mantıksızlık olarak görüldüğüne göre “Allah ile diğer varlıklar arasında nasıl bir benzerlik kurulabilir?” sorusu ile

¹¹²Fatma Şaşmaz Ören vd., “Analoji ve Araştırma Temelli Öğrenme Yaklaşımına Dayalı Rehber Materyal Uygulaması Ve Buna Yönelik Öğrenci Görüşleri”, Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi, c. 1, S.1, 2010, s. 34.

¹¹³Şaşmaz vd., agm, s. 35.

muhatapın zihnine bırakılan doğruya ulaşma isteği, aklın rehberliği ve hükmüne bırakılmıştır.

2.1.2.1.1.3. Yaratan Allah'tır

Tevhid inancına vurgu yaparak Arap putperestliğinin anlamsızlığını ispatlayan Kur'an ayetlerinden birini de Hac suresinde görüyoruz. Nüzul sebeplerinden biri olarak müşriklerin ta'zim ile putlara sürdükleri koku ve bal gibi maddeleri sineklerden korumak için putların üzerine kapıları kapatıp kilitledikleri nakledilir.¹¹⁴ Kilitlenen kapılara rağmen sineklerin girip putların üzerinden bir şeyler kapması müşriklerin şahit oldukları olaydır. Hac suresinin bu ayeti ile müşriklerin kendi gerçekleri, kendi inançlarının anlamsızlığına delil gösterilmiştir:

“Ey insanlar! Size bir örnek verildi. Şimdi ona iyi kulak verin. Sizin Allah'tan başka tapıklarınız bir sinek dahi yaratamazlar, hepsi bunun için toplansalar bile. Eğer sinek onlardan bir şey kapsa bunu ondan kurtaramazlar. İsteyen de âciz, istenen de.”¹¹⁵

Tek bir tanrı inancını ikna edici biçimde ortaya koyan bu ayet, Allah'tan başkasına ibadet etmenin boş bir davranış olmadığını hatırlatmış, kendini korumaktan bile aciz tanrıların ve onlara tapanların durumunu özlü biçimde anlatan bir misal vermiştir. Bu anlatımla öncelikle muhataplar, bir an için önyargılardan ve esiri oldukları alışkanlıklardan sıyrılıp akıllarını kullanmaya, verilen örneği can kulağıyla dinlemeye davet edilmektedir. *“İyi kulak verin!”* ibaresi ile bu davet, hem duyulara hem de akla yapılmıştır. Allah'tan başka kendilerine tapılan, yalvarılan bütün varlıklar birleşseler yine de bir sinek dahi yaratamazlar hatta onlar sineğin kapıp götürdüğünü bile geri alma kudretine sahip değildiler. Verilen sinek örneği ile putlar, bu tiksiniyen ve aşağılanan küçücük bir sineği bile bertaraf edemeyen ilahlar¹¹⁶ olarak belirtilmiştir. Bu noktada iman edilen ilahların kudretinin azlığı değil, yokluğu bu küçücük varlık karşısındaki gösterdikleri acizlik ile akıl ve mantığın doğrulamasına bırakılmıştır.

¹¹⁴ Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' el-Begavî, Me'âlimü't-tenzîl Fi Tefsir'i-l Kur'an, Darü'lhyâi't-Turasi'l-Arabi, Beyrut, h.1420, c.3,s.351

¹¹⁵ Hac, 22/73.

¹¹⁶ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, El- Keşşâf'an Hakaik'it-Tenzil, Dâr'ü-l Kitab-ül Arabi, Beyrut, h.1407, c.3, s.171

Ayet metninde yalnızca iman edilenlerin değil, iman edenlerin durumlarına yapılan vurgu da ayrıca bir delildir. Ayetin ifadesine göre kendinden dua ve yakarma ile istenen, tapınılan putlar acizdir çünkü temizliği ve bakımı için dahi başkasına muhtaçtır; isteyen müşrikler de âcizdir, çünkü yalvardığı varlığın kendisine bile hayrı yoktur, o halde isteyenin de eli boş kalmaya mahkûmdur.

Ayette değersiz ve basit bir varlık olarak görüldüğünden örnek olarak sinek seçilmiştir. Günlük hayatın içinden örnekler vermek günümüz eğitim metotlarında da sıkça kullanılan ve kabul gören bir metottur. Sinek insan tarafından önemsenmeyen, insanın hemen bertaraf edebileceği basit ve çok sık rastladığı bir varlıktır. Böylelikle muhatabın mantığına hitap eden malzemeye kolayca ulaşması ve anlaması sağlanmıştır. Burada öğreten durumunda olan Kur'an'da, örnek verilirken öğrenenin dinlemesi ve akletmesi için dikkat çekici bir üslup kullanılmıştır. Herhangi sıradan ve basit bir hayvanı bile yaratamayan ilahlara çekilen dikkat, yaratma beklentisinin boşluğuna işaret etmektedir. Böylece Allah, müşriklerin inançlarında yanıldıklarını, yaratma olgusundaki "güç" meselesine vurgu yaparak hatırlatmakta ve böyle bir kabulün yanlışlığını ortaya koymaktadır.

Allah'ın yaratıcılık vasfına ve yaratıcılık vasfının gerekliliklerine işaretle putların acizliğini ispat ederek delil sunan bir başka ayette Ahkâf suresinde karşımıza çıkmaktadır:

"De ki: "Allah'ı bırakıp da taptıklarınızı gördünüz mü? Bana gösterin, yeryüzünden neyi yaratmışlardır? Yoksa göklerin yaratılışında onların bir ortaklığı mı var? Eğer doğru söyleyenler iseniz bundan önceki bir kitap yahut bir bilgi kalıntısı olsun getirin bana!"¹¹⁷

Mantık kaidelerinin kullanılmasına muhatabı sevk eden bu ayet, Kur'an'ın muhataplarından delil isteyerek, delillerinin zayıflığını kendilerine ispat ettiren bir ayettir. Müşriklerin putlara atfettiği ilahlık vasıflarının yansımalarını sorgulamaları istenmektedir. Kur'an'ın putların yeryüzündeki etkilerini, yaratmadaki paylarını bizzat onlara tapmakta olan müşriklere sorması, onların kulluk sebeplerini sorgulatmak amacıyla.

¹¹⁷ Ahkâf, 46/4.

Muhataptan bu şekilde, müşriklerin istediği metotla delil istenmesi aslında Kur'an'ın ne kadar tutarlı ve sağlam deliller sunduğunu da ispatlamaktadır. Çünkü her zaman delil isteyen ve doyurucu cevaplar alan müşrikler, bu kez Kur'an'ın isteği karşısında aciz kalmaktadırlar. Böylelikle yorum yapıp herhangi nakli bir delil de getiremedikleri bu hususta şüpheye düşmektedirler. Şüphe ise zihni cevap bulmaya çalıştığı hususlarda, düşünmeye yani akıl etmeye sevk eder. Taptıkları putları elleriyle yere serseler ve yerlerine yeni tanrılar yapsalar, bu putların kendi yok oluşlarını durduramayacaklarını fark etmeleri beklenmektedir. Yine putlarının ne kendilerini ne de bir başka varlığı yeniden varlık sahasına çıkaramayacaklarını getirilen tecrübesel akli delillerle kabul etmeleri sağlanmaktadır.

2.1.2.1.1.4.Allah'ın Mülkünde Ortağı Yoktur

Allah'ın birliği delillendirilirken Kur'an'ın değindiği ve açıkladığı hususlardan birisi de mülkünde ortağının olmamasıdır. Tevhid inancının yerleşmesi ve mevcut şirk anlayışının değişmesi için gerekli olan bu durum, efendi köle ilişkisindeki bağımlılık ve ortaklık konusu misal gösterilerek tashih edilmiştir. Nitekim;

“Allah, size kendinizden şöyle bir örnek getirdi: Kölelerinizden, verdiğimiz rızıklarda sizinle eşit haklara sahip olan ve birbirinizden çekindiğiniz gibi kendilerinden çekindiğiniz ortaklarınız var mı? Düşünen bir topluluk için âyetleri böyle ayrı ayrı açıklıyoruz.¹¹⁸”

*“Allah, birbiriyle çekişen ortak sahipleri bulunan bir (köle) adam ile yalnızca bir kişiye ait olan bir (köle) adamı örnek verdi. Bu iki adamın durumu hiç, bir olur mu? Hamd Allah'a mahsustur. Hayır, onların çoğu bilmiyorlar.¹¹⁹”*ayetleri Allah'ın mülkünde ortaklık kabul etmeyeceğini açıkça ortaya koyan ayetlerdir.

İbn Kesir, Taberâni'den nakille müşriklerin “Buyur Allah'ım buyur, senin ortağın yoktur, ancak senin bir ortağın vardır, ona da mülkünde sen sahibsin.” şeklinde seslendiklerini anlatmaktadır.¹²⁰ Müşriklerin itiraf edip dile getirdikleri gerçek, ayetin kendisinden de anlıyoruz ki bilinçsizce ve akletmeden yaptıkları

¹¹⁸ Rûm, 30/28.

¹¹⁹ Zümer, 39/29.

¹²⁰ İbn Kesîr, Tefsîr-ul Kur'ân-il Azîm, trcm. Abdulvehhâb Öztürk, c. 7, Kahraman Yayınları, İstanbul 2014, s. 360

davranışlarının sonucudur. Yukarıda mealini verdiğimiz birinci ayet, yani Rûm suresi 28. ayeti bilgisizce ve akletmeden inanmayı ve söz söylemeyi değil, aklın ilkelerinin çalıştırılarak davranılması ve iman edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. İnsan aklına sunulan bu örnek, akla delil getirerek gerçeğe ulaşmasını amaçlamaktadır. Yaratılmışlar için bile söz konusu olamayacak bir durumun, yani kölelerin efendisiyle ortak ya da eşit olması durumu öz konusu değilken, Yaratan için kendi yarattığı ve kölesi durumunda olan yaratılmışlarla ortaklık ya da eşitliğin imkânsızlığı, aklî olarak delillendirilmiştir. Değil köle ve efendi bu eşitliğin işçi ve işveren arasında dahi mümkün olmadığı bilinen ve müşahade edilen bir gerçektir. Sade, açık ve kesin bir delil olan bu misaller aklîselime ve sade mantık kaidelerine dayandığı için muhatabın zihninde soru işareti bırakmaksızın ikna olmasını sağlayacak niteliktedir.

Daha önce de değindiğimiz gibi misaller bilinen bir durumdan bilinmeyene akıl yürütmeyi sağlayan araçlardır. İnsan aklı, bu araçları kullanarak belli sonuçlara varır. Buda; duyulan âlem, hissedilen âlem, ya da her ikisinden çıkarılan ilkeler yoluyla olur. Ayette insan, duyulan hissedilen ve yaşanan olaylardan hareketle yapılan çıkarım sayesinde bir sonuca ulaştırılmaktadır. Dünya hayatında insanlar için söz konusu olamayacak bir durum tecrübesel aklî delil kategorisinde değerlendirilebilecek bir delillendirme ile, Allah için bu durumun asla mümkün olmayacağı ortaya konarak, aklın analizine müracaat edilmesi sağlanmıştır.

2.1.2.1.1.5.Allah'ın Rubûbiyyette Birliğinin Delillendirilmesi

Rubibiyyeti delillendirme noktasında Rab olma ve hidayete erdirmeye özelliğinin tek bir ilah olan Allah'ta var olduğunu muhatabına açıklayan ve bunu aklın muhakeme edeceği delillerle ortaya koyan anlatım Yûnus suresi 35. ayette karşımıza çıkmaktadır:

Deki: "Allah'a koştüğünüz ortaklarınızdan hakka iletecek olan bir kimse var mı?" De ki: "Hakka Allah iletir." Öyle ise, hakka ileten mi uyulmaya daha lâyıktır, yoksa iletilmedikçe doğru yolu bulamayan kimse mi? Ne oluyor size? Nasıl hüküm veriyorsunuz?¹²¹"

¹²¹ Yûnus, 10/35.

Hak kavramı bu ayeti kerimede doğru bilgi ve inancı hem de düzgün ve erdemli yaşayışı ifade eden bir terimdir. Ayet, Rab olma ve terbiye edicilik özelliklerine ait bir soru ile putların hakka ulaştırıcılık vasıflarını sorgulatmaktadır. Putların fitrat, içgüdü veya göz kulak gibi organlarla yahut akıl ve fikirle veyahut semavî kitaplar ve peygamberlerin gösterdiği hidayet ile sapık ve şaşkın bir kimseyi hidayete erdirecek güçleri araştırılmaktadır. Ayetin üslubu suskun ve hareketsiz, acizliğini diğer ayetlerle tekraren ortaya koyduğu putların, ilahlık özelliklerinin olmadığını bu şekilde ispatlamaktadır. Burada ifade edilen hidayet ve hak kavramları meselesi tamamen yaratma ve var etme gibidir. Nitekim Kur'an şöyle ifade etmektedir: "Rabbimiz her şeye takdir ettiği şekli verip sonra da doğru yolu gösterendir, dedi.¹²²" Mealini verdiğimiz Yûnus suresinin ayetinden bir önceki ve bir sonraki ayetlerde de Allah'ın yaratıcı vasfı delillendirilmiş ve hidayet verip hakka ulaştırıcılık özelliği ortaya konulmuştur¹²³.

Müşrikler Allah'a ortak koştukları şeylerin yaratma ve hak yola iletme gibi şeyleri yapamayacaklarını tamamen idrak edip de verecek cevap bulamayınca kudret bakımından aciz olan birtakım ilahlara tapındıklarına kanaat getireceklerdir ki bu ayeti de salt aklî delil kategorisinde değerlendirmek mümkündür.

Müşrik topluma Tapındıkları ilahların içinden "*kitap indiren, peygamber gönderen, bir hayat sistemi kuran, bir hukuk belirleyen, uyarıda bulunan, iyiliğe yönelten, yüce Allah'ın evrendeki ve gönüllerdeki ayetlerini ortaya koyan, bilinçsiz gönülleri uyandıran, fonksiyonunu yerine getiren ve duyguları harekete geçiren birileri*¹²⁴" olup olmadığı sorularak yapılan bu ispat, muhatabı Allah'ın gücü ve kudretini ikrara götürmektedir. Bu şekilde, ispatı yapan Kur'an da O'nu getiren peygamber de meşruiyet noktasında sağlam delillerle akıllarda farklı bir konum kazanmıştır:

"Gerçek dua ancak O'na dır. O'ndan başka yalvardıkları ise onların isteklerine ancak ağzına ulaşmayacağı hâlde, ulaşsın diye avuçlarını suya uzatan kimsenin isteğine suyun cevap verdiği kadar cevap verirler. Kâfirlerin duası daima

¹²² Tâ-hâ, 20/50.

¹²³ Zemahşerî, a.g.e, c.3, s.345-346

¹²⁴ Yûnus, 10/35.

boşa çıkar.”¹²⁵Hac suresinde rastladığımız benzer bir anlatımı da Ra’d suresinin bu ayetinde görmekteyiz. Putların acizliğinin bilinen ve basit örneklerle sahnelendiği ayetteki anlatım muhataba, karşısında suyu içebilmek için ona avuç açıp suyun bu isteğine cevap verip gelmesini bekleyen bir insanın garip ve mantıksız bekleyişini canlandırmaktadır.

Kur’an’da birçok defalar hiçbir şey yaratmaya güç yetiremeyen, var olmak için Allah’a muhtaç olan, yoğun var etmeye, varı yok etmeye, hakka ulaştırmaya, zarar ve kâr elde etmeye muktedir olamayan âciz varlıklara dua eden, onlardan hayır bekleyen, onlara kulluk eden kimselerin durumları akılsızlık olarak anlatılmaktadır. Bu akılsızlığı güçsüz kudretsiz ilahlara bel bağlayıp dua etmek, en genel manada kulluk etmek olarak ifade eden ayetteki teşbih hayli ilginç ve yanlışlanamayacak kadar yalın ve canlı delillerdir.

Ayetin ifadesi, uzaktan elini suya uzatarak suyu ağzına ulaştırmaya çalışan kimsenin suya ulaşamayacağı ve suyun da o kimseye kendiliğinden ulaşmasının mümkün olmadığını ortaya koymaktadır. Su ne kadar acizse putların da o kadar aciz olduğu, kendisine uzatılan ele uzanamayacak kadar kudretsiz olduğu, zihinlerin reddedemeyeceği bir şekilde canlandırılmıştır. Bu sayede Muhatabın zihninde, ellerine uzanamayacak kadar aciz olan sudan yardım istemek ne ise, putlara yapılan dua ve yardım talebi de aynı derecede anlamsız kalmaktadır.

Ayetteki teşbih bir önerme şeklinde kurulacak olursa;

“Su cansızdır ve çağrıya cevap veremez. Putlar da cansızdır¹²⁶. O halde putlar çağrıya cevap veremezler.” şeklinde olacaktır. Bu da maksadın hâsıl olup aklın ve hislerin harekete geçmesini sağlayacaktır. Ayet boşa gitmiş bir kulluk ve dua ile muhataba, gerçek kulluk için doğru makamı arama ve bulma isteğini aşılama amacını gütmektedir. Bu durum, ilahların başka bir ayette yine dua yönünden ele alınması ile şöyle anlatılmaktadır:

Daha önce Ra’d suresinde dua edilen su benzetmesi yapılan ayeti tefsir eden *“Onların yalvardıkları bu varlıklar, “Hangimiz daha yakın olacağız?” diye Rablerine vesile ararlar. O’nun rahmetini umarlar, azabından korkarlar. Çünkü*

¹²⁵Ra’d, 13/14.

¹²⁶ İsmâil Hakkı Bursevî, Rûhu’l-Beyân, Dar’u-l Fikr, Beyrut, c.4, s.355

*Rabbinin azabı gerçekten korkunçtur.*¹²⁷ mealindeki İsrâ suresine ait olan ayettir. Dua istenenin duaya muhtaç varlıklar olduğunun vurgusu Yûnus suresi 35. ayetinde de soru üslubuyla yapılmıştır. Hem Ra'd suresinin hem İsrâ ve Yûnus surelerinin bahsi geçen bu ayetleri, muhatabı Allah'ın Rab olma vasfı üzerinden ikna etmeyi amaçlayan, salt aklî olarak delillendirme içeren ayetlerdir.

2.1.3. Nübüvvet

Nübüvvet kelimesinin“haber vermek” manasındaki neb' kökünden geldiği bilinmektedir. Bu kökten yola çıkıldığında haber verici konumunda bulunan nebidir. Haber gönderen Allah, haber gönderilen insandır. İslam inanç esaslarının ikincisi olan nübüvvet müessesesinin kelime anlamı, sözlükte “Allah ile insanlar arasında dünya ve ahirete ilişkin ihtiyaçların görülmesi amacı ile yapılan elçilik görevi¹²⁸” olarak tanımlanır. Denklem bu şekilde kurulmuş olması dinin insanlara ulaştırılması noktasında nübüvvetin payını ve bu denklemden çıkarılamazlığını teyit eder.

Allah inancına sahip olduğu halde, Peygamberlere ve paralelindeki diğer inançlara kayıtsız kalan insanlar tarih boyunca var olmuştur. Onları bu kayıtsızlığa ve inkâra sürükleyen şey ise aklın varlığı argümanı olmuştur. Aklın varlığını öne süren bu düşünce, peygamberleri gereksiz ve fazlalık saymıştır.¹²⁹ Oysa Kur'an nübüvvet müessesesini Allah ile bağ kurmayı sağlayan, çift taraflı bir iletişimi mümkün kılan bir gereklilik olarak sunmuştur. Bu nedenle Kur'an'ın büyük önem verdiği bu müessese, ikna hususunda yol gösterip delil getirilen diğer önemli bir konu olmuştur. Nüzul süreci boyunca Hz. Muhammed'in şahsında ve gerçekleşen olaylarla ilişkilendirilen bu durum, diğer peygamberler için ise geçmişten verilen haberler ve misallerle sunulmuştur.

Kur'an'ın söylemi ile Hz. Âdem'le başlayan¹³⁰ nübüvvet müessesesi, inanç esaslarında ikinci sırada yer alır. Bu nedenle Kur'an'ın muhataplarına tanıttığı ve sorumlu tuttuğu nübüvvet, iman noktasında Allah'a imandan sonra gelir ve bu

¹²⁷ İsrâ, 17/57.

¹²⁸ İsfahânî, age, “nb'e” md.

¹²⁹ Recep Önal, “İslam Kelâmı'nda Nübüvvet'in Mahiyeti, Kapsamı ve Gerekliliği”, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, c. 2, S. 2, 2013, s. 157.

¹³⁰ Bakara, 2/30; Âl-i İmrân, 3/33.

husustan asla ayrı tutulamaz. İmana giriş ve ikrar anlamı taşıyan Kelime-i Tevhid ve Kelime-i Şehâdet de Peygambere imanın, Allah'a imanla zikredilmesi pratikte bunun ortaya konuluşudur. Kur'an ayetleri de iman için gerekli ve olmazsa olmaz nübüvvet inancını sürekli teyit eder.¹³¹Bu konunun önemine binaen Kur'an'ın ana konuları peygambere atıflarla, peygamberlerden örneklerle ve onların kıssaları üzerinden anlatılmaktadır.¹³²

Nübüvvet müessesinin özellikle Hz. Muhammed'in peygamberliğinin vurgulanması ve ispatı diğer peygamberlerin ve onlara verilen nimetlerin hatırlatılması yoluyla gerçekleştirilmiştir. Kur'an bu hatırlatmaları yaparken delillendirme ve destekleme sadedinden yapmıştır. İnsanlık tarihi boyunca tevâtüen gelen peygamber haberlerine yapılan vurgu, Hz. Muhammed'i bu silsile içinde görmek ve tasdik etmek gerektiği sonucuna götürmektedir. En'âm suresi 83. ayet *"İşte bu, kavmine karşı İbrahim'e verdiğimiz delillerimizdir. Biz dilediğimiz kimselerin derecelerini yükseltiriz. Şüphesiz ki senin Rabbin hikmet sahibidir, hakkıyla bilendir."* şeklinde bu delillendirmeye işaret eder. Ayete devamla (84-86) *"Ona İshak'ı, Yakub'u bağışladık, her birini doğru yola eriştirdik. Daha önce Nuh'u ve soyundan Davud'u, Süleyman'ı, Eyyub'u, Yusuf'u, Musa'yı ve Harun'u ki işlerini iyi yapanlara böylece karşılık veririz, Zekeriya'yı, Yahya'yı, İsa'yı ve İlyas'ı ki hepsi iyilerdendir, İsmail'i, Elyesa'ı, Yunus'u, Lut'u ki hepsini dünyalara üstün kıldık-doğru yola eriştirdik."* diye belirterek aynı kategoride gönderilen elçileri sıralamaktadır.

Kur'an'ın anlatım üslubunun Peygamber eksenli olması; benzetmelerin, uyarıların ve müjdelerin onlara atıflarla yapılması dikkat çekicidir. Bu anlatım üslubu ile Kur'an, muhataba seslenirken peygamberin elçilik vasfını delillendirmiştir. Dikkat çekicidir ki Kur'an muhatabına peygamberi aracı koyarak "De ki" "Onlara müjdele", "Onlara haber ver" şeklinde seslenmiştir. Ayetlerin bu şekilde dizayn edilmesi, doğrudan sesleniş mümkünken dolaylı ve nebi eliyle haber vermenin gerçekleşmesi, aklen ve şeklen nübüvvetin delillendirilmesidir: *"Öyle ise sen onlara acıklı bir azabı müjdele."*¹³³ (Resûlüm!) *De ki: Ben sadece bir uyarıcıyım. Tek ve*

¹³¹ Âl-i İmrân, 3/31; A'râf, 7/158; Nisâ, 4/136.

¹³² Kasas, 28/87,88; Yûnus, 10/9.

¹³³ İnşikâk, 84/24.

*Kahhâr olan Allah'tan başka bir tanrı yoktur.*¹³⁴ Mealindeki ayetler bahsettiğimiz delillendirmeler için örnek verilebilecek ayetlerden sadece birkaçıdır.

2.1.3.1. Benzetmeler Yoluyla Nübüvvetin Delillendirilmesi (Analoji)

Bu tekniğin bizim konumuzla ilgisi, benzetmelerin üstü kapalı ya da açık bir şekilde akla sunulduğu noktada karşımıza çıkmasıdır. Bu yöntem ile Nübüvvetin akli olarak delillendirilmesi ve işlevinin muhatabın zihninde yer etmesi amaçlanmıştır. Mesala “*Görmedin mi, Allah güzel bir sözü nasıl misal getirdi?*” İbrahim Suresi 24. ayetinde geçen “güzel bir söz”; kökü sağlam, dalları göğe yükselen bir ağaç gibidir.” ifadesi, surenin hem ismi hem de içeriği ile bize, benzetmenin konusu olan ağaç hakkında ipucunu nübüvvetten yana vermektedir. Müfessirlerin genel kanaatine göre ayetin siyak ve sibakından anlaşılan, “Kelime-i Tevhid”dir.¹³⁵ Ayette “tevhîd” sözü, bahsedilen ağacın meyvesi olarak sunulmuştur. Bu benzetmenin surenin genel havası içerisinde risalet ağacı¹³⁶ olarak nitelendirilmesi, aklın çıkarsaması ile ulaşılabileceğimiz mantıksal ilişki kurulabilecek bir bağlantıdır. Özellikle ayetin geçtiği surenin ismi ile ilişkilendirildiğinde peygamberlerin atası İbrahim peygamberin bu ağaçla ilişkilendirildiği ve ağacın meyvesinin peygamberler olduğu yorumları da yapılmıştır.¹³⁷

Ayetin öncesinde şeytanın sözüne uyanların ahiretteki halleri anlatıldıktan¹³⁸ sonra, Peygamberin davetine uyanların söylediği tevhid sözünün bahsi geçen ağacın meyvesi olduğu belirtilmiştir. Ayetteki delillendirme şekli, netice olarak kurulan analogi ile nübüvvet müessesesinin işlevi ve sonucunun vurgulanması olayıdır. Açıkça peygamberlerin davetine uyanların kurtuluşa ereceğini ya da peygamberlerin insanları karanlıklardan aydınlığa çıkaran seçilmiş elçiler olduğunu anlatan ayetler yanında, bu yöntemle nübüvvet ve onun çağrısının sonucu gerçekleşen iman sözüne yapılan vurgu, vakıanın aklen delillendirilmesidir.

Enbiyâ suresinde geçen “*Alemlere Rahmet*” benzetmesi ile nübüvvetin başka bir ayette delillendirildiğini görüyoruz:

¹³⁴ Sâd, 38/65.

¹³⁵ Mevdûdî, Tefhîmu'l Kur'an, c.2, s.549

¹³⁶ Seyyid Kutub, a.g.e c.9, s.53

¹³⁷ Mevdûdî, a.g.e

¹³⁸ İbrâhim, 14/22

“*Seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.*”¹³⁹”

Rahmet’in kelime anlamının “acımak”, “bağışlamak” olduğu düşünüldüğünde “Âlemlere Rahmet” ifadesi; tüm varlığın, canlı cansız tüm mahlûkatın peygamber vesilesi ile bağışlanmasını anlatır. Peygamberin uyarıcılık rolünün, rahmet sonucunu getirmesi muhataba mantıksal olarak O’nun peygamberliğine hükmetmeyi zorunlu kılmaktadır. Âlemlere yapılan işaret, Hz. Muhammed’in rolünün kapsayıcılığına ve peygamberlik müessesesinin işlevine vurgu yapar. Bu vurgu, muhatabın aklına âlemden kastın tüm insanlık ve insanlığın yaşama alanı olan dünya olduğunu ve bahsi geçen peygamberin tüm insanlığa davet görevi ve rahmet sebebi olduğu fikrini yerleştiren metinsel aklî bir delildir.

Ayette “Tüm yaratılmışların peygamberi” şeklinde sonuç verecek önerme;

“Âlemler, yani yaratılmışlar imanla rahmet bulur.

Bu rahmetin sebebi ve aracısı peygamberlerdir.

Öyleyse rahmeti getiren bu kişi de peygamberdir.”

şeklinde kurulmuş ve muhatabın mantığına seslenmiştir. Ayetin vurgusunun verilen göreve değil, bu görevin sonucuna olduğu açıktır. Bu ise Kur’an’ın metninden mantıksal olarak davetin çıkarılmasını sağlamıştır. Yani “Ey insanlar bu elçinin davetine uyarmanız, rahmete kavuşursunuz.” şeklinde bir seslenişle etki edilmiş ve gerçeklik fikri düşündürülmüştür. Kur’an bu kıyası yine başka bir ayetle sonuçlandırmış ve peygamberin rolünü ve bu rolün rahmete bakan yüzünü açıklamıştır. “*İman edip salih amel işleyenleri, karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için size Allah’ın apaçık âyetlerini okuyan bir peygamber gönderdi. Kim Allah’a inanır ve salih bir amel işlerse Allah onu, içinden ırmaklar akan, içinde ebedi kalacakları cennetlere sokar. Allah gerçekten ona güzel bir rızık vermiştir.*”¹⁴⁰

2.1.3.2. Atıf ve Edatlar Yoluyla Nübüvvetin Delillendirilmesi

Dil insanların tarihsel süreç içinde geliştirip kullandıkları bir vasıta. Bu vasıta akıllarda olanın dile dökülmesi ve karşıdaki muhatabın bunu anlaması için en pratik, en yararlı yolların kullanılması ile gerçekleşir. Anlama ve anlaşma için bu

¹³⁹ Enbiyâ, 21/107.

¹⁴⁰ Talak, 65/11.

vasıtayı doğru kullanmak zaruridir. Bu zaruret ise dil bilgisi kurallarını ortaya çıkarmıştır. Araştırmamızın bu noktasında delillendirmenin akla hitap eden kısmına, dil bilgisi kuralları ve kullanımlarını dâhil etmede, dilin kurallarının akıllarda olanı ifade etme ve anlama noktasındaki rolü gerekçe olmuştur. Bu noktada Kur'an metninin bu kullanımlardan muhataba nasıl deliller sunduğunu ortaya koymaya çalışacağız.

2.1.3.2.1. Atıflar Yolu ile Nübüvvetin Delillendirilmesi

Kur'an'ın imana çağrı üslubu Allah'ı tanımak ve inanmak şeklinde yapılmış ve Peygambere atıf yapılarak aynı çağrı onun içinde vurgulanmıştır.¹⁴¹ Bu da muhatabı iman noktasında aynı değerde ve aynı statüde olan varlıklardan söz edildiği hükmüne ulaştırmıştır. Çünkü bilinmektedir ki atıf yapılan şeyler, bir cümlenin konusunu paylaşırlar. Açıkça iman konusunda daveti peygambere yönlendiren birçok ayetin şekli ve gramer kuralları, içeriğini delillendirmektedir. Âl-i İmrân suresinin ardı ardına gelen ayetleri bunun teyidinde birer örnektir:

“(Resûlüm!) De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyunuz ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah son derece bağışlayıcı ve esirgeyicidir. De ki: 'Allah'a ve Peygambere itaat edin'. Yüz çevirirlerse bilsinler ki Allah inkâr edenleri sevmez.”¹⁴²

Bu ayet ve benzer diğer ayetlerin mesajı, “Eğer Allah ile birlikte Resûlüne de inanmaz ve uymazsanız iman etmiş olmazsınız.” şeklinde aklen çıkarılabilecek bir önerme olacaktır. Bu bedii kıyas,¹⁴³ muhatabı Allah'a itaatle aynı statüye dâhil eden, söz konusu habercinin meşruiyeti hususunda tatmine götürecek nitelikte görülmüştür. Kur'an metni incelendiği zaman “Allah ve Resulü” ifadesinin Kur'an'da defalarca tekrarlandığı tespit edilecektir.¹⁴⁴ Ayet içerikleri ise ibadet konuları dışında iman, itaat, inkâr ve ihanet gibi konularda ayetlerin hükmünün “Allah ve Resulü” için aynı değerde ifade edilmesini sergilemektedir. Bu değersel eşitlik göz önüne alındığında Kur'an'da “vav” atfı ile Allah ve Resulünün birbirine bağlandığı ayetlerin

¹⁴¹ Hucurât, 49/1-2; Fetih, 48/13.

¹⁴² Âl-i İmrân, 3/31,32

¹⁴³ Muhammed Abduh, Tefsîru'l-Menâr c. 3, Ekin Yayınları, İstanbul 2011, s. 284.

¹⁴⁴ Âl-i İmrân, 3/32,132,152, 164; Nisâ, 4/13, 14, 46, 59, 64, 80; Mâide, 5/92, Enfâl, 8/1, 20, 46; Tevbe, 9/71.

nübüvvetin, özellikle de Hz.Muhammed'in nübüvvetinin aklî ve metinsel ispatı olarak görülebilecek özelliktedirler.

2.1.3.2.2. Edatlar Yoluyla Nübüvvetin Delillendirilmesi

Nida edatları ile peygamberi muhatap olarak hedef kitleye yapılan çağrılar, Kur'an'ın üslupları içinde ayrı bir önemi haizdir. Kur'an metni farklı farklı ayetlerde insanlara, mü'minlere, müşriklere, münafıklara seslenmiş; söyleyeceklerini direkt olarak onları karşılıklarına alarak söylemiştir. Doğal olarak muhatabına, yani hedef kitlesine bazı durumlarda uyarıları, bazı durumlarda müjdeleri direkt vermiştir. Bazı ayetlerde vahyin taşıyıcısı rolündeki peygambere bu uyarı ve müjdeleri muhataba ulaştırmasını amaçlayan ifadeler¹⁴⁵kullanılmıştır. Bu ifadelerin Kur'an metninin nübüvveti destekleyen, hatta ispatlayan yönü olduğunu söylemek mümkündür. Kur'an'ın bu üslubu, aynı zamanda Allah'ın sözü olarak insanlığa nasıl seslendiğini gösteren, bu seslenişte elçiyi nasıl aracı kıldığını ortaya koyan metinsel aklî özellik taşıyan ayetlerdir.

Kur'an'ın anlatımı baştan sona bir peygamber yoluyla ilahi gerçekleri insanlara anlatan üslup taşımaktadır. Muhataba doğrudan seslenen ayetlerin yanında, söyleyeceğini peygamberi vasıtasıyla aktaran birçok ayet vardır ve bu ayetlerdeki aktarım, edatlar özellikle de nida edatları yoluyla gerçekleşmiştir:“*De ki: O, Allah birdir. Allah sameddir. O, doğurmamış ve doğmamıştır. Onun hiçbir dengi yoktur.*”¹⁴⁶

Tevhid inancını muhataba sunan bu sure incelendiği vakit, İslam'ın belkemiği kabul edilen ana konuda bile Allah'ın, ilanı doğrudan yapmadığı, onun yerine kendisine elçi kıldığı Rasulüne “de ki” hitabıyla onu aracı kıldığı görülmektedir. Bu açık metinsel ve üslupsal özellik, muhataba Allah ile kul arasındaki risalet müessesesini anlatmaktadır. Bu açıdan bakıldığında Hz. Muhammed'e nida eden “kul” edatları, nübüvveti aklî delil teşkil eden metinsel bir özelliktir.¹⁴⁷

“De ki” edatının nübüvveti işaretinin dışında, Hz. Muhammed'e yüklediği vazife bakımından da muhataba hatırlattığı şey, tebliğ ve beyan görevlerinin O'na

¹⁴⁵ Nahl, 16/125; Âl-i İmrân, 3/20, Yûnus, 10/34.

¹⁴⁶ İhlâs, 112.

¹⁴⁷ Aydın Temizer, Kur'an'da “De ki” Hitabı, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 2012, s. 214.

verilmiş olmasıdır. Bu açıdan “de ki” lafzının geçtiği her ayetle işlevsel olarak nübüvvet görevi verilmiştir. Bu ayetler söz konusu görevle memur kişiyi her türlü yetkiyi haiz bir resul kabul edilmesi gerektiğini düşündüren ayetlerdir.¹⁴⁸ Kur’an’ın muhataplarına seslenen “Ey ehli kitap”¹⁴⁹, “Ey iman edenler”¹⁵⁰, “Ey insanlar”¹⁵¹ gibi bir zümreye yapılan hitapta Resulün aracı kılınarak “De ki ey iman edenler” şeklinde seslenilmesi, bu aracılık ve vasıta rolünün açık delillendirilmesidir.

2.1.3.3. Emir ve Tavsiyelerin Peygamber Şahsında Yapılarak Nübüvvetin Delillendirilmesi

İnsanlar için yapılan uyarı ve tavsiyelerin peygamber şahsında yapılması yine elçilik ve örneklik açısından peygamberlerin rollerini vurgular. Birçok ayette rastladığımız bu üslup peygamberin insani yönünün, ilahi çağrıya vermesi gereken cevabı hatırlatarak diğer muhataplara da benzer davranış ve yönelişleri öğretir. Bu yöntem öncelikli olarak yapılan hitabın muhatabının, peygamber olduğunu ispatlar ki bu hitap, Hz. Muhammed’in Kur’an’la ilk karşılaştığı insan olduğunu gösterir ve bu da nübüvveti işaret eder:

“O vakit Allah’tan bir rahmet ile onlara yumuşak davrandın. Şayet sen kaba ve katı yürekli olsaydın hiç şüphesiz etrafından dağılır giderlerdi. Onları affet, onlara mağfiret dile, iş hakkında onlara danış. Fakat bir karar verdin mi Allah’a güven, doğrusu Allah kendisine güvenenleri sever.”¹⁵² ayetinde olduğu gibi peygambere yapılan emir ve tavsiyeler yalnızca onu değil, Kur’an’ın diğer muhataplarını da bağlar. Oysa peygamberin aldığı işaretler ve karşılaştığı mucizeler göz önüne alındığında hitabın peygambere değil, öncelikle diğer muhataba olması gerekirdi. Bu durum, hem bir öğretim metodudur, hem de peygamberin elçilik ve örneklik özelliğine vurgudur. Bilinir ki ayetin metninde yer alan hususlar tüm insanlar için gerekli ve sorumlu tutuldukları hususlardır:

¹⁴⁸ A’râf, 7/158; En’âm, 6/40, 50.

¹⁴⁹ Mâide, 5/19.

¹⁵⁰ Muhammed, 47/33.

¹⁵¹ Hac, 22/1.

¹⁵² Âl-i İmrân, 3/159

“Birazı hariç geceleri kalk namaz kıl. (gecenin) yarısını (kıl).Yahut biraz azalt, ya da çoğalt ve Kur’an’ı tane tane oku.”¹⁵³ ”Kuşkusuz biz sana Kevser’i verdik. Şimdi sen Rabbine kulluk et ve kurban kes. Asıl soyu kesik olan sana düşmanlık besleyendir.”¹⁵⁴Ayetleri ile ibadetlerin yine peygamber aracılığıyla dolaylı yoldan emredilmesi hususu, nübüvvet görevi açısından vurgulayıcıdır. Bu ayetlerin konusu olan Teheccüd namazı ile ilgili görüşler, Hz. Muhammed’e farz olup ümmetine nafile hükmünde olması yönündedir. Bu ayet metinleri, peygamberin örneklik sıfatına güzel bir örnektir. Ayrıca müşriklerin iddialarındaki gibi Kur’an’ı Hz. Muhammed’in uydurmuş olması iddiası bu ayetle çürütülmüştür. Çünkü peygamber olmayan, kitabı uydurmuş bir insanın kendisini diğer muhataplardan daha fazla mükellefiyete sokması, akıl ve mantık olarak insan fitratına aykırı bir durumdur.

Peygambere verilen davet görevi ile ilgili ayetlerde de aynı anlatım ve mükellefiyet olgusunu görmekteyiz: “Allah’ın ayetleri sana indirildiğinde sakın seni onlardan alıkoymasınlar. Rabbine çağır, sakın müşriklerden olma. Allah’la beraber başka tanrı tutup tapma. O’ndan başka tanrı yoktur. O’ndan başka her şey yok olacaktır. Hüküm O’nundur, O’na döndürüleceksiniz.”¹⁵⁵Burada peygambere yüklenen mükellefiyetler kulluk noktasında diğer insanlarla O’nu eşdeğer tutmaktadır. Anlatımdaki eşitlik ve kapsayıcılık, Kur’an’ın beşer sözü olmadığına ve O’nu getirenin elçiliğine işaret eden metinsel aklî delil niteliğindedir.

2.1.3.4. Müşriklere Verilen Cevaplar Yoluyla Nübüvvetin Delillendirilmesi

Müşriklerin peygamberi tasdik etmemek için yaptıkları itirazlara ve eleştirilere Kur’an’ın hassasiyetle verdiği cevaplar, konunun önemine işaret edici nitelikte ayetlerdir. Onların İlahi bir kitabın, İlahi bir düzenin, olağanüstü bir kanalla ulaşması gerektiğini düşünmeleri ve bu beklentinin yersizliği ortaya konarak vurgulanmıştır.

¹⁵³ Müzzemmil, 73/3.

¹⁵⁴ Kevser, 108/1-3

¹⁵⁵ Kasas, 28/87-88.

Nübüvvete yapılan itirazların bu kuruma değil de Hz. Peygamberin şahsına olduğu bilinmektedir.¹⁵⁶ Hz. Muhammed'in peygamber olmadığına delil ve ölçüt olarak beşerî özellikleri öne sürülmüştür. Kur'an metninde hem bu bahanelere yer verilmiş hem de bu önemli müesseseye yapılan sözlü saldırılar bertaraf edilmiştir. Kur'an'ın bu saldırı ve itirazlara verdiği cevap net ve açıktır: *“O, kullarından dilediğini seçip gönderir ve nübüvveti dilediğine verir.”*¹⁵⁷ Verilen bu cevaptan başka, ileri sürülen bahane sadedinden itirazlar ayrıca cevaplandırılmış ve delillendirilmiştir. Müşriklerin itirazlarına örnek verecek olursak ayet metninde *“Onlar (bir de) şöyle dediler: Bu ne biçim peygamber; (bizler gibi) yemek yiyor, çarşılarda dolaşıyor! Ona bir melek indirilmeli, kendisiyle birlikte o da uyarıcı olmalıydı!”*¹⁵⁸ ifadesi ile peygamberlik müessesinin değil de peygamberin şahsının yalanlandığı anlaşılmaktadır. Kur'an'ın metninde yer verdiği bu itiraz, yine kendi söylemi ile hem akıl ve mantık kaidelerine dayanarak, hem de tarihi gerçekleri hatırlatarak cevaplandırılmaktadır. Tarihi gerçekler şeklinde ifade ettiğimiz olgu, müşriklerin de kabul ettiği peygamberlik müessesine işaret ederek *“Bütün peygamberler de hiç şüphesiz yemek yerler, çarşılarda dolaşırlardı. (Ey insanlar!) Sizin bir kısmınızı diğer bir kısmınıza imtihan (vesilesi) kıldık, (bakalım) sabredecek misiniz? Rabbin her şeyi hakkıyla görmektedir.”*¹⁵⁹ ayeti ile cevaplandırılmıştır. Müşriklere verilen bu cevap onların bildiği ve kabul ettikleri tarihi olguların hatırlatılması ile nübüvvetin delillendirilmesidir. Mantık kuralları işletilecek olursa;

Bundan önce gelmiş ve vahiy getirmiş peygamberler insandır,

Şimdi vahiy getiren bu kişi de insandır,

Öyle ise bu vahiy getiren insan da peygamberdir;

şeklinde bir önerme ile Hz. Muhammed'in nübüvvetinin şüphesiz olduğu sonucuna varılmaktadır.

Hz. Muhammed'in peygamber oluşuna itiraz noktasında öne sürülen argümanın O'nun insan oluşu ve müşriklerin “melek bir peygamber” beklentilerine verilen cevap, Kur'an'ın üslubunun akla dayanan ve seslenen başka bir örneğini

¹⁵⁶ Yazır, age, c. 3, s. 448-449.

¹⁵⁷ İbrâhim, 14/11.

¹⁵⁸ Furkan, 25/7.

¹⁵⁹ Furkân, 25/20.

sergilemektedir: “Şunu söyle: Eğer yeryüzünde yerleşmiş gezip dolaşan melekler olsaydı, elbette onlara gökten, peygamber olarak bir melek gönderirdik.”¹⁶⁰ İsrâ suresinin bu ayeti, yapılan itirazların akıl terazisinde tartılmasını sağlayacak özelliktedir. Ortada bulunan tarihi gerçekler bir kenara, bir meleğin insanlara elçilik etmesinin fiziksel anlamda imkânsızlığı, aklın kabul ettiği bir gerçektir. Kaldı ki bu metafizik–fizik alan arasındaki uyumsuzluk, Allah’ın kudreti ile kaldırılrsa dahi aynı cinsten olmayan bir elçinin getirdiği mesajları muhatapların anlaması ve onu örnek alması imkânsızdır. Ayet bu imkânsızlığa vurgu yaparak her millete kendi içinden ve kendi dilinden bir peygamber verildiği gibi,¹⁶¹ her cinsten yaratılmışsa yine kendi cinsinden elçinin bu vazifeyi yapabileceğini açıklayan salt aklî bir delildir.

Peygamberin insanlar arasından gönderilmesinin oldukça büyük bir nimet ve lütuf olduğu diğer bazı ayetlerde de gerekçeleri ile vurgulanmış ve delillendirilmiştir: “Nitekim içinize sizden bir resul gönderdik ki size ayetlerimizi okuyor, sizi arındırıyor, size Kitabı ve hikmeti öğretiyor ve bilmediklerinizi öğretiyor”.¹⁶² “Andolsun ki Allah müminlere aralarında kendilerinden onlara ayetlerini okuyan, onları tertemiz eden, onlara Kitab’ı ve hikmeti öğreten bir peygamber göndermekle büyük bir lütufta bulunmuştur”¹⁶³

Kur’an’da birçok ayette Hz. Muhammed’in beşerî yönü belirtilmektedir.¹⁶⁴ Peygamberin bu yönüne yapılan vurgu O’na iman etmek konusunda direnen ve o gün muhatap konumunda olan müşriklere söz bırakmamıştır. Ayrıca beşerî özelliklerin hatırlatılıp anlatılması, böylesi icaza sahip Kur’an’ın beşer sözü olamayacağı ve Kur’an’ı getiren bu peygamberin müşriklerin ileri sürdükleri gibi onu uydurmuş¹⁶⁵ olmadığına aklî bir delildir.

Sadece peygamberin beşerî özelliklerine değil, beşerî statüsü ve ekonomik konumuna da birtakım itirazlar yapılmıştır. Bu itirazlar aslında peygamberin insani

¹⁶⁰ İsrâ, 17/95.

¹⁶¹ Yusûf, 12/2.

¹⁶² Bakara, 2/151.

¹⁶³ Âl-i İmrân, 3/164.

¹⁶⁴ En’âm, 6/161; Yâsîn, 36/4; Kalem, 68/4; Bakara, 2/145; Âl-i İmrân, 3/159; Tevbe, 9/40,128; Enfâl, 8/62; Tûr, 52/48; Ahzâb, 33/21.

¹⁶⁵ Enbiyâ, 21/5.

özelliklerine itirazla birlikte O'nu değersizleştirme¹⁶⁶ve peygamberlik için yetersiz oluşunu kanıtlama çabasıdır: “*Kavminden ileri gelen kâfirler dediler ki: Biz seni sadece bizim gibi bir insan olarak görüyoruz. Bizden, basit görüşle hareket eden alt tabakamızdan başkasının sana uyduğunu görmüyoruz. Ve sizin bize karşı bir üstünlüğünüzü de görmüyoruz. Bilakis sizin yalancılar olduğunuzu düşünüyoruz.*”¹⁶⁷ ayetinde gördüğümüz anlatım, bu çabanın Kur'an'da ortaya konuluşudur. Kur'an anlatımı ile peygamberine nasıl cevap vermesi gerektiğini açıklamıştır: “*Ben size: Allah'ın hazineleri benim yanımdadır, demiyorum; gaybı da bilmem. 'Ben bir meleğim' de demiyorum. Sizin gözlerinizin hor gördüğü kimseler için 'Allah onlara asla bir hayır vermeyecektir' diyemem. Onların kalplerinde olanı, Allah daha iyi bilir.*”¹⁶⁸

Peygambere vermesi gereken cevap bildirilmekle kalmamış son söz yine Kur'an tarafından ilahi makamın otoritesini yansıtan “*Muhammed'e (görebileceğimiz) bir melek indirilseydi ya! dediler. Eğer biz öyle bir melek indirseydik elbette iş bitirilmiş olur, artık kendilerine göz bile açtırılmazdı.*”¹⁶⁹ ifadelerle tüm itirazlara son nokta konmuştur.

Sonuç olarak imana niyetli olmayan müşriklere, yani muhataba itirazlarını tersine önermeler kurarak, itirazların tutarsız yönlerine işaret ederek nübüvvet, özellikle de Hz. Muhammed'in nübüvveti salt aklî deliller ve metinsel aklî deliller ile açıklanmıştır.

2.1.3.5. İtap Ayetleri ile Nübüvvetin Delillendirilmesi

Kur'an daha önce de dile getirdiğimiz gibi çeşitli hitaplarla muhatabına seslenmiştir ve bunu da peygamberi aracı koyarak yapmıştır.¹⁷⁰ Ama nüzul süreci içinde olaylara paralel olarak örnek olmak özelliği ile beraber sadece peygambere yapılan hitaplar da vardır. Bunlardan Peygamberi uyarmak amaçlı indiği kabul edilen bazı ayetler “İtap ayetleri” olarak nitelendirilir. Genel ifade böyle olmakla birlikte

¹⁶⁶ Ahmet Okutan, Kur'an'da Peygamberlik ve Peygamberimiz Hz. Muhammed Mustafa (s.a.v), Rağbet Yayınları, İstanbul 2015, s. 136.

¹⁶⁷ Hûd, 11/27.

¹⁶⁸ Hûd, 11/31.

¹⁶⁹ En'âm, 6/8.

¹⁷⁰ İhlâs, 112/1-4.

peygamberin uyarılmadığı, aksine en güzel örnek olan¹⁷¹ peygambere uyması gereken hususların bildirildiği¹⁷² yönünde bazı görüşler mevcuttur. Biz burada böylesi bir tartışmaya girmeden konusu geçen ayetlerin nübüvvet açısından delil olma özelliğini incelemek istiyoruz.

Bu konuya en belirgin örnek kuşkusuz Abese suresidir:

“(Peygamber), âmânın kendisine gelmesinden ötürü yüzünü ekşitti ve çevirdi. (Resûlüm! onun halini) sana kim bildirdi! Belki o temizlenecek yahut öğüt alacak da o öğüt ona fayda verecek. Kendini (sana) muhtaç görmeyene gelince, sen ona yöneliyorsun. Oysaki onun temizlenip arınmasından sen sorumlu değilsin. Fakat koşarak ve (Allah'tan) korkarak sana gelenle de ilgilenmiyorsun. Hayır! Şüphesiz bunlar (âyetler), değerli ve güvenilir kâtiplerin elleriyle (yazılıp) tertemiz kılınmış, yüce makamlara kaldırılmış mukaddes sahifelerde (yazılı) bir öğüttür; dileyen ondan (Kur'an'dan) öğüt alır.”¹⁷³

Peygamberin yanına gelen âmâ bir sahabi ile arasında geçenlerin tasvir edildiği bu ayetler, peygamberin fiillerini adım adım anlatarak bu fiillerinde isabet etmediğini anlatmaktadır. Yüzünü ekşitti ve çevirdi ifadesinden sonra gelen “Sana kim bildirdi?” ifadesi, Peygambere Allah bildirmediği O’nun hiçbir şeyi bilemeyeceğini hatırlatmıştır. Bu hatırlatma, aynı zamanda muhataba O’nun sadece kendisine bildirilen, yani vahiy alan bir beşer -peygamber- olduğu mesajını vermektedir. Kur’an’ın bu anlatım üslubu peygambere yapılan uyarı ile Kur’an’ı uydurmuş olması teorilerini de bertaraf eden bir delillendirir. Eğer peygamber Kur’an’ı uydurmuş olsa kendisini uyanan birtakım ayetleri uydurduğu metnin içine “bir ilahi kitap uyduracak birisinin” Kur’an’ı uydurmuş olsa, kendisini uyanan birtakım ayetleri uydurduğu metnin içine yerleştirmesi aklen abes bir durum olurdu. Oysa Kur’an’ın bu ve benzer şekildeki ayetleri, peygamberi ister uyarmak ister eğitmek ve yönlendirmek olsun peygamberi Rabbine muhtaç bir elçi statüsüne koyan metinsel aklî delil kategorisinde ayetlerdir. Üstelik Kur’an, daha önce belirttiğimiz gibi peygamberini sürekli insan ve kul olarak anlatmaktadır.

¹⁷¹ Ahzâb, 33/21.

¹⁷² Okutan, age , s. 301.

¹⁷³ Abese, 80/1-16.

Başka bir ayette de Hz. Muhammed'in aciz kaldığı, beşer olduğu vurgusu ile beraber nübüvvet durumunu ispat ve sınırını çizen mahiyette bir anlatımla karşılaşılmaktadır:

*“Eğer onların yüz çevirmesi sana ağır geldi ise yapabilirsen yerin içine inebileceğin bir tünel ya da göğe çıkabileceğin bir merdiven ara ki onlara bir mucize getiresin! Allah dileseydi, elbette onları hidayet üzerinde toplayıp birleştirdi, o halde sakın cahillerden olma!”*¹⁷⁴Bu ayette de aynı şekilde Peygamber uyarılarak mucize isteğine meylettği belirtilmiştir. Ayetin metni, Allah'ın dilemesi dışında peygamberin mucize beklentisi içine girmesi hususuna dikkat çekmektedir. Bu anlatım ile Allah'ın dilemesi dışında hiçbir şeyi yapmaya peygamber dahi olsa gücünün yetmeyeceği vurgulanmıştır. Hz. Muhammed'in psikolojik durumunu açıklayan bu ayet, müşriklere O'nun bir elçi olduğunu ispatlamaktadır.

Delil olmaları ve nübüvveti işaret etmeleri açısından itap ayetlerinin içeriği incelendiğinde, Hz. Muhammed'in uyarılara ve hatırlatmalara muhatap olduğu görülmektedir. Bu uyarılar; Ümmü Mektum olayı,¹⁷⁵ Bedir esirlerinin serbest bırakılması,¹⁷⁶ Tebük savaşına katılmak istemeyen münafıklara izin vermesi,¹⁷⁷ Abdullah bin Übey'in cenaze namazını kıldırması¹⁷⁸, Müşrik yakınları için af istemesi,¹⁷⁹ Zeynep Binti Caş ile evlilik emrinde çekingen davranması,¹⁸⁰ helal olan bir şeyi kendisine haram sayması¹⁸¹ meselelerinde gerçekleşmiştir. Belirtmek gerekmektedir ki uyarı ayetlerinin yalnızca Hz. Muhammed'e değil diğer peygamberlere de indiğini Kur'an, kıssaları aktarırken hatırlatmıştır. Bu ayetler Hz. Âdem'in yasak ağacın meyvesini yemesi,¹⁸² Hz. Nûh'un inanmayan oğlunun kurtulması için duası,¹⁸³ Hz. Yunus'un aceleciliği ve sabırsızlığı¹⁸⁴ gibi hususlarda inen ayetlerdir.

¹⁷⁴ En'âm, 6/35.

¹⁷⁵ Abese, 80/1-14.

¹⁷⁶ Enfâl, 8/67-68.

¹⁷⁷ Tevbe, 9/49.

¹⁷⁸ Tevbe, 9/80-84.

¹⁷⁹ Tevbe, 9/113.

¹⁸⁰ Ahzâb, 33/37.

¹⁸¹ Tahrîm, 66/1-2.

¹⁸² A'râf, 7/22, Tâhâ, 20/115.

¹⁸³ Hûd, 11/46.

¹⁸⁴ Enbiyâ, 21/87-88.

İtap ayetleri hakkında delil olmaları yönünden bir sonuca varmak için iki soruya cevap verilmesi gerekmektedir: Birincisi Kur'an adlı bu kitabı Hz. Muhammed kendisi yazmış ve gerçekçi olması için kendisini eleştirdiği birtakım ayetleri de Kitap'a yerleştirmiş olabilir mi? İkincisi, Kur'an'ın vahyedilmiş ilahi bir kitap ve peygamberin insan olması sebebi ile birtakım hatırlatmalara ihtiyaç duydukça nüzul süreci içinde gerekli sebeplerden mi bu türden ayetler inmiştir? İslam tarihi ve Hz. Muhammed'in hayatı ayrıca bahsi geçen ayetler incelendiği vakit birinci soruya olumlu cevap vermek mümkün görünmemektedir. Çünkü Hz. Muhammed'in ahlakı ve güvenilir kişiliğine yapılan atıflar "Muhammedü'l Emin" gibi bir sıfatla anılmasını sağlamıştır. Bu durumda itap ayetlerinin de metinsel olarak delillendirdiği ikinci soruya olumlu cevap vermek aklen daha mümkün görünmektedir.

2.1.3.6. Peygamber Kıssaları ile Nübüvvetin Delillendirilmesi

Kıssalar ile anlatım, Kur'an'da muhatabı ikna ve örneklik hususunda çokça yer verilmiş bir anlatım metodudur. Kıssalar, özellikle de peygamber kıssaları Kur'an'ın inkarcılarla mücadelede, inkardan sakındırma ve müjde verici haberleri aktarmada, Hz Muhammed'in Allah tarafından gönderilmiş bir peygamber olduğunu ispat konusunda başvurduğu önemli bir psikolojik faktördür.¹⁸⁵

Hz. Muhammed'in ümmiliği Kur'an'ın da işaret ettiği¹⁸⁶ bilinen bir vakiadır. Kur'an'da bahsi geçen kıssalar ve bu kıssalarda verilen haberlerin ilahî nitelikleri, Hz. Muhammed'in ümmi olması, en büyük delil kabul edilebilecek türden aklî işaretlerdir.¹⁸⁷ Zaten Kur'an, Hz. Muhammed'in bu konular önceden bilmediğini "*Biz sana Kur'an'ı vahyetmekle en güzel beyanı, kıssa olarak anlatacağız. Halbuki sen daha evvel bundan haberdar değildin.*"¹⁸⁸ ayeti ile vurgulamaktadır.

Denilebilir ki ümmi bile olsa Peygamber, bu kıssaları işitme yolu ile öğrenmiş olabilir. Böyle iddialar, Kur'an'ın anlatım üslubu ile geçersiz kalmaktadır. Kur'an'ın kıssaları ve kıssaların anlatım metodu duyulan şeylerin aktarımından çok

¹⁸⁵ Aff' Abdulfettah Tabbâra, Kur'an'da Peygamberler ve Peygamberimiz, terc. Ali Rıza Temel, Yahya Alkın, Gonca Yayınevi, İstanbul 1998, s. 27.

¹⁸⁶ Ankebût, 29/48.

¹⁸⁷ Tabbâra, age, s. 27.

¹⁸⁸ Yusûf, 12/ 3.

öte, bir amaca yönelik olarak kıssaların belli bölümlerinin belli surelerde sunumu şeklinde gerçekleşmiştir.¹⁸⁹Örneğin Bakara suresinde, surenin genel içeriğine uygun ve ilintili olarak kıssada Âdem peygamberin kulluk vasfına dair bölümler işlenirken, Sâd suresi¹⁹⁰ ve Hicr suresi¹⁹¹içindeki kıssaya ait bölümler, Âdem'in yaratılış aşamalarını ele almıştır.

İslam öncesi Arap Yarımadası'nda çeşitli dinlerin var olduğu kaynaklarca açıklanan bir gerçektir.¹⁹² Yarımada'da yaşanan dinler ve bu dinlerin kaynaklarının anlattığı ve getirdiği haberler, Kur'an'ın nüzul süreci boyunca karşılaştırılmıştır. Kur'an'da anlatılan kıssalar, diğer semavi kitaplarda anlatılan kıssalardan formatı ve amacı farklı olsa da bu kitaplarla olaylar yönünden paralellik göstermektedir. Nitekim Medine'de peygamberle yolları kesişen ehli kitabın bu kıssalara bir itirazı olmamıştır. Abdullah bin Selâm gibi bazı ehli kitaptan kimselerin iman edişi ve sonrasındaki tasdikleri, Kur'an'da bulunan ayetlerin Tevrat'ta bulunanlarla çelişmediğini gösterir. Kur'an bu durumu şöyle anlatır: "*Kitap ehlinden öyleleri var ki Allah'a, size indirilene ve kendilerine indirilene, Allah'a derinden saygı duyarak inanırlar. Allah'ın âyetlerini az bir değere satmazlar. Onlar var ya, işte onların, Rableri katında mükâfatları vardır. Şüphesiz Allah, hesabı çabuk görendir.*"¹⁹³ Olayların tarihi seyri, ehli kitabın Kur'an'ın sunduğu ayetleri önceki ilahi dinlerle paralelliği noktasında kabul edişini işaret etmektedir.¹⁹⁴Kur'an'da gönderilen tüm dinlerin aynı kaynaktan olduğu¹⁹⁵açıklaması, ehli kitabın imanına vesile olan ve bunun gerekçelerini aklî olarak delillendiren metinsel durumlardır.

Önceki peygamberlerin haberlerini konu alan kıssalar, Peygamberin şahsına ve nübüvvetine yapılacak itirazları bertaraf edecek niteliktedir. Kıssalarda nübüvvetin ortak özellikleri anlatılarak gerek Peygamberin nübüvveti gerekse toplumun onunla olan ilişkileri diğer peygamberlerle karşılaştırılarak delillendirilmiştir. Bunlar;

¹⁸⁹ Tabbâra, age, s. 28.

¹⁹⁰ Sâd, 38/71.

¹⁹¹ Hicr, 15/26.

¹⁹² Asım Köksal, İslam Tarihi, Şamil Yayınevi, İstanbul 1981, s. 144-147.

¹⁹³ Âl-i İmrân, 3/ 199.

¹⁹⁴ Köksal, age, c. 1-2, s. 80-87.

¹⁹⁵ Âl-i İmrân, 3/19.

1. Her peygamber Allah tarafından gönderilen seçkin kimselerdendir.¹⁹⁶
2. Her peygamber yalnızca Allah'a imana çağırıştır.¹⁹⁷
3. Her Peygamber tebliğini hiçbir ücret istemeden yapmıştır.¹⁹⁸
4. Her peygamber kavmini güzel bir üslupla davet etmiştir.¹⁹⁹
5. Her Peygamber kavmine güzel bir örnek olmuştur.²⁰⁰

Kur'an'da yer alan kıssalar, peygamberlik müessesesini tevatüren bilinen kıssalarla desteklemiş ve delillendirmiştir. Muhatabın zihninde var olan işaretlerle ki, tarih boyunca gönderilmiş peygamberlerin varlığı bilinmektedir, yeni sonuçlara ulaşması sağlanmıştır. Bu sonuç da yeni gönderilmiş peygamberin nübüvvetinin kuvvetli bir ihtimal olması hususunda metinsel aklî deliller olarak karşımıza çıkmıştır.

2.1.3.7. Hz. Muhammed'in Şahsında Nübüvvetin Delillendirilmesi

İslam tarihine bakıldığında Peygambere itirazların nübüvvet olgusuna değil, O'nun şahsına olduğunu belirmiştik. Nitekim bu durum Kur'an'da ; "*Kavminden ileri gelen kâfirler dediler ki: Biz seni sadece bizim gibi bir insan olarak görüyoruz. Bizden, basit görüşle hareket eden alt tabakamızdan başkasının sana uyduğunu görmüyoruz. Ve sizin bize karşı bir üstünlüğünüzü de görmüyoruz. Bilakis sizin yalancılar olduğunuzu düşünüyoruz.*"²⁰¹ şeklinde yer bulmuştur.

Kur'an, bir peygamberin geleceğini ehli kitaptan duydukları için bildikleri ve bekledikleri halde Hz. Muhammed'in iddiasının garip bir şeymiş gibi karşılımlarını eleştirmiştir: "*De ki: Ben peygamberlerin ilki değilim. Bana ve size ne yapılacağını da bilmem. Ben sadece bana vahyedilene uyarım. Ben sadece apaçık bir uyarıcıyım.*"²⁰²

¹⁹⁶ Neml, 27/59; Sâd, 38/47.

¹⁹⁷ Mâide, 5/72,117; A'râf, 7/59,65,73,85; Hûd, 11/50,61,84; Nahl, 16/36; Mu'minûn, 23/23,32; Neml, 27/45, Ankebût, 29/16,36, Nûh, 71/73.

¹⁹⁸ Furkan, 25/57; Yûnus, 10/72; Hûd, 11/29,51; Şuarâ, 26/109,127,145,164,180; Sebe', 34/47.

¹⁹⁹ Nahl, 16/125; Tâhâ, 20/43-47; Sâd, 38/86; Bakara, 2/258; İbrâhim, 14/1,5.

²⁰⁰ Meryem, 19/51; Yûsuf, 12/24; Zümer, 39/2,14; Ahzâb, 33/21.

²⁰¹ Hûd,11/27

²⁰² Ahkâf,46/9

Hız. Muhammed'in kişilik özelliklerinin bir peygamberinkiyle çelişmediği, hatta bu üstün özelliklerin getirdiği dinin emirleriyle birebir uyduğu Kur'an'ın işaret ettiği, müşriklerin de teyit ettikleri²⁰³ bir gerçektir. Peygamberin "güzel bir örnek"²⁰⁴ şeklinde vasfedilen durumu peygamberliğe ait özellikleri haiz olduğunu hatırlatmaktadır. Bu nedenle Kur'an Peygamberin kişilik özelliklerini hayat sahnesinden anlatmakta ve bir bakıma yaşanan delilleri gözler önüne sermektedir. Burada yapılan delillendirme, gözleme dayalı delillendirme değildir. Bu nedenle gözlem yoluyla elde edilebilecek bir delil olarak işaret edilmiş ayetler birçok defa Peygamberin özelliklerini ifade etmiştir. Hız. Muhammed'in şahsi özelliklerinin bir peygamberde olması gereken özellikler, hatta daha fazlası olduğu görüşü ayetlere dayandırılarak kabul edilen bir görüştür.²⁰⁵

Hız. Muhammed; üstün ahlakı,²⁰⁶ örnek kişiliği,²⁰⁷ gibi özelliklerinin yanı sıra görevinde gösterdiği sabır ve duruşu ile de peygamberî bir tablo çizmiştir. Peygamber tavrını, müşriklerin nübüvvetten vazgeçmesi için yaptıkları teklif karşısında duruşu ile ispatlamıştır. Peygambere yapılan tekliflerle dünyevi anlamda cezbedici tüm argümanlar kullanılmış, yine de müşrikler bu tekliflere olumlu cevap alamamıştır.²⁰⁸ Hız. Muhammed'in dünyaya ait hiçbir beklentisinin olmamasına rağmen tüm işkence, sıkıntı ve aşağılamalara katlanıyor olması; Kur'an'ın anlatımıyla tam bir peygamber davranışıdır. Kur'an; Peygamberin bu özelliğini, tanıyıp bildikleri diğer peygamberlerin; Nuh'un, Hüd'un, Salih'in, Lût'un diliyle şöyle anlatmaktadır: "*Buna karşı sizden hiçbir ücret istemiyorum. Benim ecrimi verecek olan, ancak âlemlerin Rabbidir.*"²⁰⁹ Kur'an'a göre Hız. Muhammed'in takındığı bu tavır, nübüvvet geleneği içinde peygamber duruşlu bir tavidir: "*Halbuki sen bunun için (peygamberlik görevini ifa için) onlardan bir ücret istemiyorsun. Kur'an, âlemler için ancak bir öğüttür.*"²¹⁰ ayeti ve bahsettiğimiz önceki ayetler, Hız. Muhammed'i diğer peygamberlerle aynı söz ve davranış üzerinde birleştirerek nübüvveti delillendiren metinsel aklî delillerdir.

²⁰³ En'âm, 6/20

²⁰⁴ Ahzâb,33/21

²⁰⁵ Mâturidî, a.g.e, s.307-308

²⁰⁶ Kalem,68/4

²⁰⁷ Ahzâb,33/21

²⁰⁸ Köksal, Asım a.g.e c.0, s.229

²⁰⁹ Şuarâ, 26/109, 127, 145, 164, 180.

²¹⁰ Yûsuf, 12/104.

2.1.3.7.1. Peygamberin Nesebi ile Nübüvvet İlişkisi Kurularak Delillendirilmesi

İnsanlık, nübüvveti tüm tarih boyu süregelen bir gelenek ve insanın kutsalla ilişkisini sağlayan elçilik görevi olarak algılamıştır. Tüm toplumlar bir rehber, bir kurtarıcı ya da karizmatik bir lider sayesinde ayakta kalabilmişler ve yükselmişlerdir. Bu liderlik ve yol göstericilik vasfı çoğu zaman ilahi bir özellik taşıyan, dini bağlayıcılığı olan peygamberler yoluyla gerçekleşmiştir.

İnsanların tarih boyunca vakıf oldukları nübüvvet geleneğinin soy birliği ve yol birliği ile zincirin halkaları gibi birbiri ile ilintili bir ilişki olması, Kur'an'ın da işaret ettiği bir olgudur: *“Andolsun ki biz, Nûh'u ve İbrahim'i gönderdik, peygamberliği de kitabı da onların soyuna verdik. Onlardan (insanlardan) kimi doğru yoldadır, içlerinden birçoğu da yoldan çıkmışlardır.”*²¹¹ Kur'an'ın ifadesi, muhatabına peygamberler arası soy bağına açıklamaktadır. Özellikle Hz. İbrahim ile Hz. Muhammed'in soy bağı Arapların gelenekte soy kütüklerine yaygın olarak verdikleri önemden dolayı tespit edilmiş bir durumdur. Nübüvvet geleneğinin halkaları olarak bu iki peygamber arasındaki tek bağ soy bağı değil, aynı zamanda Kur'an'ın anlatımıyla yol bağıdır: *“İbrahim ne Yahudi ne de Hristiyan idi fakat o, Allah'ı bir tanıyan dosdoğru bir Müslüman idi; müşriklerden de değildi. İnsanların İbrahim'e en yakın olanı, ona uyanlar, şu Peygamber (Muhammed) ve (ona) iman edenlerdir. Allah müminlerin dostudur.”*²¹² Ayetteki ifade Hz. Muhammed'i nübüvvet geleneğine bir halka olarak yerleştirmiş, vakıa olarak delillendirmiştir.²¹³

2.1.3.7.2. Olay ve Olguların Peygamberin Nübüvvetini Delillendirmesi

Hz. Muhammed'in yaşadığı hayat ve Kur'an'ın nüzülüyle ilişkisi, Kur'an'ın içeriğinde yer bulmuş muhatabın dinin getirdiği sisteme bakışını O'nun hayatı üzerinden gerçekleştirmesini ön görmüştür. Nüzul döneminde Kur'an ayetleri olayların gidişatına, olayların gidişatı da Kur'an'ın bu olaylara cevap vererek

²¹¹ Hadîd, 57/26.

²¹² Âl-İ İmrân, 3/67-68.

²¹³ Galip Türcan, “Kelâmda Nübüvvetin İspatı”, Dini Araştırmalar, Mayıs-Ağustos, 2006, c. 9, s.226-227.

peygamber ve muhatabına yön vermesine vesile olmuştur.²¹⁴ Bu çift yönlü iletişim, Kur'an'ın canlı canlı nüzulüne işaret etmektedir.

Hz. Muhammed'in etrafındaki insanlarla tebliğ sürecinde karşılaştığı olumlu ya da olumsuz birtakım gelişmelerin Kur'an tarafından konu edildiği ve nübüvvet kurumunun desteklendiğini görmekteyiz. Örneğin, "*Mecnun bir şair için biz tanrılarımızı bırakacak mıyız? derlerdi.*"²¹⁵ ayetinde O'na yapılan sözlü saldırıya Kur'an, çarpıcı bir şekilde meydan okuyarak cevap vermiştir: "*Yoksa, Onu (Muhammed) uydurdu mu diyorlar? De ki: Eğer sizler doğru iseniz Allah'tan başka, gücünüzün yettiklerini çağırın da (hep beraber) onun benzeri bir sûre getirin.*"²¹⁶ Bu iki ayet, müşriklerin itirazları ve bu itirazlara karşılık Hz. Muhammed'in vahiyle nasıl desteklendiğine dair güzel bir örnektir. Kur'an metninin peygamberi destekleyip, hatta O'na bu tartışmada nasıl bir yol izleyip meydan okuyacağını göstermesi, nübüvvetin metinsel olarak delillendirilmesidir. İkinci ayette verilen cevapla müşriklerin davet edildiği durum, yani Kur'an'ın benzerinin getirilmesi çağrısının gereğinin hem tarihsel olarak gerçekleşmemiş olması, hem de buna başkaca karşı bir cevabın verilemeyeşi açısından ispat içeren bir durumdur. Ayrıca uydurma iddiasına karşı Kur'an'ın, edebi anlamda bu denli yetkin bir topluluğa karşı takındığı tavır, aklen O'nun taklit edilemezliğine, dolayısıyla O'nu getiren elçinin nübüvvetine metinsel aklî bir delildir.

Kur'an'ın kendinden önce gelmiş diğer ilahi kitaplarla benzer emirler ve ahlaki öğretiler vaz' etmesinin yanı sıra muhatapları ve peygamberi ile iletişim içerisinde gelişen bir metindir. Bu özellik O'nu tepeden inme sadece emir veren bir kitap değil, olaylar ve insanlarla ilintili, ihtiyaç ve çözüme yönelik eğitici bir kitap konumuna oturtmaktadır. Eğitmek ve doğru yola götürüp insanları doğru inanca davet eden bu üslupta başrol, Kur'an'ı getiren elçiye verilmiştir: "*Onlar Allah'ın, kalplerindeki bildiği kimselerdir; onlara aldırma, kendilerine öğüt ver ve onlara, kendileri hakkında tesirli söz söyle.*" ayeti gibi bu rolü açıkça vurgulayan birçok ayet

²¹⁴ Ömer Faruk Yavuz, Metni, Dili ve Tefsiri Açısından Kur'an, Asitan Yayınları, İstanbul 2013, s. 39.

²¹⁵ Saffât, 37/36.

²¹⁶ Yûnus, 10/38.

vardır.²¹⁷Hz. Muhammed ile zorunlu olan bu iletişim, muhataplar ve olaylar ile de devam etmiştir.

Kur'an'ın muhatapları ile iletişimi, Hz. Muhammed'e gerek sorup öğrenmek gerek yalanlamak ve köşeye sıkıştırmak amaçlı olsun sorulan soruların ayetlerle cevaplandırılmasında açıkça gözlemlenmektedir. Muhatabın Allah'ı tanımak için sordukları soruya “*Kullarım sana, beni sorduğunda (söyle onlara): Ben çok yakınım. Bana dua ettiği vakit dua edenin dileğine karşılık veririm. O halde (kullarım da) benim davetime uysunlar ve bana inansınlar ki doğru yolu bulalar.*”²¹⁸ ayeti ile verilen cevap da bu konuda ayrı bir örnektir. Kur'an bu gibi birçok soruda muhatapı Peygamberi vasıtasıyla cevaplamıştır. Bu cevapların on beş ayete konu olduğu belirtilmektedir.²¹⁹Hilaller hakkında sorulan soruya,²²⁰infak konusunda sorulan soruya,²²¹Haram aylar hakkında sorulan soruya, İçki ve kumar hakkında sorulan soruya,²²²İçki ve kumar hakkında sorulan soruya,²²³Yetimlerle ilgili soruya,²²⁴Kadınların hayız halleri ile ilgili soruya,²²⁵ Helal ve haram yiyecekler konusundaki soruya,²²⁶ Kıyametin vakti ile ilgili soruya,²²⁷ Ganimetler hakkındaki soruya,²²⁸ Ruh ile ilgili soruya,²²⁹ Zülkarneyn,²³⁰ Dağlar,²³¹ Kıyametin zamanı,²³² Tekrar diriliş,²³³ Tevhid,²³⁴ konuları ile ilgili sorulan sorulara Kur'an ayetlerinin verdiği cevaplar; olay ve olguların Kur'an tarafından desteklendiğini ispatlamaktadır.

²¹⁷ Nisâ, 4/63; Fetih, 48/29; Yâsin, 36/1-4; Sebe', 34/28; Bakara, 2/119; Mâide, 5/67; Hac, 22/49, Ahzâb, 33/45-47; Müddessir, 74/1-7; Hicr, 15/94, Şuarâ, 26/214.

²¹⁸ Bakara, 2/186.

²¹⁹ Hümeýra Aslantürk, “Hz. Peygambere Sorulan Sorular Üzerine İnen Ayetlerin İncelemesi” (SDÜ Kutlu Doğum Sempozyumu, Isparta, 18 Nisan 2005), Isparta, 2006, s.97

²²⁰ Bakara, 2/189.

²²¹ Bakara, 2/215.

²²² Bakara, 2/217-218.

²²³ Bakara, 2/219.

²²⁴ Bakara, 2/220.

²²⁵ İsrâ, 17/34.

²²⁶ Mâide, 5/4.

²²⁷ A'râf, 7/187.

²²⁸ Enfâl, 8/1.

²²⁹ İsrâ, 17/85.

²³⁰ Kehf, 18/83.

²³¹ Tâ-hâ, 20/105.

²³² Nâziât, 79/42.

²³³ Yâsin, 36/77-79.

²³⁴ İhlâs, 112/1-4.

Tüm bu ayetler, şimdi değineceğimiz ve Kur'an'ın muhatapla ve peygamberle iletişimini gösteren ayetleri inceleyen “Esbâb-ı Nüzûl” ilminin konusudur. Örneğin Nûr suresi 11 ile 21. ayetler arası ifadeler Hz. Muhammed'in eşi ile ilgili meydana gelen iftira olayını açıklığa kavuşturmaya yönelik ifadeler içermektedir. Gerek böyle bir ilmin ortaya çıkmış olması gerekse ayet metinlerinde karşımıza çıkan betimsel ifadeler, bahsettiğimiz iletişimi destekleyen metinsel olgulardır.

2.1.3.7.3. Kur'an'ın İcazı ve Peygamberin Ümmiliğinin Nübüvveti Delillendirmesi

Hz. Muhammed'in nübüvvetini ispat ettiği kabul edilen durumlardan bir tanesi de O'nun ümmî oluşudur. Ümmî, Hz. Muhammed'in kendi tanımıyla,²³⁵ “yazı yazmayı ve hesap yapmayı bilmeyen kişi” için kullanılan bir sıfattır. Kur'an'ın ilahî bir kitap olduğu ve Hz. Muhammed'in yalnızca O'nu getiren ve tebliğ eden bir elçi olduğunun kesin ispatı olarak görülen bir meseledir. Kur'an bu meseleyi şöyle ifade etmektedir: “*Sen bundan önce ne bir yazı okur ne de elinle onu yazardın. Öyle olsaydı, bâtila uyanlar kuşku duyarlardı.*”²³⁶ ayetinin anlatımı bunu bir delil olarak sunmakta, bilinen bir durum olarak peygamberin ümmîliğini, Kitabın vahyîliği ve O'nun nübüvvetini ispat ettiğini belirtmektedir. Başka bir ayet de durumu teyid ederek “*İşte böylece sana da emrimizle Kur'an'ı vahyettik. Sen, kitap nedir, iman nedir bilmezdin. Fakat biz onu kullarımızdan dilediğimizi kendisiyle doğru yola erıştirdiğimiz bir nur kıldık. Şüphesiz ki sen doğru bir yolu göstermekteisin.*” şeklinde açıklamıştır. Salt aklî delil olarak kabul edebileceğimiz bu ayet, olay ve olgularla yaşanmış ve gerçeklerle tespit edilmiş bir delildir.

Kur'an metninde Hz. Muhammed'in kendisinin ümmî olması sebebiyle bilemeyeceği birtakım bilimsel verilere işaret eden ayetler mevcuttur. İşte bu ayetler de peygamberin nübüvvetini ümmîliği üzerinden delillendiren ayetler olarak kabul edilmektedir.²³⁷ Metinsel deliller olarak nitelendirebileceğimiz bu ayetlerin ortaya koyduğu gerçekler, ümmî bir insanın bilemeyeceği türden gerçeklerdir. Bu ayetler

²³⁵ Buharî, Sahih, c.2, s. 230.

²³⁶ Ankebût, 29/48.

²³⁷ Köksal, age, c. 10, s. 142.

bilimsel verileri insanlara açıklamak amacını gütmemekle²³⁸ beraber Kur'an bu gerçeklere Allah'ın hikmet ve kudretini²³⁹ ortaya koymak için değindiğini açıklamaktadır.

Dünyanın yaratılışı,²⁴⁰ güneş ve ayın yörüngeleri,²⁴¹ dünya ve diğer gezegenlerin yuvarlak oluşu,²⁴² gezegenler arası uzaklık ve dengenin bir hesabının oluşu,²⁴³ uzayda oksijen olmadığı²⁴⁴ aşılaiıcı rüzgârların etkisi²⁴⁵ gibi örnek verebileceğimiz birçok ayet, Hz. Muhammed'in ümmîliği gerçeği üzerinden nübüvveti ortaya koyan metinsel aklî delillerdir.

Kur'an incelemelerinde O'nun icazını konu edinen müstakil bir ilim dalından sıkça yararlanılmaktadır. İ'câz-ül-Kur'an şeklinde isimlendirilen bu ilim dalı, Kur'an metninin kelimenin sözlük anlamını karşılayan, "aciz bırakan" yönünü inceler. İlk inen ayetlerle Kur'an metninin teşkil süreci başlamıştır. Bu sürece şahit olan muhataplar, duydukları bu sözlerin daha önce duydukları hiçbir insan sözüne benzemediğini itiraf etmişlerdir. Hz. Ömer'in Müslüman olma sürecinde açık olarak karşılaştığımız bu durum,²⁴⁶ teşkil süreci boyunca sürekli tekrarlanmıştır.

Kur'an'ın müşrikler tarafından ister bahane, ister inkâr amaçlı Hz. Muhammed tarafından uydurulduğuna dair bazı ithamları, Kur'an metninde yer alan ve cevaplanan hususlardır. Kur'an metninde hem bu yönden cevap veren hem de Kur'an'ın vahiy ürünü kutsal bir kitap olduğunun ispatını içeren başka ayetler mevcuttur. Bu ispatı bir meydan okuma olarak şu ayette görmekteyiz: "De ki: *Andolsun, bu Kur'an'ın bir benzerini ortaya koymak üzere insü cin bir araya gelseler, birbirlerine destek de olsalar, onun benzerini ortaya getiremezler.*"²⁴⁷ Dönemin şartlarına göre edebi bir mucize olarak nitelenen Kur'an'ın bu meydan okuyuşu, önce benzerini getirme hususunda peygamberi temize çıkarmakta ve

²³⁸ Abdurrahman Çetin, "Kur'an-ı Kerim ve Müsbet İlimler", Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, c. 2, S. 2, 1987, s. 187.

²³⁹ Bakara, 2/209, Âl-i İmrân, 3/6, İsrâ, 17/39, Yâsin, 36/27.

²⁴⁰ Fussilet, 41/11, Enbiyâ, 21/30.

²⁴¹ Enbiyâ, 21/33, Yâsin,(36/40.

²⁴² Nâziât, 79/30.

²⁴³ Rahmân, 55/5-6.

²⁴⁴ En'âm, 6/125.

²⁴⁵ Hicr, 15/22; Ra'd Suresi, 13/3.

²⁴⁶ Köksal, age, c. 10, s. 274-285.

²⁴⁷ İsrâ, 17/88.

muhatapları da iddia ettikleri bu şeyi gerçekleştirmeye davet etmektedir. Bu meydan okuma daha önce bahsettiğimiz karşılıklı etkileşime paralel olarak tedricen devam etmiştir. Bu aşamalar şu şekilde gerçekleşmiştir. Muhataplar öncelikle doğru söylüyorlarsa bir benzerini getirmeye,²⁴⁸ sonra surelerinden on tanesinin benzerini getirmeye,²⁴⁹ sonra bir suresinin benzerini getirmeye,²⁵⁰ sonra surelerinden herhangi bir benzerlik taşıyan bir sure getirmeye,²⁵¹ davet edilmiştir. En son noktada "De ki: *And olsun ki bu Kur'an'ın bir benzerini ortaya koymak üzere insanlar ve cinler bir araya gelseler, birbirlerine destek de verseler, onun benzerini meydana çıkaramazlar.*"²⁵² ayeti ile Hz. Muhammed; olguların gerçekleri ile temize çıkarılmış, tüm insanlar ibaresi ile "O dahil tüm insanlar" çıkarımı ile desteklenmiştir. Daha sonra Kur'an metninin bir parçasının benzerinin bile ortaya çıkarılamamış olması bu ayetleri doğrulayan bir olgu olarak Kur'an'ı ve O'nu getiren elçiyi hak ve gerçek vasfı ile teyit etmiştir.

Kur'an'ın icazını inceleyen müstakil bir ilim dalı olduğundan bahsetmiştik. Bu ilim dalının incelediği icaz yönleri oldukça geniş ve zengindir. Kur'an'ın icaz yönleri; Gönüllerde bulunanı açığa vurması, manaların sıhhati, fesahati, belâgati, beyanı, nazım özellikleri, meani yönü²⁵³ gibi nitelikleri ile incelenmiştir. Bu açıdan bakıldığında konunun sınırlandırılması gereğine binaen, meydan okuma ile ilgili ayetleri, konumuz açısından metinsel ve olgusal aklî delil olarak değerlendirmek ve diğer icaz yönlerini bu meydan okumayı ortaya çıkaran özellikler olarak belirtmek istiyoruz.

2.1.3.8. Peygamberin Getirdiği Şeriatın Nübüvveti Delillendirmesi

Yeryüzünde ister ilahi kaynaklı olsun ister yerel ve geleneksel dinler olsun her din, üstün yaratıcı ve kudreti yüce bir varlığa yönelmiştir. İlk insan olarak kabul edilen Âdem'den bu yana ilahi dinler, Allah'ın varlığını hatırlatmak ve bu üstün gücün yalnız O'na ait olduğunu vurgulamak amacı ile gönderilmiştir. İslamiyet için

²⁴⁸ Tûr, 52/34.

²⁴⁹ Hûd, 11/13.

²⁵⁰ Yûnus, 10/38.

²⁵¹ Bakara, 2/23.

²⁵² İsrâ, 17/88.

²⁵³ Enver Arpa, "İ'caz-ul Kur'an Konusuna Farklı Bir Yaklaşım", AÜİFD, S. 1, s.86-87.

de geçerli olan bu durum,²⁵⁴ Arap Yarımadası'nda büyük yankı uyandırmış, indirilen kitaba ve gönderilen elçiye itirazlar olmuştur. Fakat bu itirazlar hiçbir zaman tarihin getirdiği nübüvvet ve ilahi vahiy olgusunu toptan yok saymaya kadar vardırılmamıştır. Çünkü ister yazılı ister sözlü tarih, nübüvvet geleneğini sürekli rivayet ve teyid etmiştir. Kur'an bu rivayetlere ve yaşanmış tarihe işaretle "*Dini ayakta tutun ve onda ayrılığa düşmeyin, diye Nuh'a tavsiye ettiğini, sana vahyettiğimizi, İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya tavsiye ettiğimizi Allah size de din kıldı. Fakat kendilerini çağırdığın bu (din), Allah'a ortak koşanlara ağır geldi. Allah dilediğini kendisine (peygamber) seçer ve kendisine yöneleni de doğru yola iletir.*"²⁵⁵ ifadesiyle Kur'an'ın söylemi, diğer peygamberlere atıfla peygambere gelenin onlardan farklı olmadığı, onlara vahyedilenin aynısı olduğu yönündedir. Bu şekilde Kur'an, nübüvvet geleneğinde arka arkaya gelen şeriatlere işaret ederek nübüvveti metinsel aklî bir delille delillendirmiştir.

İslam'ın Medine Dönemi'nden itibaren ehli kitap ve kültürü, nübüvvet geleneğinin yegâne onaylayıcısı olmuşlardır.²⁵⁶ Peygamberlik müessesinin ehli kitap tarafından onayı, iman ve kabul noktasında tüm problemleri çözmemiştir. Bu onay yanında, yeni olan İslam dininin önceki dinlerle aynı kaynaktan olduğuna dair işaret ve açıklamalar nübüvveti ikrar açısından etkili olmuştur. Bu açıklamalardan birisi "*(Resûlüm!) de ki: Ey ehl-i kitap! Sizinle bizim aramızda müşterek olan bir söze geliniz: Allah'tan başkasına tapmayalım, O'na hiçbir şeyi eş tutmayalım ve Allah'ı bırakıp da kimimiz kimimizi ilâhlaştırmayalım. Eğer onlar yine yüz çevirirlerse, işte o zaman: Şahit olun ki 'Biz Müslümanlarız!' deyiniz.*"²⁵⁷ ayetinin bahsettiği "müşterek söz" vurgusudur. Müşterek sözden kasıt, ortak kaynak olan vahyin öngördüğü tek bir Allah'a iman ve gereklerinin yerine getirilmesidir.

"Müşterek söz" kavramının ehli kitap tarafından onaylandığı İslam tarihinden birçok sahne mevcuttur. İlk olarak bu tahrir, Habeşistan'a hicretten sonra, Habeş Necaşisi ile Hz. Cafer arasında ve müşrikler şahitliğinde cereyan eden diyalogda karşımıza çıkmaktadır. Necaşi'nin İslam dini hakkında ve Hz. İsa'ya İslam'ın bakışı ile ilgili sorulara aldığı cevaplar karşısında söyledikleri, tarihsel birer delil

²⁵⁴ Enbiyâ, 21/25.

²⁵⁵ Şûrâ, 42/13.

²⁵⁶ Köksal, age, c. 1-2, s. 80-87.

²⁵⁷ Âl-i İmrân, 3/64.

niteliğindedir. Necaşi'nin yerden bir saman çöpü alıp Hz. Cafer'e, İslam'ın söylediklerinin Hz. İsa'nın söylediklerinden bir farkının olmadığı ve elindeki çöpü göstererek "Arada bu kadar bile fark yoktur." şeklindeki ifadesi, kaynakların kaydettiği bir olaydır.²⁵⁸

Bir başka ayetin ifadesi de ilahi kaynaklı dinlerin son halkası olarak İslam'ı işaret etmiş, her birine verilen şeriatleri vurgulayarak O'nun diğer dinlerle aynı çizgide olduğunu belirtmiştir: "*Sana da daha önceki kitabı doğrulamak ve onu korumak üzere hak olarak Kitab'ı (Kur'an'ı) gönderdik. Artık aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet, sana gelen gerçeği bırakıp da onların arzularına uyma. (Ey ümmetler!) Her birinize bir şeriat ve bir yol verdik. Allah dileseydi sizleri bir tek ümmet yapardı fakat size verdiği (yol ve şeriatlerde) sizi denemek için (böyle yaptı). Öyleyse iyi işlerde birbirinizle yarışın. Hepinizin dönüşü Allah'adır. Artık size, üzerinde ayrılığa düştüğünüz şeyleri (n gerçek tarafını) O haber verecektir.*"²⁵⁹ Kur'an bu çizgiyi önceki dinlerle İslam arasına paralel olarak belirtmekle kalmamış, önceki kitabı doğruladığına da işaret etmiştir.

Gerek Kur'an ayetlerinin önceki din ve şeriatlere işaret etmesi gerekse muhatabın dini algılama ve doğrulama ya da yanlışlama çabasında dinler arasında karşılaştırma yapılması, süregelen bir gelenek, hatta zaruret olmuştur.²⁶⁰ Kur'an'ın da başvurduğu bu yöntem o'nun metninin aklî olarak nübüvveti destekleyip ispat etmesine hizmet etmiştir. Bu açıdan bakıldığında Yahudilik ve Hristiyanlık inanç sistemi esaslarının temelini oluşturan, Talmud kaynaklı Yahudi Amentüsü²⁶¹ müşterek söz ve ortak kaynak bakımından incelenmeye değer niteliktedir. Filozof Rabbi Moşe ben Maymon (Maymonides (1135-1204)'in oluşturduğu ve günümüze ulaşan inanç sistemi ve Kur'an ayetleri ile karşılaştırılmasını aşağıdaki gibi tespit ettik:

1. Allah var olan her şeyi yaratmıştır.
2. Allah birdir.

²⁵⁸Köksal, age, c. 10, s. 295-301.

²⁵⁹Mâide, 5/48.

²⁶⁰Türkan, age, s. 231.

²⁶¹Ravza Aydın, "Yahudi İman Esasları", Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. 14, S. 25, (2012/1), s. 198.

3. Allah'ın bedeni yoktur, Allah tasvir edilemez.
4. Allah'ın başlangıcı ve sonu yoktur.
5. Yalnız Allah'a dua etmeliyiz.
6. Peygamberlerin bütün sözleri doğrudur.
7. Musa, bütün peygamberlerin en büyüğüdür.
8. Elimizdeki Tora, Allah tarafından Musa'ya verilen ve günümüze kadar değiştirilmeden gelen kitabın aynıdır.
9. Dinimiz ilâhî bir dindir.
10. Allah, insanların bütün hareket ve düşüncelerini bilir.
11. Allah, emirlerine uyanları mükâfatlandırır, uymayanları cezalandırır.
12. Allah Mesih'i gönderecektir.
13. Ruhum ölümsüzdür. Allah dilediğinde ölüleri diriltecektir.

İbn-i Meymun'un oluşturduğu bu sistem incelendiğinde Kur'an ayetleri ile arasında belirgin bir paralellik olduğu göze çarpmaktadır. Bu maddelerin Kur'an ayetleri ile benzerliklerini incelendiğinde durum aşağıdaki gibidir:

1. "Allah her şeyin yaratıcısıdır. O her şeye vekildir."²⁶²
2. "De ki: O, Allah birdir."²⁶³
3. "... O'nun benzeri hiçbir şey yoktur. O işitendir, görendir."²⁶⁴
4. "O ilktir, sondur..."²⁶⁵
5. "Ancak sana kulluk ederiz ve yalnız senden medet umarız."²⁶⁶
6. "Hiç şüphesiz o (Kur'an), çok şerefli bir elçinin sözüdür."²⁶⁷

²⁶² Zümer, 39/62.

²⁶³ İhlâs, 112/1.

²⁶⁴ Şûrâ, 42/11.

²⁶⁵ Hadîd, 57/3.

²⁶⁶ Fâtîha, 1/5.

²⁶⁷ Hâkka, 69/40.

7. (Allah) Ey Musa! dedi, ben risaletlerimle (sana verdiğim görevlerle) ve sözlerimle seni insanların başına seçtim. Sana verdiğimi al ve şükredenlerden ol.²⁶⁸
8. “Şüphesiz bu, korunmuş bir kitapta bulunan değerli bir Kur’an’dır”²⁶⁹
9. “Allah nezdinde hak din İslâm’dır...”²⁷⁰
10. “...Nerede olsanız O sizinle beraberdir. Allah yaptıklarınızı görür.”²⁷¹
11. “Göklerde ve yerde bulunanlar hep Allah'ındır. Bu, Allah'ın, kötülük edenleri yaptıklarıyla cezalandırması, güzel davrananları da daha güzeliyle mükâfatlandırması içindir.”²⁷²
12. “Ey ehl-i kitap! Dininizde aşırı gitmeyin ve Allah hakkında gerçekten başkasını söylemeyin. Meryem oğlu İsa Mesîh, ancak Allah'ın resûlüdür.”²⁷³
13. “Gökleri ve yeri yaratan, bunları yaratmakla yorulmayan Allah'ın, ölüleri diriltmeye de gücünün yeteceğini düşünmezler mi? Evet O, her şeye kadirdir.”²⁷⁴

Bu on üç maddelik amentü ile karşılaştırma, bize Peygambere verilen şeriat ve vahyin içeriğinin nübüvvet geleneği ve dinlerin öğretileri ile paralellik gösterdiğini açıklamaktadır.²⁷⁵

Kur’an’da önceki kitapların isimleri anıldığı gibi önceki kitaplarda da Hz. Muhammed’in peygamberliğine bazı işaretlerin mevcut olduğu bilinmektedir. Tevrat²⁷⁶ve İncil²⁷⁷ kendisinden söz ediyor diye metnin içine onlardan bahseden pasajlar koymak, Hz. Muhammed’in ümmiliğine ve tüm çağdaşlarının onaylayarak

²⁶⁸ A'râf, 7/144.

²⁶⁹ Vâkıa, 56/77-78.

²⁷⁰ Âl-i İmrân, 3/19.

²⁷¹ Hadîd, 57/4.

²⁷² Necm, 53/31.

²⁷³ Nisâ, 4/171.

²⁷⁴ Ahkâf, 46/33.

²⁷⁵ Ebü'l-Muîn en-Nesefî , Tebsirat-ül Edille, c.1, Dimaşk 1990, s. 492-493.

²⁷⁶ Tekvin 21/21, Tesniye 18/18.

²⁷⁷ Yuhanna 14/15, Resullerin İşleri, 3. 22/24.

verdikleri Emin sıfatına uygun görünmemektedir. Yine bu açıdan metinsel aklî bir delille karşı karşıya olduğumuzu söylemek mümkündür.

Maide suresinde 43. ayetten itibaren ortaya konan önceki şeraitlere atıflarla nübüvveti dellillendirme yöntemi, daha önceki kitap olan Tevrat'ın şeriatinin ne olduğu,²⁷⁸ bu şeriatin ne gibi hükümler içerdiğini,²⁷⁹ ondan sonraki kitap olan İncil'in, O'nun peygamberi İsa'nın eski dinin ve kitabın izleri üzerine ve doğrulayıcı olduğunu²⁸⁰; İncil'in muhataplarının kendi hükümleri ile hükmetmesi gerektiğini²⁸¹ belirten ayetlerdeki bu açıklamalar, Kur'an'ın da tıpkı bu birbirini izleyen dinler arasındaki bağlantı gibi diğer din ve kitaplarıyla bağlantılı olduğu ortaya konmuştur. En son 49. ayet ile artık hükmün bu kitap ile olacağı vurgulanmış, asıl söz sahibinin Kur'an ve O'nu getiren peygamberdir, demek istenmiştir. Bu başlık altında son sözü Kur'an'a bırakacak olursak Kur'an; nübüvveti ve vahyi kaynağına atfederek, öncekilerle destekleyerek ispat etmiş, hatta bu konuda salt aklî delilleri kullanmıştır: *“Allah nezdinde hak din İslâm'dır. Kitap verilenler, kendilerine ilim geldikten sonradır ki aralarındaki kıskançlık yüzünden ayrılığa düştüler. Allah'ın âyetlerini inkâr edenler bilmelidirler ki Allah'ın hesabı çok çabuktur.”*²⁸²

2.1.4. Ahiret

İnsanoğlu doğduğu andan itibaren etrafını gözlemlemeye ve algılamaya başlar. Bu gözlem ve algılar, onun sonuçlar çıkarması ve hüküm vermesine yardımcı olur. Şüphesiz insanın hayat boyu öğrendiği gerçeklerden bir tanesi de her şeyin bir eskime, bir bozulma ve hatta yok olma sürecini yaşıyor olmasıdır. “Her yeni eskir.”, “Her canlı ölür.” şeklinde hükümlere götürecek bu tespitler, tarih boyunca yok oluş sürecinin sorgulanmasına sebep olmuştur. Bu nedenledir ki en ilkel topluluklarda dahi ölüm ve sonrası başka bir hayat inancının izlerine rastlanmaktadır.²⁸³ Arkeolojik bulgularda rastlanan, ölen kişinin yanında bulunan kişisel eşyaları ve yemek kapları, bunun somut kanıtlarıdır.

²⁷⁸ Mâide, 5/44.

²⁷⁹ Mâide, 5/45.

²⁸⁰ Mâide, 5/46.

²⁸¹ Mâide, 5/47.

²⁸² Âl-i İmrân, 3/19.

²⁸³ Bekir Topaloğlu, “Ahiret”, DİA, c. 1, İstanbul 1988, s. 543.

İslam Öncesi Arap toplumunda yaratıcı ve düzenleyici bir Allah fikrine karşı çıkılmamakla²⁸⁴ birlikte yeniden diriliş imkânsız görülerek bunun kesin olarak reddedildiği bilinmektedir.²⁸⁵ Onların bu inançları Kur'an'da "*Ve diyorlardı ki: Biz öldükten, toprak ve kemik yığını haline geldikten sonra, biz mi bir daha diriltileceğiz?*"²⁸⁶ şeklinde ifade edilmiş, muhatabın ahiret konusundaki algı durumu anlatılmıştır.

Müşrik toplum inançsızlıklarını haklılaştırmak için de birtakım akıl yürütmelere, tecrübe dünyasının verilerine başvurmuş; itirazlarına cevap oluşturacak somut, elle tutulur deliller talep etmişlerdir.²⁸⁷ Müşriklerin bu tutumları Kur'an'da "*Onlar (müşrikler) diyorlar ki: İlk ölümümüzden sonra bir şey yoktur. Biz diriltilecek değiliz. Doğru söylüyorsanız atalarımızı getirin.*"²⁸⁸ ayeti ile ortaya konmuştur. Putperest Arap toplumunun şüpheci ve inkârcı bir tutum sergilemesi, "*Onlar: 'Allah ölen bir kimseyi diriltmez.' diye olanca güçleriyle Allah'a and içtiler. Aksine, bu O'nun bizzat kendisine karşı gerçek bir vâdidir. Fakat insanların çoğu bilmez.*"²⁸⁹ ayetinde ifade edilmiştir. Kur'an'ın ele aldığı ve cevap verdiği konular arasında ahiret büyük bir yer tutar. Bu yüzden bu dünya hayatının ötesinde bir hayatın varlığı, insanların öldükten sonra diriltilip kaldırılmaları, hesaba çekilme, Allah ile karşılaşma; Kur'an'ın yer verdiği ve muhatap için ikna edici pasajlar içeren ağırlıklı konusu olmuştur.

Kur'an'ın kitabî düzeninde ilk sırada bulunan suresinden başlayarak anlatılan ahiret inancı, aynı zamanda okuyucu kitlesi olan muhatabına aklî olarak da delillendirilmiştir. Fatiha suresinde Allah'ın âlemlerin terbiye edicisi²⁹⁰ olarak sıfatları anlatıldıktan sonra ahiretin de sahibi²⁹¹ olduğundan bahsedilir. Bu ilgi çekici sıralama ve anlatım ile Kur'an, Allah-Ahiret bağlantısını kurarak bu iman esasını delillendirmeye başlamaktadır. Daha ilk surede yapılan vurgu aslında tüm metin

²⁸⁴ Ankebût, 29/61; Lokmân, 31/25; Zümer, 39/38; Mü'minûn, 23/84-85; Fussilet, 41/50; Zuhruf , 43/9.

²⁸⁵ İzutsu, age, s. 190.

²⁸⁶ Vâkıa, 56/47-48

²⁸⁷ Hayati Hökelekli, "Dini Hayatın Bütünlüğü Açısından Ahiret İnancının Psikolojik Temelleri", s. 2. www.muhammed.org Erişim Tarihi: 15 Ekim 2018.

²⁸⁸ Duhân, 44/36

²⁸⁹ Nahl, 16/38.

²⁹⁰ Fatihâ, 1/1.

²⁹¹ Fatihâ, 1/3.

sürecinde ele alınan, metinsel akli delillendirmelere yapılan bir işarettir. Nitekim bahsedeceğimiz gibi Kur'an metni ahiret gününe yapılan vurgularla doludur.²⁹² Ahirete iman, Allah'a imanla birlikte vurgulanmış;²⁹³ görmediğine inanma işi olan iman, bu şekilde açıklanmıştır.

Kur'an'ın muhatabından tepeden inme, sorgusuz ve sualsiz bir teslimiyet istemediği, akla vurgu yaptığı ve akli kullanmayı emir ve tavsiye ettiği, ayetlerle sabittir.²⁹⁴ Ahiret olgusunda da insan aklına gelebilecek tüm soruları ve nüzul sürecinde ileri sürülen tüm bahaneleri mantıksal olarak cevaplamıştır. Bunu yaparken muhatabın durumunu dikkate alarak somut deliller ve örnekler kullanmıştır.²⁹⁵

Kur'an bu noktada muhatabı ikna ederken ahiret olgusunu üç şekilde temellendirmiştir:

1. Duyulur âlemden örneklerle ikna (metinsel ve salt akli deliller)
2. Yeniden dirilişin imkânı açısından mantıki delillerle ikna (salt akli deliller)
3. Uyarıcı ve müjdeleyici anlatımlarla akla seslenerek ikna (metinsel akli deliller)

2.1.4.1.Ahiret Olgusunun Delillendirilmesi

2.1.4.1.1.Duyulur Âlemden Örneklerle Delillendirme

Kur'an'ın beyan ettiği “Her nefis ölümü tadacaktır.”²⁹⁶ gerçeği insanlarca da müşahade edilen günlük bir olaydır. Bu olgu henüz yeni doğmuş bir bebeğin bile ölümüne şahit olduğundan, canlıların ölümlü olduğuna hükmedecek kadar hayatın içindedir. Bu nedenle Kur'an, ahireti delillendirirken basit ve oldukça açık olan bu olay üzerinden delillendirmesini yapmaktadır.

²⁹² Âl-i İmrân, 3/148; Kıyâme, 75/1-6; A'râf, 7/32; İbrâhim, 14/41; Sâffât, 37/20-21; Duhân, 44/40; Rûm, 30/55.

²⁹³ Bakara, 2/28; Âl-i İmrân, 3/113-114, Nisâ, 4/38; Tevbe, 9/19.

²⁹⁴ Bakara, 2/13, 170-171, 242, 269; Âl-i İmrân, 3/7, 190; Mâide, 5/58, 100; En'âm, 6/32; Enfâl, 8/22; Yûnus, 10/16, 42, 100; Yûsuf, 12/2; Ra'd, 13/4, 19; İbrâhim, 14/52; Nahl, 16/12; Hac, 22/46; Furkân, 25/44; Şuârâ, 26/28; Ankebût, 29/35, 43; Zümer, 39/18; Mü'min, 40/54; Zuhruf, 43/3; Câsiye, 45/5; Mülk, 67/10.

²⁹⁵ Muhammed Çelik, “Kur'an'da Ölümün Sonraki Hayatın Akli Temelleri”, Diyanet İlmî Dergi, 2007, c. XLIII, Sayı: 2, s. 198.

²⁹⁶ Âl-i İmrân, 3/185; Enbiyâ, 21/35; Ankebût, 29/57.

Ölüm ve sonrası hakkında müşahadeye dayalı bilgiler Kur'an'da hatırlatılarak buradan bazı delillendirmelere gidilmiştir. Bu anlatımlar genel anlamda dünya üzerinden, özel anlamda ise insan üzerinden gerçekleşmiştir.²⁹⁷ Örnek olarak “*Dünya hayatının durumu, gökten indirdiğimiz bir su gibidir ki insanların ve hayvanların yiyeceklerinden olan yeryüzü bitkileri o su sayesinde gürleşip birbirine girer. Nihayet yeryüzü zinetini takınıp (rengârenk) süslendiği ve sahipleri de onun üzerinde kudret sahibi olduklarını sandıkları bir sırada, bir gece veya gündüz ona emrimiz (âfetimiz) gelir de onu sanki dün yerinde yokmuş gibi kökünden koparılarak biçilmiş bir hale getiririz. İşte iyi düşünecek kavimler için âyetlerimizi böyle açıklıyoruz.*”²⁹⁸ ayetini ele alabiliriz.

Bu ayette Allah'ın kudreti ile mahlûkata verdiği canlılık özellikleri vurgulanarak sonra da bu canlılığın nasıl çekip alındığına dikkat çekilmekte, ahiret inancı için “Yaratan” ve “Öldüren” kavramlarına vurgu yapılmaktadır. Böylelikle muhatap, bu kavramlarla ahiret arasındaki ilişkiyi anlamaya hazırlanmaktadır. Aynı şekilde bir anlatımla yeryüzüne ölümün ve tekrar hayatın verilmesine hem aklî hem de tecrübî bir delil olarak başka bir ayeti örnek gösterebiliriz:

“...*Sen yeryüzünü de ölü ve kupkuru görürsün. Fakat biz onun üzerine yağmuru indirdiğimiz zaman, o harekete gelir, kabarır; her çeşitten iç açıcı bitkiler verir. Çünkü Allah hakkın ta kendisidir. O ölüleri diriltir, yine O her şeye hakkıyla kadirdir. Kıyamet vakti de gelecektir. Bunda şüphe yoktur. Ve Allah kabirlerdeki kimseleri diriltilip kaldıracaktır.*”²⁹⁹ Birinci ayette kimsenin itiraz etmediği bir gerçek, duyularla algılanan bir vakıa sergilenirken ikinci ayette bu olay tersine döndürülerek müşriklerin itiraz ve inkâr ettikleri tekrar diriltirme hadisesinin imkânı³⁰⁰, tabiattan dikkat çekici bir örnekle ortaya konmaktadır.

Kur'an, kuraklık ve mevsim nedeniyle ölü hale gelen ve hayatı tamamen sönen toprağın, yağmurla veya sulanarak eski haline dönüşünü ve bereketlenmesini de öldükten sonra dirilmeye delil göstererek şöyle anlatmaktadır: “*O'nun ayetlerinden biri de (şudur): Sen, toprağı, boynu bükük (kupkuru) görürsün. Onun*

²⁹⁷ Hadîd, 57/20; Kehf, 18/45; Zümer, 39/21.

²⁹⁸ Yûnus, 10/24.

²⁹⁹ Hac, 25/5-7.

³⁰⁰ Taberî, a.g.e, c.18, s.572

üzerine suyu döktüğümüz zaman titretir ve kabarır. Onu dirilten (Allah), elbette ölüleri de diriltir. O, her şeye kadirdir."³⁰¹

İnsanların, hayvanların ve diğer canlıların uyumaları ve tekrar uyanmaları, öldükten sonra dirilmeye bir benzetmedir: "O'dur ki geceleyin sizi öldürür (gibi uyutur), gündüzün ne işlediğinizi bilir; sonra belirlenmiş süre geçirilip tamamlansın diye gündüzün sizi diriltir. Sonra dönüşünüz O'nadır; sonra (O, dünyada) yaptıklarınızı size haber verecektir."³⁰² Ayette uyku için ölümü ifade edilen bir kelime kullanılması, uyanma hadisesi için de dirilmeyi anlatan bir kelime kullanılması, muhatabı zihinsel olarak doyuran bir delildir. İnsana sürekli yaşadığı uyku halinin acayiplikleri ve ölüme benzer yönleri sunularak uyutma hadisesini Allah nasıl yarattıysa ölümü de Allah'ın yarattığı hükmüne götürmektedir. Her sabah uykudan uyanarak başka bir âlemden geldiğini hisseden ve çoğu zaman uyanamamaktan korkan insan, çok defa uykusunda ölen kimseleri görmüş ve duymuştur. Bu nedenle sabah uyanma hadisesi rutin bir hayat faaliyeti gibi görünse de tekrardan verilen bir şans ve her gün iade edilen bir hayat gibi algılanmaktadır. Ayetin metni ve içeriği duyulur âlemden tecrübelerle tekrar diriltme ve yeni bir hayat olan ahiret kavramına getirilen tecrübesel akli bir delildir.

Örnek verdiğimiz ayetlerde görüldüğü gibi kâinatın, mevcut düzeni içerisinde sürekli ölüp dirilmesi delil gösterilerek insanın ölüm sonrası hayat hakkında hükümlere ulaşması sağlanmıştır. Bu hükümler, muhatabın inancını sorgulamasını ve ölümden sonraki hayatın tasdikini içermektedir.

2.1.4.1.2. Yeniden Dirilişin İmkânı Açısından Mantıki (Salt Akli) Delillerle İkna

2.1.4.1.2.1. İnsanı İlk Defa Yaratan Onu İkinci Defa Yaratabilir

İnsanlık tarihi boyunca birçok icat yapılmış, birçok meslek ortaya çıkmış, insanlığın yeryüzünü imarı noktasında çığır açan birileri hep olmuştur. İnsanlığın gelişme ve yararlanma süreci boyunca örnek aldığı, meslek öğrendiği kişiler, mucitlerdir. Fakat yine de bu işi en iyi yapacak kişi ilk icat eden olacaktır. Yahut ilk kez yapanın tekrar bir işi yapması diğer insanlara göre daha büyük bir ihtimaldir.

³⁰¹ Fussilet, 41/39.

³⁰² En'âm, 6/60.

İşte “haşr” konusunda Kur’an’ın anlatımı, bahsettiğimiz bu olgu üzerinden ilk yaratan olarak Allah’ın tekrar yaratmaya kadir olduğunu açık ve yalın olarak ortaya koymuştur: “*Kendi yaratılışını unutarak bize karşı misal getirmeye kalkışıyor ve: ‘Şu çürümüş kemikleri kim diriltecek?’ diyor. De ki: Onları ilk defa yaratmış olan diriltecek. Çünkü O, her türlü yaratmayı gayet iyi bilir.*”³⁰³

Ayetin delili sunuşu önerme yolu ile olmuş, itiraza mahal bırakmamıştır. Soruya verilen açık cevap “bir işi bir kez yapanın tekrar yapabileceği” şeklinde mantıksal bir çözüm ve sadece akla dayalı salt aklî bir delillendirme metodudur. Ahiretin varlığı ve tekrar dirilme hadisesinin mümkün olmadığı yönünde yapılan itirazlar, bu ayetlerle anlamsız ve boş birer bahane olarak ortada kalmıştır. Çünkü apaçık meydanda olan delil, bu anlatımla tekrar keşfine gerek olmayan bir olgunun nasıl reddedildiğine dair anlamsızlığı vurgulamıştır. Muhatap bu anlatımla başka hiçbir delil olmadan gözünün önündeki açık gerçeği müşahede ve tasdike zorunlu kalmaktadır.

2.1.4.1.2.2. Yeri ve Göğü Yaratan Daha Basit Bir Yapıya Sahip İnsanı Çok Daha Kolay Yaratır.

Yeniden diriliş konusunda ikna olmayan ilk muhataplar olan Mekke müşriklerinin, Yaratan bir ilah noktasında Allah’ı tanıdıkları, Kur’an’ın da belirttiği bir husustur: “*Andolsun ki onlara gökleri ve yeri kim yarattı? diye sorsan ‘Onları şüphesiz güçlü olan, her şeyi bilen Allah yarattı.’ derler.*”³⁰⁴ Kur’an’ın, muhatabın bilip kabul ettiği yaratma gerçeğine yapılan bu vurgusu muhatap açısından onayladıkları bir durum olarak dikkatlerini pek de çekmeyen bir olgudur. Oysa Kur’an sürekli bu soruyu sormakta ve muhatabın dilinden cevap vermektedir: “*Andolsun onlara kendilerini kimin yarattığını sorsan elbette «Allah» derler. O halde nasıl (Allah’a kulluktan) çevriliyorlar?*”³⁰⁵ Yine bu ayette karşımıza çıkan aynı metottur. Muhatap kendi cevabına odaklanmış, kabul ettiği bu gerçeğin vurgulanmasına itiraz getirmemişken Kur’an’ın üslubu meseleye son noktayı koymaktadır. Bu nokta ayette, “*Elbette göklerin ve yerin yaratılması, insanların*

³⁰³ Yâsîn, 36/78-79, bkz. İsrâ, 17/50-51.

³⁰⁴ Zuhruf, 43/9, Ankebût, 29/61.

³⁰⁵ Zuhruf, 43/87, bkz. Lokmân, 31/25.

yaratılmasından daha büyük bir şeydir. Fakat insanların çoğu bilmezler.”³⁰⁶ ifadesi ile koyulmuştur. Bu ayetler ışığında delillendirme şöyledir:

1. Muhatap yerin ve göğün Allah tarafından yaratıldığını kabul etmektedir.
2. Muhatap insanın Allah tarafından yaratıldığını kabul etmektedir.
3. Muhatabın söz konusu kabulleri sabitken daha karmaşık olan yer ve göğün yaratılmasına gücü yeten Allah’ın, daha basit olan insanın tekrar yaratılması konusunda itiraz etmesi anlamsızdır; şeklinde çıkarım mümkündür ve bu ayetler salt akli delil kategorisinde ayetlerdir.

Kur’an’da “Daha karmaşık olanı yaratan, daha basit olanı daha kolay yaratır.” şeklinde bir önermeye denk gelecek başka bir anlatım da Hac suresinde bulunmaktadır: “*Ey insanlar! Eğer yeniden dirilmekten şüphede iseniz, şunu bilin ki, biz sizi topraktan, sonra nutfeden, sonra alakadan (aşılanmış yumurtadan), sonra uzuvları (önce) belirsiz, (sonra) belirlenmiş canlı et parçasından (uzuvları zamanla oluşan ceninden) yarattık ki size (kudretimizi) gösterelim. Ve dilediğimizi, belirlenmiş bir süreye kadar rahimlerde bekletiriz; sonra sizi bir bebek olarak dışarı çıkarırız. Sonra güçlü çağınıza ulaşmanız için (sizi büyütürüz). İçinizden kimi vefat eder; yine içinizden kimi de ömrün en verimsiz çağına kadar götürülür; ta ki bilen bir kimse olduktan sonra bir şey bilmez hale gelsin. Sen, yeryüzünü de kupkuru ve ölü bir halde görürsün fakat biz, üzerine yağmur indirdiğimizde o, kıpırdanır, kabarı ve her çeşitten (veya çiftten) iç açıcı bitkiler verir.*”³⁰⁷

Ayetin başlangıcında insanın yaratılış aşamalarının karmaşıklığı ve bu aşamalı sistemin Allah için kolay olduğu vurgulanmaktadır. Yoktan yaratma fiilinin ayrıntılarını anlatan bu ayetin sonu, insanın ölümüne bağlanmıştır. İnsanın ölümü ile daha önce de incelediğimiz kâinatın ölüm ve dirilmesi, aynı düzlem üzerinde değerlendirilerek ilişki kurulmaktadır. Ayetin incelediğimiz başlık altındaki delillendirmesi bu üç hususun bulunduğu noktada ortaya çıkmaktadır. Yani Allah insanı karmakarışık merhalelerden geçirerek yoktan yaratmaktadır. Bu noktada ayet

³⁰⁶ Mü’min, 40/57.

³⁰⁷ Hac, 22/5.

salt aklî delil kullanarak, kâinat ölümünden sonra nasıl diriltiliyorsa insanın da doğumuna işaret eden ilk yaratılmasından daha kolay bir şekilde yeniden diriltileceğini muhataba ispatlamış olmaktadır.

2.1.4.1.2.3. Bir Şeyi Zıddına Çeviren Onu Aslına da Çevirir.

Kur'an'da ahiret inancının üzerine oturtulduğu zemin, yeniden diriltme hadisesidir. Müşriklerin ahiret inancına itiraz gerekçeleri olan bu konu, aynı nedenle birçok yerde farklı biçimlerde delillendirilmiştir. Farklı bir bakış açısı getiren delillerden birisi de Yâsîn suresinde karşımıza çıkmaktadır: *“Yeşil ağaçtan sizin için ateş çıkaran O’dur. İşte siz ateşi ondan yakıyorsunuz. Gökleri ve yeri yaratan, onların benzerlerini yaratmaya kadir değil midir? Evet! Elbette kadirdir. O, her şeyi hakkıyla bilen yaratıcıdır.”*³⁰⁸

Ayette tamamen zıt görünen iki özellikten ve birincinin diğerine dönüşmesinden bahsedilerek tekrar yaratılma hadisesine yapılan inkâr ve itirazlara karşı Allah’ın kudretine işaret edilmiştir.³⁰⁹ Ayete konu edilen yeşil ağaçtan ateş çıkması Arapların kullandıkları bir tekniğe aittir. Mehr ve afar ağaçlarının ikisi de yemyeşilken birbirlerine sürtülerek ateş çıktığına şahit olan muhataba bu örneğin verilmesi, somut olarak algılanmasını kolaylaştıran bir delillendirmedir. Kıyas yapılmasını zorunlu kılan bu anlatım, yaş olmasına rağmen bilinen kurallara göre ateş çıkmayacak bir ağacın yanabilmesi öncül kabul edilerek ölmüş birinden yeniden hayat belirtileri beklenmemesine rağmen muhatabı bunun olabilirliği sonucuna götürmektedir.

Sonraki ayetle desteklenen sonuç için Kur’an’ın başkaca bir delillendirme yoluyla seslendiğini görmekteyiz ki bu soru metodudur. Soru muhataba yöneltilerek muhatap ister istemez kabule mecbur bırakılmaktadır. Kabul ve teyid edilen bir gerçekle bilinen ve yaşanan bir gerçek birleştirilerek sonuç hükmüne varılması sağlanmıştır. Bu sonuç hükmü “Yemyeşil ağaçtan ateş çıkarmaya muktedir olan Allah, çürümüş kemikleri diriltmeye de kadirdir.” hükmüdür. Bu kıyas yolu ile yapılan delillendirme, salt aklî bir delillendirmedir.

³⁰⁸ Yâsîn, 36/80-81.

³⁰⁹ Razî, a.g.e.,c.26, s.309

Muhatap sonuç hükmüne götürüldükten sonra Kur'an metni “*Bir şey yaratmak istediği zaman Onun yaptığı «Ol» demekten ibarettir. Hemen oluverir.*”³¹⁰ Ayeti ile son söz sadedinde konuyu tamamlamıştır.

2.1.4.1.3. Uyarıcı ve Müjdeleyici Anlatımlarla Akla Seslenerek İkna

2.1.4.1.3.1. Uyarıcı Ayetlerle Delillendirme

Muhataplarının “*Dünya hayatımızdan başkası yoktur.*”³¹¹ iddiası ve inkârına karşılık Kur'an'ın verdiği cevap “*O gün yalanlayıp durduğunuz işte budur, denilir.*”³¹² ayetidir. “*Eskatolojik doğrulama*”³¹³ şeklinde adlandırılan bu delillendirme şekli, Maturidi'nin “*Tarih ve ihtiyat bakışı*”³¹⁴ adıyla nitelendirdiği delillendirme sistemi ile aynı perspektiftedir. Bu sistem, muhatabı tevatüren(tarihi yolla) gelen ahiret haberlerine dikkat çekerek “*Ya ahiret varsa?..*” sorusuna götürmektedir. Bu amaca yönelik olarak muhatap, hem müjdeleyici hem de uyarıcı ayetlerle ahiret olgusuna ikna edilmektedir. Aklen gelmekte olan bir tehlike için önlem almanın ya da vaad edilen bir mükâfat için yatırım yapılmasının, bir ihtimal için bile olsa gerekliliği vurgulanmaktadır.

Kur'an'ın ahirete uyarı ile yaptığı delillendirmeler iki açıdan gerçekleştirmiştir. Birincisi, muhatabın kazandıklarına dünyada verilecek karşılığa delil olması açısından önceki kavimlerin helakine dikkati çekmektir. İkincisi, amellere direkt ahirette verilecek olan menfi karşılıklardır: “*Görmediler mi ki kendilerinden önce nice nesilleri helak ettik, onlara yeryüzünde size vermediğimiz imkanları vermiş ve üzerlerine semayı bol yağmurlu olarak göndermiştik. Nehirleri de altlarından akar hale getirmiştik, buna rağmen günahları sebebiyle onları helak ettik ve onların ardından başka nesiller meydana getirdik.*”³¹⁵ Ahiret hayatında verilecek karşılık, dünya hayatında verilen ve diğer insanlarla birlikte, muhatabın da şahit olduğu gerçeklerle, helak edilen kavimler örnek verilerek anlatılmıştır.

³¹⁰ Yâsîn, 36/82.

³¹¹ Câsiye, 45/24.

³¹² Mutaffîfîn, 83/17.

³¹³ Ömer Faruk Yavuz, a.g.e, s.157

³¹⁴ Adil Bebek, “Mâturîdî'nin Kelâm Sisteminde Ahiret İnancı”, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi 19 (2000), s. 7.

³¹⁵ En'âm, 6/6.

Kur'an'ın birçok ayetinde karşımıza çıkan³¹⁶ bu anlatım sayesinde muhataba canlı örneklerle dünyada yapılan işlerin ahirette bir karşılığı olduğu ihtar yapılmıştır:

*“İşte onlar, ahirete karşılık dünya hayatını satın alan kimselerdir. Bu yüzden ne azapları hafifletilecek ne de kendilerine yardım edilecektir.”*³¹⁷ Karşılıklılık ilkesinden yola çıkarak ahirette verilecek azaba işaret eden bu ve diğer ayetlerde de³¹⁸ yapılan vurgu, eskatolojik³¹⁹ doğrulama ve ihtiyat delili açısından değerlendirilebilecek delillerdir: “Eğer ahireti inkâr ediyorsanız göreceksiniz.” şeklinde meydan okuyarak muhatabı duraksatan bu açıklamalar, şüphe metodunu hatırlatmaktadır.

2.1.4.1.3.2. Müjdeleyici Ayetlerle Delillendirme

Ahireti müjdeler yoluyla delillendiren ayetler, yine iki ayrı şekilde karşımıza çıkmaktadır: Birincisi iyiliklere dünyada verilen karşılıkların örneklendirilmesi, ikincisi de iyi amellere dünyada olduğu gibi ahirette de karşılığının verileceğinin hatırlatılmasıdır. Bahsettiğimiz birinci şekle örnek olan ayetler Yusuf Peygambere dünyada verilen nimetler anlatılırken karşımıza çıkmaktadır: *“(Yusuf) erginlik çağına erişince ona (isabetle) hükmetme (yeteneği) ve ilim verdik. İşte güzel davrananları biz böyle mükâfatlandırırız.”*³²⁰ ayetini takip eden ayetlerde *“Ve böylece Yusuf'a orada dilediği gibi hareket etmek üzere ülke içinde yetki verdik. Biz dilediğimiz kimseye rahmetimizi eriştiririz. Ve güzel davrananların mükâfatını zayi etmeyiz. Yoksa sen, gerçekten Yusuf musun? dediler. O da: (Evet) ben Yusufum, bu da kardeşim. (Birbirimize kavuşmayı) Allah bize lütfetti. Çünkü kim (Allah'tan) korkar ve sabrederse, şüphesiz Allah güzel davrananların mükâfatını zayi etmez, dedi.”*³²¹

Ayetlerin seyri iyi amellerin dünyada karşılığının verildiğine dair önceki din ve kitaplarda açıklanmış gerçekleri hatırlatmaktadır. Bu işaret bilinen bir gerçeğin

³¹⁶ Ankebût, 29/40; A'râf, 7/96.

³¹⁷ Bakara, 2/86.

³¹⁸ Bakara, 2/90, 96, 161, 162, 284; Âl-i İmrân, 3/77, 91, 105, 106.

³¹⁹ **Eskatolojik Doğrulama:** Mantıkçı Pozitivizmin din diline ait eleştirilerinin ve bu konuya ilişkin doğrulamacı tahlillerinden ortaya çıkan güçlüklerin üstesinden gelmeyi ve dini önermelerin başka bir yolla çözümlenebileceğini göstermeyi hedefleyen, mantıkçı pozitivist akımın entelektüel tehdidine karşı dini önermelerin anlamlılığını savunan bir yaklaşım olarak tanımlanır. O, dini önermelerin doğrulanabilirlik kriteriyle test edilmesinin imkânsızlığını ileri süren mantıkçı pozitivism anlayışının aksine onların ilkece doğrulanabilir olduğunu iddia etmektedir. I. M. Crombie; J. Hick, “Eskatolojik Doğrulama Üzerine”, Marife, Yıl: 6, Sayı: 2, Güz 2006, s. 151.

³²⁰ Yûsuf, 12/22.

³²¹ Yûsuf, 12/59, 90.

dayanak tutularak açıklanmasını mümkün kılmıştır. Bu çıkış noktası iyi amellerin ahiretteki karşılığına işaret eden ayetlerle devam etmiş, muhatap iyi amel işlemek için ihtiyatlı olmaya davet edilmiştir. Bu ikinci başlık altında muhatap mükâfata götürecekt iyi amellere çağırarak, bu yolla ahiret inancını delillendiren ayetlere örnek olarak aşağıdaki ayetler gösterilebilir:

“İşte onların mükâfâtı, Rableri tarafından bağışlanma ve altlarından ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları cennetlerdir. Böyle amel edenlerin mükâfâtı ne güzeldir!”³²² “Rabbimizin bizi iyiler arasına katmasını umup dururken niçin Allah'a ve bize gelen gerçeğe iman etmeyelim?”³²³

“Söyledikleri (bu) sözden dolayı Allah onlara, içinde devamlı kalmak üzere, zemininden ırmaklar akan cennetleri mükâfat olarak verdi. İyi hareket edenlerin mükâfâtı işte budur.”³²⁴

“Şüphesiz (o gün) takvâ sahipleri, gölgeliklerde ve pınar başlarında, canlarının çektiğinden çeşit çeşit meyveler arasında olacaklardır.(Kendilerine:) «İşlediklerinizin karşılığı olarak şimdi âfiyetle yiyin, için.» (denir). İşte, biz iyilik yapanları böyle mükâfatlandırırız.”³²⁵ Meallerini verdiğimiz ayetler incelendiğinde daha önceki din ve peygamberlere ait kıssalarla desteklenen ahiret inancına verilecek karşılığın muhataba tafsilatıyla ve gerekçeleriyle sunulduğunu görmekteyiz. Vadedilen mükafatların muhataba söylemeleri ve vermeleri gereken Tevhid sözünün sonucu olduğu muhataba açıklanmıştır.

2.1.4.2. Ahiret Aşamalarının Delillendirilmesi

Ahiret aşamaları Kur'an'da salt aklî delillerle temellendirilmiş konular değildir. Daha çok psikolojik açıdan muhatapın hissettiği, beklenti içinde bulunup ihtiyaç duyduğu şeyler yolu ile tecrübesel aklî delillerle yönlendirmeler yapılmıştır. Biz araştırmamız boyunca daha çok insanın psikolojik ihtiyaç ve beklentileri üzerinden gaybî haberler yoluyla oluşturulan aşama tasvirlerine şahit olduk. Bu anlatımlar yapılırken insanın öz benliğine ve yaşadığı dünya hayatındaki kanunlara

³²² Âl-i İmrân, 3/136.

³²³ Mâide, 4/84.

³²⁴ Mâide, 4/85.

³²⁵ Mürselât, 77/41, 42, 43, 44.

yapılan atıflarla delillendirmeler yapıldığını gördük. Aşamalar insana gerçekleşecek gaybî haberler şeklinde iletilmiş uyarı ayetleriyle seslenmiştir. Tüm bu haberler verilirken dünya hayatı ve tüm canlıların sonluluğu üzerinden anlatımlara yer verilmiştir. Ameller ve kazançların karşılıklılığı ilkesi üzerinden destekleme ve delillendirilmelere gidilerek ahiret aşamaları sağlam bir zemin ile temellendirilmiştir.

2.1.4.2.1. Kıyamet ve Haşr

Kur'an, kişilerin psikolojik durumlarını göz önüne alarak telkinlerde bulunmuştur. Bu yaklaşıma paralel olarak muhatabın korku ve sakınma duygularını harekete geçirmek amacıyla kıyamet, diriliş, hesap verme, cehennem azabı gibi olaylara temas etmiştir.³²⁶

Buna ilişkin bir ayet, *“Muhakkak bir gün, herkesin yapıp ettiğinin karşılığını görmesi için zamanını hep gizli tuttuğum kıyâmet mutlaka gelecektir. İnanmayıp boş arzu ve heveslerine uyan kimseler, seni kıyâmeti hatırlamaktan alıkoymasın, yoksa helak olursun.”*³²⁷ şeklindedir. Bir diğer ayette ise *“Her insanın boynuna işlediklerini dolarız ve kıyamet günü açılmış bulacağı kitabı önüne çıkarırız. ‘Kitabını oku, bugün nefsin sana hesapçı olarak yeter’(deriz).”*³²⁸ ifadeleriyle insanoğluna kıyamet hadisesinin gerçekleşeceğine dair bilgi verilmiştir. Kur'an'da geçen kıyamet ayetleri, insanların kendi subjektif dünyalarından bir an olsun çıkarak kıyamet hakkında muhakeme etmelerini istemektedir.

2.1.4.2.2. Kıyametin Delillendirilmesi

2.1.4.2.2.1. Sonluluk İlkesi Açısından Delillendirilmesi

Kıyamet haberleri Kur'an'da gaybî konular dâhilinde açıklanmış konulardır. Kıyameti anlatan ayetlerin içeriğine baktığımızda gerek ifadelerde kullanılan kelimelerde, gerekse sunulan gerekçelerle imkanının delillendirildiğini görmekteyiz. Biz daha çok bu çerçevede dâhilinde kıyametin Kur'an'daki yerinden bahsetmek, muhataba sunulmuş mantığını ortaya koymak istiyoruz.

Kıyametin vuku bulacağını ve bunun aklen mümkünlüğünü ispata yönelik ayetler, kıyamete dair haber içeren diğer ayetlerin dayanak noktası olmuştur. Bu

³²⁶ Hac, 22/1-2; Kamer, 54/7-8; Vâkıa, 56/51-57; Kâri'a, 101/1-11.

³²⁷ Tâ-hâ, 20/15, 16.

³²⁸ İsrâ, 17/13-14

konuya ait ayetler; yaratılan tüm canlıların,³²⁹ yaşamış her ümmetin,³³⁰ üzerinde yaşanmış memleketlerin³³¹ birer belirlenmiş ecelleri olduğuna işaret ederek kıyameti ispat için sonluluk ilkesi diye adlandırdığımız ilke üzerinden konuyu delillendirmiştir. Bahsi geçen ayetleri incelediğimizde;

1. “*Her can ölümü tadacaktır. Sonunda bize döndürüleceksiniz.*” (Ankebût, 29/57) ; Her canlının, her yaratılmışın hayatı sona erecektir.
2. “*Her ümmetin bir eceli vardır. Ecelleri gelince ne bir an geri kalırlar ne de bir an ileri gidebilirler.*” (A’râf, 7/34); Her milletin belirlenmiş bir eceli vardır.
3. “*Andolsun senden önce de peygamberler gönderdik ve onlara da eşler ve çocuklar verdik. Allah'ın izni olmadan hiçbir peygamber için mucize getirme imkânı yoktur. Her müddetin (yazıldığı) bir kitap vardır.*” (Ra’d, 13/38) ; Her müddet (ecel) Allah tarafından tayin edilmiş ve yazılmıştır.
4. “*Nitekim birçok memleket vardı ki o memleket (halkı) zulmetmekte iken biz onları helâk ettik. Şimdi o ülkelerde duvarlar, (çökmüş) tavanların üzerine yıkılmıştır. Nice kullanılmaz hale gelmiş kuyular ve ıssız kalmış ulu saraylar vardır.*” (Hac, 22/45) ; Her memleket ümmetinin sonuna bağlı olarak son bulmuştur.

Yukarıda meallerini verdiğimiz ve mantıksal olarak çıkarılabilecek sonuçlarını belirttiğimiz ayetleri incelediğimizde kıyametin imkânı bakımından yaratılanların sonlu olması ve ecel kavramı üzerinden delillendirildiğini görmekteyiz. Kıyamete ait bilgilerden önce canlıların ecellerinin Sünnetulllah³³² sonucu belirlenmiş olduğuna dair ayetlerle zemin hazırlanmıştır. Muhatabı ikna edecek bu ayetlerden son söz ve özet mahiyetinde Yûnus suresi’nin şu ayetini örnek olarak verebiliriz: “*Dünya hayatının durumu, gökten indirdiğimiz bir su gibidir ki insanların ve hayvanların yiyeceklerinden olan yeryüzü bitkileri o su sayesinde gürleşip*

³²⁹ Ankebût, 29/57

³³⁰ A’râf, 7/34

³³¹ Hac, 22/ 45

³³² **Sünnetulllah:** Allah’ın tabiatı yaratıp devam ettirmek ve toplum hayatını düzenlemek üzere tesis ettiği kanunları ifade eden bir Kur’an terimidir. Kur’an’da sünnet kelimesindeki “sürekli, düzenli ve özgün uygulama” manası Allah’a nisbet edilmek suretiyle Allah’ın yaratma ve yönetmesinde öteden beri süregelen ve değişmeyen uygulamasının bulunduğuna işaret edilmiştir. İlyas Çelebi, “Sünnetulllah”, DİA, c. 38, İstanbul 2010, s.159.

birbirine girer. Nihayet yeryüzü zinetini takınıp (rengârenk) süslediği ve sahipleri de onun üzerinde kudret sahibi olduklarını sandıkları bir sırada, bir gece veya gündüz ona emrimiz (âfetimiz) gelir de onu sanki dün yerinde yokmuş gibi kökünden koparılıp biçilmiş bir hale getiririz. İşte iyi düşünecek kavimler için ayetlerimizi böyle açıklıyoruz.”³³³ Ayette de görüleceği üzere, Kur’an’da tabii varlıkların gelişim evrelerinden bahsedilerek ilâhî kanunlara vurgu yapılır ve toplumlar bu şekilde uyarılır.

Kur’an’da sonluluk ilkesinden sonra, helak ayetlerinde³³⁴ ile ilgili takdir makamına işaret edilmiştir. Bu sayede hem ilke doğrulanmış hem de varlıkların sonuna muktedir olan Allah’ın, dünyanın sonunu getirmeye kadir olduğu ve kıyametin hak bir haber olduğu muhataba belirtilmiştir. Önceki kavimlerin helakleri ile ilgili ayetler incelendiği zaman bahsettiğimiz bu özelliğin, doğrudan karşısına alarak, sorular sorarak muhatabı ikna etmeyi amaçladığını görmekteyiz. Birkaç örnek verecek olursak:

“Biz, onlardan önce nice nesilleri helâk ettik. Sen, onlardan herhangi birinden (bir varlık emâresi) hissediyor veya onlara ait cılız bir ses işitiyor musun?”³³⁵

“Bizim, onlardan önce nice nesilleri helâk etmiş olmamız kendilerini yola getirmede mi? Hâlbuki onların yurtlarında gezip dolaşırlar. Bunda, elbette ki akıl sahipleri için nice ibretler vardır.”³³⁶

“(Düşün o) günü ki yazılı kâğıtların tomarını dürer gibi göğü toplayıp düreriz. Tıpkı ilk yaratmaya başladığımız gibi onu tekrar o hale getiririz. (Bu,) üzerimize aldığımız bir vaad oldu. Biz, (vâdettiğimizi) yaparız.”³³⁷

Ayetlerin anlatım üslubu muhatabı bildiği, haberlerini duyduğu, belki birçoğunun helak edilmiş kabilelerin harabelerini gezip dolaştığı için şahit oldukları gerçeğin asıl sebebi ve helaki gerçekleştiren gücü hatırlatmaktadır. Bu hatırlatma ile sonluluk ilkesi ortada duran gerçeklerle tecrübesel aklî delillerle delillendirilmiştir.

³³³ Yûnus, 24/ 70

³³⁴ Hûd, 11/100; Meryem, 19/98; Tâ-hâ, 20/128-129; Mü’minûn, 23/41-44, Furkân, 25/37-39; Kasas, 28/45-78; Secde, 32/26; Yâsîn, 36/31; Ahkâf, 46/17; Kâf, 50/36.

³³⁵ Meryem, 19/98.

³³⁶ Tâ-hâ, 20/128.

³³⁷ Enbiyâ, 21/104.

2.1.4.2.2. Kıyamet Sahnelerinin Anlatımı Yoluyla Delillendirme

Ecel ve sünnetullah kavramı ile desteklenen, muhatabı zihinsel olarak hazırlayan ayetlerin dışında; kıyamet, ancak onu görmüş ya da planlamış olabilecek birisinin anlatacağı kadar canlı sahnelerle aktarılmıştır. Sonluluk ilkesi ve tüm yaratılmışların ecellerinin olması üzerine kurulmuş kıyamet inancı, o günü tasvir eden ayetlerle muhataba inanılması mecburi konularından birisi olarak sunulmuştur.

Kıyamet sahneleri iki şekilde tasvir edilmiştir:

1-Canlı ve cansız varlıkların halleri :

Bu kategorideki ayetlerle Kur'an, kıyamet günü dünya ve üzerindeki tüm canlıların uğrayacakları değişim ve onlarda gözlenecek bozulmayı anlatmaktadır. Bu anlatımlar delillendirme içermemekle beraber metne nüfuz eden ikna edici yön, bu anlatımların canlı ve tutarlı olmasıdır. Anlatımlarda yok oluş olayları birbirini tamamlayan bir sahnenin ögeleri olarak bütüncül sunulmuştur.

“Bilin ki size vaad olunan şey gerçekleşecek!”³³⁸ ayeti ile hem kıyamet ilan edilmiş hem de muhatabın zihnine şüphe bırakılarak inanç için zemin hazırlanmıştır. Ayetler, gerçekleşen bu haber sırasındaki gözlemlenecek dehşet verici olayları sıralayarak

“Yıldızların ışığı söndürüldüğü, gök kubbe yarıldığı, dağlar ufalanıp savrulduğu ve peygamberlerin (ümmetleri hakkında şahitlik) vakti tayin edildiği zaman (artık kıyamet kopmuştur).”³³⁹ tasvir etmiştir. İkinci olarak anlatım üslubu muhataba yönelerek,

2-İnsanların halleri;

Kıyametin etkileri yaratılmış tüm mahlûkatın üzerinde gerçekleşecek olmakla beraber muhatabı karşısına alarak caydırıcı bir mefhum olarak anlatılmıştır. Bu kategorideki ayetlerin genel özelliği, dehşetin canlı bir şekilde anlatılarak muhatabı kıyamet günü mahşer meydanına götürüp içinde bulunacağı sıkıntı ve zorlukları hissettirmesidir.

³³⁸ Mürselât, 77/7.

³³⁹ Mürselât, 77/8-11; bkz. Müzzemmil, 73/14; Kehf, 18/18; Neb'e, 78/18-20; Tâ-hâ, 20/104-107; Kâri'a, 101/5; Me'âric, 70/8-9; Hâkka, 69/13-14; Tekvîr, 81/2-5; İnfîtâr, 82/2-4; Rahmân, 55/37; Enbiyâ, 21/104; İnşikâk, 84/1-4.

Kıyametin sur ile başlayacağını anlatan ayetler insanların ona vereceği tepkiyi şöyle anlatır: “*Sûr’a üfürüldüğü gün Allah’ın diledikleri müstesna göklerde ve yerde bulunanlar hep dehşete kapılır. Hepsi boyunları bükük olarak O’na gelirler.*”³⁴⁰Olayın tasvirine devamla “*Çünkü O (sura üfürmek) zorlu bir kumandadan ibarettir ki derhal onların gözleri açılır.*”³⁴¹şeklinde psikolojik bir tablo olarak sunulmuştur. Kıyamet gününün dehşeti, sur sonrası insanların çaresizliklerini sergileyerek bu duruma düşmemeleri için yapılan ikazlar mahiyetindedir. Bu anlatımlara örnek olarak o gündeki dehşet ve korkuya ait “*Gözleri 'zillet ve dehşetten düşmüş olarak' sanki 'yayılan' çekirgeler gibi kabirlerinden çıkarlar. Boyunlarını çağırana doğru uzatmış olarak koşarlarken kafirler derler ki: Bu, zorlu bir gün.*”³⁴²ayetlerini örnek olarak verebiliriz.

Ayetlerin işaretlerinden de anlaşılmaktadır ki kıyamete ait sahneler konusu itibari ile aklî olarak delillendirmeye uygun ayetler olmadığından bu ayetlerde mantıksal ya da salt aklî deliller mevcut değildir.

2.1.4.2.3. Tekrar Dirilişin Delillendirilmesi

Ahret inancını önemine binaen muhataba sık sık bu inancı vurgulayan Kur’an, haşrın imkânı açısından örnekler vererek, akli olarak kanıtlar sunarak açıklamıştır. Bu kanıtları daha önce “*Yeniden Dirilişin İmkânı*” başlığı altında incelemiştik. Burada ise kıyamet aşamaları başlığı altında konunun gerekli olan diğer kısımlarından bahsedecek ve iki yönden inceleyeceğiz.

2.1.4.2.3.1. İnsanın yaratılışı ve ana rahmindeki aşamalar ile tekrar dirilişin delillendirilmesi

İnsanın yeniden dirilişi ve yaptıklarından hesaba çekilişi, ahret inancının yerleşmesi için lüzumlu bir durumdur. Kur’an muhatabın itirazlarına karşı haşrın gerçekleşmesini, insanın yaratılması kadar mümkün bir durum olarak sunmuştur. Bu mümkünlük, direkt Yaratıcının kudretine dayandırılmıştır. Çünkü muhatap yeri ve göğü yaratanın, insanı var edenin Allah olduğuna itiraz etmemiştir.³⁴³“*Yaratan*

³⁴⁰ Neml, 27/87.

³⁴¹ Saffât, 38/19.

³⁴² Kamer, 54 /7-8. bkz. Yâsîn, 36/49; Rahmân, 55/41; Nâzi’ât, 79/ 6-8.

³⁴³ Zuhruf, 43/27.

Allah” kavramın yanında” “Tekrar Yaratan Allah” kavramı, salt aklî delil niteliğinde Hac suresinin şu ayetinde muhataba itiraz bırakmayacak şekilde sunulmuştur:

“Ey insanlar! Eğer yeniden dirilmekten şüphede iseniz, şunu bilin ki, biz sizi topraktan, sonra nutfeden, sonra alakadan (aşılanmış yumurtadan), sonra uzuvları (önce) belirsiz, (sonra) belirlenmiş canlı et parçasından (uzuvları zamanla oluşan ceninden) yarattık ki size (kudretimizi) gösterelim. Ve dilediğimizi, belirlenmiş bir süreye kadar rahimlerde bekletiriz; sonra sizi bir bebek olarak dışarı çıkarırız. Sonra güçlü çağınıza ulaşmanız için (sizi büyütürüz). İçinizden kimi vefat eder, yine içinizden kimi de ömrün en verimsiz çağına kadar götürülür; ta ki bilen bir kimse olduktan sonra bir şey bilmez hale gelsin. Sen, yeryüzünü de kupkuru ve ölü bir halde görürsün fakat biz, üzerine yağmur indirdiğimizde o, kıpırdanır, kabarır ve her çeşitten (veya çiftten) iç açıcı bitkiler verir.”³⁴⁴

İnsanın yaratılışının seyrini anlatan bu ayet; insanın toprak, nutfe, canlı ve ölü şeklinde gerçekleştirdiği yolculuğunu hatırlatarak tekrardan yaratılacağı konusunda şüphelerini giderecek şekilde delillendirmiştir. İnsanın yaratılış merhalelerini kanıt gösteren ayetler yalnızca bu ayetle sınırlı değildir. Kur’an özellikle o günün muhatabı için gaybî haber niteliğinde olan anne karnındaki aşamaları sıralamıştır.³⁴⁵ Sıraladığı aşamalara vesile olarak yaratılan, yine asırlar sonra bilimin ispatlayacağı bu aşamaların sebebi olan “basit bir su” şeklinde nitelendirdiği spermden bahsetmiştir.³⁴⁶ İnsanın hayatı ve devamının böyle basit bir sebebe dayandırıldığı gerçeği, yaratıcının kudretinin büyüklüğüne ve insanın acizliğine getirilmiş metinsel aklî bir delildir.

2.1.4.2.3.2. Tekrar Yaratılışın İlgili Örneklerle Delillendirilmesi

Kur’an’da konuyla ilgili bahsi geçen mucizelerin, tekrar diriltme ilgili delillendirmelerde önemli bir rolü bulunmaktadır. Bu ayetler ahirette tüm insanlar için gerçekleşeceği vaad edilen yeniden dirilmenin dünyada mucize kabilinden nasıl gerçekleştiğini örnekleyen ayetlerdir. Birincisi merkebin diriltme mucizesidir. Bu olay Kur’an’da; “*Yahut evlerinin duvarları çatıları üzerine yıkılmış, ıssız bir kasabaya uğrayan kişinin durumu gibi. Bu kişinin, "Allah, bütün bunları öldükten*

³⁴⁴ Hac, 22 /5

³⁴⁵ Zümer, 39/6

³⁴⁶ İnsan, 76/2, Nûr, 24/45, Mürselât, 77/22-23, Târik, 86/5, Teğâbun, 64/3

sonra nasıl diriltecek?" demesi üzerine Allah onu yüzyıl ölü olarak tuttu, sonra diriltti. "Ne kadar kaldın?" diye sordu. "Bir gün veya günün bir kısmı kadar kaldım." dedi. Allah "Hayır, yüzyıl kaldın. Anlamak için yiyeceğine içeceğine bak, henüz değişmemiş; eşeğine bak, -seni insanlara bir işaret kılmamız için- ve kemiklere bak, onları nasıl düzeltiyor ve üzerini etle kaplıyoruz." buyurdu. Artık o adam için durum açıkça ortaya çıkınca "Biliyorum ki Allah kesinlikle her şeye kadirdir dedi."³⁴⁷ şeklinde anlatılmaktadır.

Ayette bahsi geçen mucizeyi yaşayan kişinin kim olduğuna ait ihtilaflara değinmeyeceğiz. Ayetin metni insanı tekrar diriltmeye şahit tutarak gösterildiğini, tekrar tekrar yaratmanın mümkün olduğunu ve yaratıcının buna gücünün yeteceğini ifade etmektedir. Bu ayetin anlatımına benzer olarak arkasından gelen ve;

"İbrâhim "Rabbim! Ölüleri nasıl diriltiyorsun, bana göster!" deyince, Rabbi "Yoksa inanmıyor musun?" demişti. O "Hayır inanıyorum fakat kalbim tam kanaat getirsin diye." cevabını verdi. Rabbi "Kuşlardan dört tane al, onları kendine alıştır, sonra (parçalayıp) her bir tepeye onlardan bir parça bırak, sonra onları çağır. Koşarak sana gelecekler ve şunu bil ki Allah hep galiptir ve hikmet sahibidir." buyurdu³⁴⁸. şeklinde ifade edilen Hz. İbrahim'in haşr'a şahit oluşunu anlatan bir başka ayettir.

Her iki ayette de önceki ümmetlere ait bazı peygamberlerden benzer anlatımla çok açıklamaya gerek kalmadan mucize ile haşr'ın gözler önüne serilişi anlatılmaktadır. Bu anlatımla aklî deliller yoluyla değil metinsel olarak diğer ümmetlerin vakıf oldukları bazı mucizelerden haberler yoluyla delillendirilmiştir.

2.1.4.2.4. Mahşer, Mizan, Sırat

Ahret aşamaları olarak ayetlerde ve hadislerde anlatılan bu üç merhale, gaybî haberlerin sunulması şeklinde açıklanan diğer durumlardır. Kur'an'ın beyanı, bu aşamaları muhataba sunan ve uyaran bir anlatımla gerçekleşmiştir.

Ahret hayatı ve yeniden yaratılış meselesinde muhatap ikna olsun diye aklî birtakım deliller sunulmuştur. Ama ahiret inancı yerleşmiş muhataptan, bu yeni hayatın nasıl şekilleneceği ve hangi aşamalar yaşanacağı hususunda teslimiyet

³⁴⁷ Bakara, 2/259

³⁴⁸ Bakara, 2/260.

beklenmiştir. İşte bu aşamaların canlı ve tutarlı sahnelerle nasıl sergilendiği, bütüncül bir projenin nasıl gerçekleşeceğini görmek açısından ayetleri incelemek gerekmektedir.

Kur’anda ahiret hayatının kurulması ile ilgili sıralamada ilk sıra, mahşer aşamasıdır. Kur’an’ın anlatımı ve gelecek olan mahşer hadisesini anlatan ayetler “*haşr, cem, burûz ve ihdar*” kavramları üzerinden “*toplama*” ana başlığı altında anlatılmıştır.³⁴⁹

“*O gün ki dağları yerinden götürürüz, yeryüzünün çırılçıplak olduğunu görürsün ve bütün ölüleri bırakmaksızın onları mahşerde toplamış olacağız.*”³⁵⁰ ayetinde “*haşr*” ifadesi geçen diğer ayetlerde³⁵¹ olduğu gibi tüm insanların diriltip toplanacağı ifade edilmiştir.

Cem kavramı yani “*toplama*” anlamında kullanılan “*mahşer*” anlatımına örnek olarak “*Allah kendisinden başka hiçbir ilah olmayandır. And olsun sizi kıyamet gününde mutlaka bir araya toplayacaktır. Bunda asla şüphe yoktur. Kimdir sözü Allah'inkinden daha doğru olan?*”³⁵² ayetini verebiliriz. Diğer kullanılan iki farklı kelimenin geçtiği ayetleri de³⁵³ incelediğimizde “*haşr*” ve “*cem*” kelimelerinin kullanıldığı ayetler gibi herhangi bir delillendirme içermediklerini görmekteyiz. Geleceğe ait bu toplanma hadisesi, sadece haber verilerek muhatap uyarılmıştır.

Mizan olgusunun Kur’an’da anlatımı, mahşer hadisesine benzer şekilde gelecekte haberler olarak gerçekleşmiştir. Fakat mizana ait ayetlerin genel karakterine analogik bir anlatım da hâkimdir. Bahsettiğimiz bu özellik, konuyla ilgili birkaç ayeti inceledikten sonra daha iyi anlaşılacaktır. Örneğin, “*O gün amellerin tartılması da haktır. Kimlerin sevabı ağır basarsa işte onlar kurtuluşa erenlerdir. Ama kimlerin sevabı da hafif gelirse işte onlar âyetlerimize haksızlık etmiş olmaları sebebiyle kendilerini ziyana sokanlardır.*”³⁵⁴ Ayetlerde bahsedilen mizanın terazi ya

³⁴⁹ Mehmet Okuyan, Kur’an’a Göre Yedi Aşamada Ahiret, Düşün Yayınları, İstanbul 2017, s. 109.

³⁵⁰ Kehf, 18/47.

³⁵¹ Âl-i İmrân, 3/12; Nisâ, 4/172; En’âm, 6/22, 51,128; Yûnus, 10/28; Hicr, 15/25; İsrâ, 17/97; Meryem, 19/65, 85-86; Tâ-hâ, 20/59,124-125; Mü’minûn, 23/79; Furkân, 25/17; Neml, 27/83; Sebe’, 34/40; Fussilet, 41/19; Mülk, 67/24.

³⁵² Nisâ, 4/87.

³⁵³ Bürûz kelimesi geçen ayet için bkz. İbrâhim, 14/21. İhdar kelimesi geçen ayetler için bkz; Yâsîn, 36/32, 53; Meryem, 19/68; Saffât 37/57, 127, 155.

³⁵⁴ A’râf, 7/8-9.

da tartıya benzetilmesi, muhatabın amellerinin terazi kadar hassas ve tüm insanlar için aynı kıstasa sahip tartıları hatırlatan bir ölçüm aracı olarak algılanmasını sağlamak içindir. Muhatap bilmektedir ki alışverişteki adalet, bu dünyada ancak tartı ve ölçü ile ortaya çıkar. Dolayısıyla ayette bahsedilen “tartı”, “adalet” manasında mecaz olarak ifade edilmiş; muhatap açısından böyle bir zemin oluşturulmuştur.³⁵⁵

Adaletle ilgili yapılan tartı benzetmesinden başka bugünkü manada hesap defteri şeklinde algılanabilecek bir kitaptan, amellerin yazıldığı bir defterden bahisle benzetim yapılan ayetler de mevcuttur: “*Her insanın amel defterini boynuna astık. İnsan için kıyamet gününde, açılmış olarak önüne konacak bir kitap çıkarırız. Kitabını oku! Bugün sana hesap sorucu olarak kendi nefsin yeter.*”³⁵⁶ ya da “*Suçluların ondan korkmuş olduklarını görürsünüz. Vay halimize, derler. Bu nasıl kitapmış küçük, büyük hiçbir şey bırakmaksızın yaptıklarımızın hepsini sayıp dökmüş, böylece yaptıklarını karşılarında bulmuşlardır. Senin Rabbin kimseye zulmetmez.*”³⁵⁷ ayetlerinde olduğu gibi amellerin kayıt altına alınmış, tespit edilmiş olmasından bahsedilir. “Yazılı belgenin daha güvenilir” kabul edildiği muhatabın dünyasından işaretlerle Allah’ın adaletine vurgu yapılmıştır.

Görülmektedir ki mizanı anlatan ayetler Allah’ın adaletinin tıpkı bir terazi gibi hassas olduğunu muhataba ispat ederken dünya hayatında kullanılan ve tam tespit edildiğine kanaat edebilmek için ölçü kullanılan teraziler ve hesap defterlerine benzetim yapılmıştır. Burada aklî bir delil bulunmasa da metinsel aklî delil olarak adlandırabileceğimiz bir anlatım mevcuttur. Çünkü metinde benzetme için seçilen ve kullanılan kelimeler, amellerin adaletle tartılacağını ve her insan için aynı kıstas kullanılacağını muhataba ispatlamaktadır.

Sırat konusuna gelince ehli sünnet inancında hadislerde yer bulan bu konu, Kur’an’da açık olarak anlatılmış değildir. Özellikle Meryem Suresi 71. ayetteki “*(Ey insanlar!) Sizden cehenneme varmayacak hiç kimse yoktur. Rabbin için bu, kesin olarak hükme bağlanmış bir iştir.*” şeklindeki anlatımdan ve Hz. Peygamber’in hadislerinden ortaya çıkmış bir olgudur. Meryem suresinin bu ayeti tefsir edilirken

³⁵⁵ Râzi, age, c. 6, s. 78.

³⁵⁶ İsrâ, 17/13-14.

³⁵⁷ Kehf, 18/49. Amel defteri ile ilgili diğer ayetler için bkz. Hâkka, 69/19-20; İnşikâk, 84/7; Abese, 38/42.

tefsirlerde cehenneme varacak kişilerin sıradan geçen kimseler oldukları³⁵⁸ anlatılmaktadır. Bu tefsirlerin konuyu sırat olarak yorumlamaları ise Hz. Peygamber'in şu hadisine dayanmaktadır:

*"... Cehennem üzerine Sırat köprüsü kurulacak. Ben ve ümmetim, oradan ilk geçenler olacağız. O gün sadece Peygamberler konuşacak, onların o gün ki duaları da "Ey Allah'ım esenlik ver, ey Allah'ım esenlik ver." olacaktır. Cehennemde Sa'dan dikenini gibi kancalar bulunmaktadır. Sizler Sa'dan dikenini gördünüz mü? "Evet ya Resulallah" dediler. Resulullah buyurdu ki "İşte o kancalar Sa'dan dikenini gibidir. Ancak onların ne kadar büyük olduklarını sadece Allah bilir. İnsanlar amellerine göre o kancalarla çekilirler. İnsanlardan bazıları yaptıkları ameller yüzünden helak olurlar. Bazıları da hardal tanesi kadar parçalara ayrılırlar sonra kurtulurlar. Allah Teâla, cehenneme girenlerden kime merhamet etmeyi dilerse meleklerine, kendisine kulluk edenleri cehennemden çıkarmalarını emreder. Melekler de onları çıkarırlar. Melekler onları secde izlerinden tanırlar. Allah, secde izlerini yemeyi cehenneme haram kılmıştır."*³⁵⁹Gerek hadisleri gerekse ayetleri incelediğimizde sırat olgusuna dair ne metinsel nede salt aklî delil kategorisinde bir delil bulunmamakta, muhataba verilen bu gaybî haberlere teslimiyet beklenmekte olduğunu görmekteyiz.

2.1.4.2.5.Cennet ve Cehennem

Kur'an cennet ve cehennemi karşılıklılık ilkesi üzerinden delillendirerek muhataba aktarmıştır. Bu delillendirme cennet ve cehennemin nasıl ve niceliği noktasından değil, gerekliliği üzerinden yapılmıştır. Cennet ve cehennemin inşası, yürütülmesi yüce bir yaratıcının inisiyatifinde meseleler olarak sunulmuştur. Bu mesele muhataba, ödül ceza sistemi üzerinden gerekliliğe uygun ve yüce bir yaratıcının kudret ve celaline yakışır bir tasarım olarak bahsedilmektedir. Kur'an'da cennet ve cehennem tasvirleri, diğer ahiret aşamaları gibi canlı ve inandırıcı bir üslupla anlatılmıştır. Bunlar muhataba var olan mekânların anlatımını hissettirecek derecede kuvvetli anlatımlardır.

³⁵⁸Kur'an Yolu: Türkçe Meal ve Tefsir, Hayrettin Karaman, v.dğr. c. III, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2003, s. 522-523.

³⁵⁹ Buhârî, Kitabu'l-Ezan, Bab: 129; Kitabu't-Tevhîd, Bab: 24; Müslim, Kitabu'l-İman, Bab: 299, Hadis No: 182

2.1.4.3. Karşılık İlkesi ile Delillendirme

2.1.4.3.1. Herkese Yaptığının Karşılığı Vardır

Cennet ve cehennem varlığı konusunda muhatabın iknası, bu sonlu dünya hayatı içinde insanın bir varış noktasının olduğu gerçeğinin vurgulanması ile delillendirmeye başlanmış bir olgudur. Metinsel aklî delil şeklinde nitelendirebileceğimiz bu durum, Kur'an'ın tümüne yayılmış ve Kur'an'da tutarlılıkla işlenmiştir. İnsanın yaratılış amacı ve nihai hedefini vurgulayan tüm ayetler,³⁶⁰ bu dünya hayatı ve tüm yaratılmışların sonuna ve bu sondaki rollerine işaret etmektedir. Örnek olarak “*Bilin ki dünya hayatı ancak bir oyun, bir eğlence, bir süs; aranızda karşılıklı bir övünme, çok mal ve evlat sahibi olma yarışından ibarettir. (Nihayet hepsi yok olur gider). Tıpkı şöyle: Bir yağmur ki bitirdiği bitki çiftçilerin hoşuna gider. Sonra kurumaya yüz tutar da sen onu sararmış olarak görürsün. Sonra da çerçöp olur. Ahirette ise (dünyadaki amele göre ya) çetin bir azap ve (ya) Allah'ın mağfiret ve rızası vardır. Dünya hayatı, aldaniş metaından başka bir şey değildir.*”³⁶¹ ayetini incelediğimizde insanın dünya serüveni ve varış noktasının, iknaî bir üslupla ve analogi yoluyla sunulduğunu görmekteyiz.

Azap ya da mağfiret sonucu ile karşılaşacak insan, yaptıkları ile bu sonucu hak etmiş olacaktır. İman edip iyi işler yapanların, bu amellerinin kendi lehlerine olduğunun hatırlatılması da karşılıklılık ilkesini ispatlamaktadır. Bu ispat “*Kim iyi bir iş yaparsa kendi lehinedir. Kim de kötülük yaparsa kendi aleyhinedir. Rabbin kullara (zerre kadar) zulmedici değildir.*”³⁶² şeklinde meali bulunan ve benzer anlatımlar içeren ayetlerde gerçekleşmiştir.

2.1.4.3.2. Karşılık İlkesi Allah'ın Adaletinin Bir Gereğidir

İnsanların tümünün bir değerlendirmeye tabi tutulduğu ve onların çabaları nispetinde karşılık görecekları “*Allah, gökleri ve yeri yerli yerince, hak ile yaratmıştır. Böylece herkes kazancına göre karşılık görür. Onlara haksızlık*

³⁶⁰ Enbiyâ, 21/16-17; Âl-i İmrân, 2/14-190-191; Sâd, 27/3; Muhammed, 47/36.

³⁶¹ Hadîd, 57/20.

³⁶² Fussilet, 41/46; Nisâ, 4/111; Câsiye, 45/15.

edilmez.”³⁶³ayetinde açıkça anlatılmıştır. Özellikle ayette yer alan “*hak ile ve yerli yerince*” ifadesi mutlak bir adalete, yüksek bir amaca işaret etmektedir.

Tasarlanan bir sürecin varlığının anlatıldığı bu ayet, imtihan olgusunu hissettirmekte ve muhatabına varlık sebebini sorgulaması için fırsat vermektedir. Kazanca göre karşılığı, sünnetullah kapsamında değerlendirecek olursak her bir fiilin bir öznesi olduğu ve bu fiilin özneye yüklenmesi şeklinde bir delillendirme yapıldığı sonucuna ulaşılmaktadır.

2.1.4.3.3. İyiliğin Karşılığı İyiliktir

Soru üslubu daha önce de belirttiğimiz gibi Kur’an’ın kullandığı bir ikna yöntemidir. Kur’an muhatabına aslında cevabı belli olan ve muhatabı sonuca götüren soruları sorarak ikna eder. Bir bakıma delillendirme, muhatabın itirazsız kalması ve aklen teslim olması şeklinde yapılır. Rahman suresinde “*İyiliğin karşılığı iyilikten başka bir şey midir?*” şeklinde sorulan ve muhataba yönlendirilen soru, aynı yöntemle işletilen bir mekanizmadır. Akıl ve tecrübe bilir ki iyilik, karşılığında iyiliği gerektirir ve normal şartlarda, adil bir ortamda bu doğal bir sonuçtur. Ayetin yeniden vurguladığı, adil olan Allah için iyiliğin karşılığının iyilik olması gerektiğidir. Kur’an metninin tamamı bu ayetin sorusuna müsbet cevap verir ve bu ayeti destekler. Çünkü Kur’anın söylemi ile “*Allah vaadinden caymaz.*”³⁶⁴ Daha önceki bölümlerde Kur’an’da delillendirildiğini gördüğümüz Allah algısı ve kudret olgusu, bu ayetlerin teyidini zorunlu kılmaktadır.

Elde ettiğimiz bu bulgudan sonra Kur’an’ın işaret ettiği iyiliğin verilmiş sebebine Necm suresinde “*Bilsin ki insan için kendi çalışmasından başka bir şey yoktur. Ve çalışması da ileride görülecektir. Sonra ona karşılığı tastamam verilecektir.*”³⁶⁵ şeklinde ifade edilen ayetleri birlikte incelemek gerekmektedir. Bu iki surenin ayetleri birbirlerini tamamlamakta ve teyit etmektedir. Yani insan iyilik yaparsa karşılığı iyilikten başka bir şey olmayacaktır. Necm suresinin bu ayetlerini somutlaştırarak destekleyen birçok ayet vardır.

³⁶³ Câsiye, 45/22.

³⁶⁴ Rûm, 30/6; Zümer, 39/20; Âl-i İmrân, 3/9; Hac, 22/47.

³⁶⁵ Necm, 53/39-41.

İyiliğin karşılığını muhataba sorarak tasdik eden bu ayet, sonuç olarak “İyiliğin karşılığı iyiliktir.” önermesini kurduurmaktadır. Bu önermeye birleşik olarak cehennemın gerekçesi şeklinde sunulan bir önerme zorunlu olarak ortaya çıkmaktadır. İyiliğin karşılığı iyilikse, kötülüğün karşılığı da kötülüktür. Böyle bir önerme kurmamakla beraber Kur’an, Rahmân suresinde bahsettiğimiz ayetin gereğini başka ayetlerle teyit etmiştir: “*Bu, dünyada iken kendi ellerinizle yapmış olduğunuzun karşılığıdır. Yoksa Allah kullarına zulmetmez.*”³⁶⁶ ayeti cehennem azabının kullara bir zulüm değil, yaptıklarının karşılığı olduğunu açıklamaktadır. Bu konuyu Müddessir suresinin şu ayetleri en açık bir ifadeyle teyid etmiştir: “*Birbirlerine suçlular hakkında sorular sorarlar ve dönüp onlara şöyle derler: Sizi Sekar’a (cehenneme) ne soktu? Onlar şöyle derler: Biz namaz kılanlardan değildik. Yoksula yedirmezdik. Bâtula dalanlarla birlikte biz de daldık. Ceza gününü de yalanlıyorduk.*” Görülmektedir ki cehennem ehli de azabın sebebini yaptıkları ya da yapmadıkları şeyler olarak açıklamaktadır.

Kur’an karşılık ilkesini bahsettiğimiz delillerle metinsel ve tecrübesel aklî delillerle muhataba sunmuştur. Muhatabın zihninde var olan işaretler sayesinde ahirete ait karşılıklılık ilkesi ve olgusu ileri sürülerek muhatabın dünya hayatı boyunca iyi işler yapmasının beklendiği, bunun kendisi ve alacağı karşılık yönünden daha hayırlı olacağı yerleştirilmiştir. Tüm ilahi dinlerde var olan iyilik emri ya da tavsiyesi, bu dinlerde vaat edilen karşılık olgusu da Kur’an’da da aynı doğrultudadır.

Sonuç olarak Kur’an’ın bahsettiği ahiret hayatı, ahretin mümkün olup olmaması noktasından başlayan ve yeniden dirilişin nasıl gerçekleşeceği ile ilgili devam eden delillendirmelerle haber verilen bir gelecektir. Gaybî konular olan ve metafizik âlemden haberler şeklinde gerçekleşen ahiret aşamaları ile ilgili konularda ise delillendirilme yapılmamıştır. Aklî delil sadedinde aşamalara ait, özellikle salt aklî delil bulunmamaktadır. Metinsel delil ve tecrübesel aklî delil diye tabir edebileceğimiz özellikle kelimeler literatürünün naklî delil olarak adlandırdığı anlatımlar mevcuttur. Bu delillendirmeler daha çok uyarılar ve sakındırmalar yoluyla yapılan eskatolojik doğrulama olarak da adlandırılan, mantıksal olarak önlem almayı düşündürecek delillendirmelerdir. Vahyin getirebileceği bu haberler insan aklının bu

³⁶⁶ Âl-i İmrân, 3/182.

dünyadaki karşılık ilkesine ait işaretler taşır. Ahiret aşamalarına ait akli temeller bu yönden tespit edilmiştir.

2.2.Kur'an'ın Akli Olarak Delillendirdiği Amelî Konular

2.2.1. İbadetler

Din, yaratılmış olan insanın ya kendisinin keşfettiği ya da gönderilen peygamberler aracılığıyla ulaşıp dünya ve ahiret mutluluğu için yöneldiği bir kurumdur. Dini, peygamber olmaksızın kendi icat eden en ilkel yönelişlerde bile kendisinden üstün kudret sahibi, üstün bir güce yaklaşma ve üstün güçle iletişime geçme çabası mevcuttur. Bu çaba, ibadet adını verdiğimiz birtakım davranışlar olarak karşımıza çıkar. Hz. Adem'den bu yana ibadet, ayin ya da ritüel -adı ne olursa olsun- olgusunun bulunduğu bir geçektir. Kur'an bu gerçeği ibadetin, insanın yaratılış sebebi olduğunu çizerek şöyle anlatmaktadır: *“Ben insanları ve cinleri yalnız bana ibadet etmeleri için yarattım.”*³⁶⁷Muhataba bu şekilde sunulan ibadet ve çeşitlerinin, imanın sonrasında ortaya çıkacak bir eylem olması sebebiyle akli olarak delillendirilmesi zaten gereksizdir. Bu noktada Kur'an; ibadet ve alt başlıkları olan namaz, oruç, zekât gibi konuları yararları, gerekliliği ve önceki ümmetlerde var oluşu üzerinden muhataba sunmuştur. Böylelikle ikna mekanizması, ilahi güç ile irtibatın gerekliliği üzerinden 'salt akli' olmayan delillerle delillendirilmiştir. Biz de bu tespit üzerinden ibadetleri Kur'an'da belirtilen özellik ve gereklilikleri merkeze alarak ayetlerin delil değeri açısından incelemeye çalıştık.

2.2.1.1. Namaz

Hz. Adem'e secde ile tarihsel anlamda ilk kez bahsi geçen secde, dolayısıyla namaz olgusu³⁶⁸ ayetlerin genelinde Allah'ı birlemek, peygamberlerine itaat edip O'nun getirdiklerini tasdik gereğini yerine getirmek olarak karşımıza çıkmaktadır. Dinin insanı dünya ve ahiret mutluluğu için terbiye etmesi ve bu terbiyeye ait birtakım görevler olarak sunulan namaz, imanın bir getirisi olarak muhataba emredilmiştir.

³⁶⁷ Zariyât, 51/56.

³⁶⁸ Bakara, 2/3; A'râf, 7/11; Hicr, 15/29-30; Sâd, 38/72-73.

2.2.1.1.1. İman-İbadet İlişkisi Açısından Delillendirme

Genel anlamda ibadetler, özel anlamda ise namaz Kur'an'ın muhatabına imandan sonra vaz' ettiği kulluğun gereklilikleridir. Allah'a, ahirete ve peygambere imanı delillendiren ayetlerden sonra bu gereklilikler açıklanmıştır. İmanı kalbine yerleştirmiş olanlar için Kur'an'ın namazın gerekliliğini delillendirdiğini görmekteyiz. Hatta "Neden namaz var?" sorunun cevabının tüm Kur'an metnine işlendiğini söylemek mümkündür. Bakara suresinde geçen "*Onlar gayba inanırlar, namaz kılarlar, kendilerine verdiğimiz mallardan Allah yolunda harcarlar.*"³⁶⁹ ayeti, imanla namazın ilişkisini anlatan güzel bir örnektir. Yine Mü'minlerin özelliklerini anlatan "*Gerçekten müminler kurtuluşa ermiştir, onlar ki namazlarında huşû içindedirler.*"³⁷⁰ ayetleri, mü'minlerin kurtuluşa erme gerekçelerinin isteyerek ve tam bir teslimiyetle namazı kılmaları olarak açıklanmıştır. Çünkü iman ve teslimiyet, iman edilen varlığa yakınlık duyma ve bu yakınlığı gösterme eğilimi ve çabasını beraberinde getirmektedir. Bunu aksi ile delillendiren ayetlerde mevcuttur. İblis'in secde etmeyerek emir ve iman dışına çıktığını ifade eden ayetler³⁷¹ ve namaz kılmamanın müşrik olanların özelliği oluşunu beyan eden ayetler³⁷² bu çeşit ayetlerdir.

Bir başka açıdan, dini davranışlar olarak karşımıza çıkan ibadet olgusu, tüm dinlerde farklı ortaya çıkmakla birlikte Kur'an'daki bu vurguya canlı birer delildir. Din olarak İslamiyet'i seçen Müslüman, inancı doğrultusunda namaz kılmak için camiye giderken Hristiyan olan bir kişi inancı gereği ayin için kiliseye gitmektedir. Bu durum bize kişilerin inançları farklı olsa da sergilemiş oldukları davranışlar ile belli bir inanca sahip olduklarını göstermektedir. Bu da ibadet ile inanç arasında anlamlı bir ilişkinin olduğunun tezahürüdür.³⁷³

İnsanın sevdiği ve bağlandığı bir başka insana bile sevgisini göstermek için bazı davranış ve sözler ile yakınlık kurmaya çalıştığı göz önünde bulundurulursa Kur'an'ın namazı imanın tabii bir sonucu olarak sunması gerekli bir durumdur. Yukarıda örnek olarak metinlerini verdiğimiz ayetlerden anlaşılmaktadır ki imanın

³⁶⁹ Bakara, 2/3.

³⁷⁰ Mü'minûn, 23/1-2.

³⁷¹ Bakara, 2/34, Kehf, 18/50.

³⁷² Rûm, 30/31

³⁷³ Habil Şentürk, İbadet Psikolojisi (Hz. Peygamber Örneği), İz Yayıncılık, İstanbul 2000, s. 17.

getirisi olan bu sonuç, ilahi otorite tarafından imanlı kategorisine giren tüm bireylerin üzerine yüklediği bir sorumluluktur.

2.2.1.1.2. Salât Kelimesinin Semantik Alandan Namazın Gerekliliğine Delil Olması

Bilindiği üzere namaz Kur'an'da "salât" kavramı ile ifade edilmiştir. Namazın muhataba gerekliliği hususunda delillendirilmesi, 'salât'ın semantik alandaki kullanımları ile desteklenmiştir. Salât'ın sözlük anlamına girmeden kullanım sahalarına bakılacak olursa muhatabı, fonksiyonel açıdan gerekliliğine işaretlerle delillendirerek ikna ettiğini görmekteyiz.

Dua; olarak salât kelimesinin kullanıldığı ayetlerde namaz, kulun Rabbine yakarması ve Rabbi ile bu yolla iletişim kurması için gerekli olduğunu vurgulamaktadır.³⁷⁴

Zikir; olarak salât kelimesinin kullanıldığı ayetlerde³⁷⁵ namaz; hatırlama, tesbih etme, gibi anlamlarla kulun Rabbini hatırd tutması ve tesbih ederek yüceltmesi ve bu sayede kulluk bilincine varması namazın gerekliliğini ifade etmektedir.

Tekbir; anlamı ile ifade edilen salât, tevhidin ilahi makama tahsisi açısından gerekliliğine işaret etmektedir.³⁷⁶

İstiğfar ve tevbe anlamı ifade eden salât kelimesiyle kullanılan ayetler,³⁷⁷ kulun acizliğini fark edip Rabbine karşı saygılı ve had sahibi olması açısından gerekliliğini işaret etmektedir. İletişimin ve ilahi otoriteye yaklaşımın üslubunu anlatan bu ayetler, Allah ile bağlantı kurmanın yolları ve yararlarını anlatarak muhatabın aklına ve kalbine seslenen metinsel aklî delillendirmeler içeren ayetlerdir.

³⁷⁴ A'râf , 7/29-55-56; En'âm, 6/52; İsrâ, 17/28; Secde, 32/16; Ra'd, 13/14; Mü'min, 40/14-65; Enbiyâ, 21/90; Bakara, 2/186.

³⁷⁵ Bkz. İnsân, 76/25; A'râf, 7/205; Nûr, 24/36; Ankebût, 29/45; Ahzâb, 33/41; Kehf, 18/24; Âl-i İmrân, 3/41, 190, 191; Secde, 32/15; Sâd, 38/29; Bakara, 2/231; Fâtır, 35/3; Nisâ, 4/103; Hac, 22/35; Â'lâ, 87/10; Müzemmil, 73/8; Tekvir, 81/28-29; Râ'd, 13/28; Abese, 80/11.

³⁷⁶ Bkz. Müddessir, 74/3; İsrâ, 17/111; Bakara, 2/185; Hac, 22/37; Vakiâ, 56/74-96; Hâkka, 69/52; Câsiye, 45/37; Haşr, 59/23.

³⁷⁷ Bkz. Müddessir, 74/3; İsrâ, 17/111; Bakara, 2/185; Hac, 22/37; Vakiâ, 56/74-96; Hâkka, 69/52; Câsiye, 45/37; Haşr, 59/23.

2.2.1.1.3. Diğer Ümmetlerdeki Namaz Olgusu ile Delillendirme

Namazın ve diğer ibadetlerin delillendirilmesi, bir başka açıdan meşruiyeti ve değeri bakımından diğer ümmetlerde var olan ibadetlere yapılan atıflarla yapılmıştır. Nahl Suresi'nde yer alan *'Andolsun ki biz, «Allah'a kulluk edin ve Tâğut'tan sakının.» diye (emretmeleri için) her ümmete bir peygamber gönderdik. Allah, onlardan bir kısmını doğru yola ilettiler. Onlardan bir kısmı da sapıklığı hak ettiler. Yeryüzünde gezin de görün, inkâr edenlerin sonu nasıl olmuştur!''*³⁷⁸ ayetinde sözü edilen uyarı ve davetin her ümmete yapılması hem imani konularda hem de taabbudi konularda tarihsel olarak delillendirme yapıldığını göstermektedir. Nitekim Beyyine suresinde peygamberlerin ibadete çağrı görevlerine işaret edilerek ortak tanıklık için örnekler verilmiştir: *“Kendilerine kitap verilenler ancak o açık delil (Peygamber) kendilerine geldikten sonra ayrılığa düştüler. Hâlbuki onlara ancak, dini yalnız O'na has kılarak ve Hanıfler olarak Allah'a kulluk etmeleri, namaz kılmaları ve zekât vermeleri emrolunmuştu. Sağlam din de budur.”*³⁷⁹ Bu ayette açıkça Ehli kitap denilen Yahudi ve Hristiyanlara, daha önceki tüm ümmetlere namazın ve zekâtın farz kılındığı belirtilmiştir.³⁸⁰

Genel olarak ifade edilen bu ortak emirden sonra Kur'an, namazın diğer ümmetlerde nasıl hayat bulduğunu peygamberlerin şahsında örneklendirmiştir. Hz. İbrahim'in diliyle *“Ey Rabbimiz! Ey sahibimiz! Namazı dosdoğru kılmaları için ben, neslimden bir kısmını senin Beyt-i Harem'inin (Kâbe'nin) yanında, ziraat yapılmayan bir vâdiye yerleştirdim. Artık sen de insanlardan bir kısmının gönüllerini onlara meyvedici kıl ve meyvelerden bunlara rızık ver! Umulur ki bu nimetlere şükrederler.”*³⁸¹ duasında namaza yer verdiğini açıklamıştır. Aynı şekilde Kur'an metninde Hz. İsmail'in,³⁸² Hz. Musa'nın,³⁸³ Hz. Şuayb'ın,³⁸⁴ Hz. Meryem'in³⁸⁵ namazları anlatılarak, tarihin şahitliğine başvurulmuş metinsel aklî delillendirme yapılmıştır.

³⁷⁸ Nahl, 16/36.

³⁷⁹ Beyyine, 98/5-5.

³⁸⁰ Kerim Buladı, Akılları Durduran Mucize Namaz, Kayhan Yayınları, İstanbul 2007, s. 41.

³⁸¹ İbrâhim, 14/37.

³⁸² Nisâ, 4/163.

³⁸³ Yûnus, 10/87.

³⁸⁴ Hûd, 11/87

³⁸⁵ Âl-i İmrân, 3/27-33.

2.2.1.1.4. Namazın Faydalarını Anlatarak Delillendirme

İman etmiş muhatabı, namaz için ikna etmek ve henüz iman konusunda ikna olmamış muhatabı, dinin tutarlılığı ve temizleyici etkisini gösterme açısından namaz, gündelik hayattaki yansımalarına dikkat çeken anlatımlarla delillendirilmiştir. Bu delillendirmeye en belirgin örnek Ankebût suresinde karşımıza çıkmaktadır: “*Ey Muhammed! Kitaptan sana vahyolunanı oku, namazı da dosdoğru kıl. Çünkü namaz, insanı hayâsızlıktan ve kötülükten alıkor. Allah'ı anmak (olan namaz) elbette en büyük ibadettir. Allah yaptıklarınızı biliyor.*”³⁸⁶ Bu ayette ortaya konan en belirgin fayda insanı kötülüklerden alıkoymasıdır. Muhatabı bu faydaya odaklayarak namazın kul ile Allah arasında ikili bir iletişim olduğu konusunda eğitmektedir: “*Öyle ise siz beni anın ki ben de sizi anayım.*”³⁸⁷ ayetinde de açıklanan bu durum, yaratan tarafından iletişim vasıtasıyla kul üzerinde gerçekleşen kontrol ve izlenme olayını tekrarlamaktadır. Aynı şekilde “*Beni anmak için namaz kıl.*”³⁸⁸ ayetinde de bahsedilen bu iletişim, iman eden kişiyi ilahi otoriteye bağlayarak günde beş vakit kontrol sağlamaktadır.³⁸⁹ Bu açılardan bakıldığında yalnızca mantıksal bir akıl yürütmeye ulaşılan, ilahi otoriteyle iletişim sonucu otokontrol duygusu, bizi bu ayette aklî delilin varlığına dair bir kanaate götürmektedir. Çünkü ayet namazın asıl gayesinin, muhatabı sürekli devam eden bir kontrol mekanizması olduğunu, daha da öteye giderek muhabbet ve derin bir saygıyla Allah'a karşı sorumluluk duyarak kötülüklerden uzak kalma kabiliyetini yerleştirmek olduğunu beyan etmektedir.

Bir başka açıdan namazın kılınmasının emredildiği ayet metinlerinde namazla birlikte zikredilen bazı kavramlarda namazın faydalarına işaret eden metinsel aklî deliller mevcuttur. Örnek olarak;

“*Sabrederek ve namaz kılarak (Allah'tan) yardım dileyin. Şüphesiz namaz, Allah'a derinden saygı duyanlardan başkasına ağır gelir.*”³⁹⁰ ayetinde hem namazın devamlı kılınması için sabır gerektiğine işaret, hem de süreklilik arz eden bu ibadetin nefse ağır gelen, ömrün tamamını kapsayan yönüne vurgu vardır. Bu işaret ve vurgular insanı sabırlı olmaya yöneltmesi konusunda delil mahiyetindedir. Metinsel

³⁸⁶ Ankebût, 29/45.

³⁸⁷ Bakara, 2/152.

³⁸⁸ Tâ-hâ, 20/14.

³⁸⁹ Elmalılı, age, c. 5, s. 128.

³⁹⁰ Bakara, 2/45.

aklı delil olarak değerlendirebileceğimiz bu işaretler, namazın sabır gibi doğal bir sonuç ve faydası olduğu konusunda muhatapı namaz için ikna etmektedir.

Bir başka ayet metni ise “(Ey Muhammed!) Gündüzün iki tarafında ve gecenin gündüze yakın vakitlerinde namaz kıl. Çünkü iyilikler kötülükleri giderir. Bu, öğüt alanlar için bir öğüttür.”³⁹¹ Şeklinde manevi temizliği faydalarına dolaylı yolla işaretler mevcuttur.

Diğer bir ayette “Allah'ın ayetlerini az bir karşılığa değiştiler de insanları onun yolundan alıkoydular. Bunların yapmakta oldukları şeyler gerçekten ne kötüdür! Bir Mü'min hakkında ne akrabalık (bağlarını), ne de antlaşma (yükümlülüğünü) gözetirler. İşte onlar taşkınlık yapanların ta kendileridir. Fakat tövbe edip namazı kılar ve zekâtı verirlerse artık onlar sizin din kardeşlerinizdir. Bilen bir kavme ayetleri işte böyle ayrı ayrı açıklarız.”³⁹² ifadeleri ile kardeşlik ve sosyal bağları güçlendirici yönden yapılan namaz vurgusu ile muhatap, namaz için ikna edilmektedir.

Buraya kadar incelediğimiz ayetler ışığında söyleyebiliriz ki namazın kul olma ve kulluğu göstermedeki yeri örneklerle anlatılmış, peygamberlerin şahsında somutlaştırılmıştır. Yine namazın bir ibadet olmaktan öte insanı iyi insan ve iyi kul olma noktasında eğitici rolü, namaz kelimesinin semantik alanından insanlara sunulmaktadır. Her dinde olduğu gibi İslam'ın da insandan dünyada beklediği bazı ibadetlerin varlığı bilinen bir durumdur. Bu ibadetlerin daha dünyada iken insana faydaları, örneklerini verdiğimiz ayetlerle anlatılmıştır. Bu anlatım, yalnızca ahiret için gerekli olan bir sermayeden öte dünyada da insanı çok yönlü olgunlaşmaya götürecek bir olgu olduğunu metinsel delillerle muhataba sunmaktadır.

2.2.1.2. Zekât

Zekât, sözlükte; “artma, çoğalma, temizlik” gibi manalara gelir. Dini bir kavram olarak; “Belirli bir malın bir kısmını Allah rızası için belirli şahıslara vermektir.”³⁹³ şeklinde açıklanmıştır.

³⁹¹ Hûd, 11/114.

³⁹² Tevbe, 9/8-10.

³⁹³ İsmail Karagöz vd., Dini Kavramlar Sözlüğü, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2007, s. 711.

Kâinatı yüce bir yaratıcının var ettiğine ve bu yaratıcının kudreti ile taksim ettiğine inanılan ilahi dinler, insanların ekonomik açıdan farklı sınıflanmasını bu iradenin taksimatı olarak görürler.³⁹⁴ Dinlerin bu bakışı sosyal statüyü dengede tutacak bazı müesseseler ve ibadetleri ortaya çıkarmıştır. Sosyal denge ve yardımlaşmanın İslam’da vücut bulmuş şekli zekât ibadetidir.

İbadet kategorisinde mali ibadetler içerisinde alınan zekât, Kur’an’ın ifadesi ile kulluk için karar vermiş muhatapın vasıflarındandır.³⁹⁵ Kur’anda zekât ifadesi otuz yerde marife olarak geçmektedir ve yirmi yedisi namaz ile beraberdir.³⁹⁶ Ayrıca mali ibadet kastedilerek sadaka kavramı ile on iki yerde ifade edilmiştir. Özellikle Bakara suresinde iman edenlerin özellikleri içinde üçüncü sırada ifade edilmesi, zekâtın ibadet statüsündeki ikincil önemli ibadet olduğunu ispatlamaktadır. Bakara suresindeki benzer bir anlatımla “*Onlar, Allah anıldığı zaman kalpleri ürperen, başlarına gelen musibetlere sabreden, namazı dosdoğru kılan ve kendilerine rızık olarak verdiklerimizden Allah yolunda harcayan kimselerdir.*”³⁹⁷ ifade edilen bu anlatım, zekatın iman edenlerin bir özelliği olduğunu ortaya koyan metinsel aklı bir delildir. Bu delil, Nisâ suresi 38. ayette olduğu gibi iman etmeyenlerin özelliklerini anlatan diğer ayetlerde de bu özellikler arasında “*zekatı vermemek*” sayılarak tersi bir delille de desteklenmiştir.

Bakara suresinde zekâtın insana sağlayacağı fayda, insanların tecrübe ettiği bir örnekle somutlaştırılmıştır: “*Mallarını Allah yolunda harcayanların durumu, yedi başak bitiren ve her başakta yüz tane bulunan bir tohum gibidir. Allah dilediğine kat kat verir. Allah lütfü geniş olandır, hakkıyla bilendir.*”³⁹⁸

Başka bir açıdan zekâtın muhataba sunulduğu, insana verilen nimetin Allah tarafından bir lütf olduğunun Kur’an metni içerisinde sürekli hatırlatılması şeklinde yapılmıştır. Özellikle Rezzâk ismi elliye yakın yerde Allah’a izafe edilmiştir. Kur’an’ın metinsel bütünlüğü içinde zekât ile ilişkilendirilebilecek bu durum “*Ne olurdu Allah’a ve ahiret gününe inansalar da O’nun kendilerine verdiği nimetten*

³⁹⁴ Mehmet Erkal, “Zekat”, DİA, c. 44, İstanbul 2013, s. 207.

³⁹⁵ Bakara, 2/3.

³⁹⁶ Erkal, agmd, s. 197.

³⁹⁷ Hac, 22/35.

³⁹⁸ Bakara, 2/261.

dağıtsalar.”³⁹⁹ ayeti ve benzer diğer ayetlerle açıklığa kavuşmaktadır. Allah, Râzık ve Rezzâk ismi ile kendi sünnetini kullarına bildirmektedir. Nisâ suresinin bu ayetinde olduğu gibi verdiğiinden verilmesi gerektiğini metinsel ve tecrübesel bir delille muhataba anlatmıştır.

Zekâtın bu bağlamda hem imanla hem de kullukla ilişkilendirildiğini söylemek mümkündür. Zekâtın muhatabının ikna açısından delillendirilmesine gelince, diğer ibadetler gibi gerekliliği ve faydaları noktalarından delillendirildiğini görmekteyiz.

2.2.1.2.1. Zekâtın Gerekliliği

Zekâtı, muhataba namazdan sonra ikinci önemli ibadet olarak sunan Kur’an, muhataba sağlayacağı yararları anlatarak muhatabı ikna yoluna gitmiştir. Zekât ibadeti diğer ibadetlerde olduğu gibi gerek dünyevî gerekse uhrevî boyutları bulunan bir ibadettir. Zekâtın yararları, dünya ve ahiret açısından ortaya konulan ayetlerle muhataba açıklanmıştır.

2.2.1.2.2. Dünyada Zekâtın Yararlarından Bahsedilerek Delillendirme

2.2.1.2.2.1. Zekâtın Stoku ve İsrâfı Önlemesinin Vurgulanması

*“Ey iman edenler! Hahamlardan ve rahiplerden birçoğu, insanların mallarını haksız yollarla yiyorlar ve Allah’ın yolundan alıkoyuyorlar. Altın ve gümüşü biriktirip gizleyerek onları Allah yolunda harcamayanları elem dolu bir azapla müjdele.”*⁴⁰⁰, *“Onlar ki zekâtı öderler.”*⁴⁰¹, *“Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça iyiliğe asla erişemezsiniz. Her ne harcarsanız Allah onu bilir.”*⁴⁰² *“Allah’ın o (fethedilen) şehir halkından Resûlü’ne verdiği fey, Allah’a, Resûl’e, (ve Resûl’e) yakın akrabalığı olanlara, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir. Öyle ki (bu mallar ve servet) sizden zengin olanlar arasında dönüp dolaşan bir devlet olmasın. Resûl size ne verirse artık onu alın, sizi neden sakındırırsa artık ondan sakının ve Allah’tan korkun. Şüphesiz Allah, cezası (ikabı) pek şiddetli olanıdır.”*⁴⁰³ ayetlerinde de görüleceği üzere zekat, insanoğlunun malı

³⁹⁹ Nisâ, 4/39.

⁴⁰⁰ Tevbe, 9/34.

⁴⁰¹ Mü’minûn, 23/4.

⁴⁰² Âli İmrân, 3/92.

⁴⁰³ Haşr, 59/4.

biriktirmesine önlem olarak onu hayır için sarf etmesine yönelik bir ibadet olarak değerlendirilir.

“Yakınlara, miskinlere ve yolcuya hakkını ver ve elindeki amaçsız bir biçimde saçıp savurma!”⁴⁰⁴ ve “Hasat günü meyvelerin, ürünlerin hakkını verin fakat israf etmeyin.”⁴⁰⁵ ayetleriyle de ihtiyaç dışında yapılan harcamaların, infak ve dolayısıyla zekatı olumsuz yönde etkilediği belirtilmektedir.

2.2.1.2.2.2. Zekâtın Sosyal Barış ve Dengeyi Sağlaması

Dünya üzerinde görülen yoksulluğun nedenlerine bakıldığında ülkelerin içinde buldukları bölgelerin gelişmişlik düzeylerine (sahip oldukları demografik, sosyal, ekonomik, politik ve kültürel nitelikler) göre farklılıklar gösterdiği görülmektedir. Fakat yoksulluğun genel nedeni olarak üretim yetersizliği ve bu yetersiz üretim sonucu elde edilen artı değer/değerlerin bölgeler, sektörler ve bireyler arasında adil bir şekilde paylaşılamaması olduğu söylenebilir.⁴⁰⁶ Dolayısıyla insanlar arasında sosyal adaletin ve barışın sağlanmasında zengin ile fakir arasındaki gelir farkının kapatılması, önem arz etmektedir.

İnsanlar arası sosyal barışın sağlanması için geliştirilen sistemlerin yanı sıra semavî sistemlerin de bu konuda önemli ilkeler koyduğu görülür. Nitekim bütün dinler, fakire ve ihtiyaç sahiplerine yardım edilmesini teşvik eder. Bazı dinler, ekonomik açıdan zayıf olan kişilere yardım etmeyi ilâhî adaletin tecellisi için bir araç olarak görür. Diğer bazı dinî geleneklerde ise bu dünyaya bağlılığı reddetmek, manevî yükselişi hedeflemek, bireylere yardım etmek kişilere fazilet kazandıran bir yol olarak görülür.⁴⁰⁷

Bu noktada, İslamiyet’in de zenginliği bir imtihan unsuru olarak nitelendirdiği görülür.⁴⁰⁸ Kur’an’a göre, sermaye sadece zenginler arasında dolaşan bir meta olmamalıdır.⁴⁰⁹ Bu bağlamda zenginler malını fakirlerle paylaşmalıdır.⁴¹⁰

⁴⁰⁴ İsrâ, 17/26.

⁴⁰⁵ En’âm, 6/141.

⁴⁰⁶ Nalan Demiral; Hakan Evin, Berkan Demiral, “Yoksulluğun Küreselleşmesi ve Küresel Yoksulluk”, IV. Uluslararası Sivil Toplum Kuruluşları Kongresi Küresel Yoksulluk Bildiriler Kitabı, T.C. Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, 19-21 Ekim 2007, s.1-10.

⁴⁰⁷ Mahmut Salihoğlu, “Zekat”, DİA, c. 44, İstanbul 2013, s. 207.

⁴⁰⁸ Âl-i İmrân, 3/14; Enfal, 8/28; Teğabun, 64/15.

Kur'an'da gerçek fakirlerin durumlarından bahsedilerek bu duruma şöyle işaret edilir: “(Sadakalar) Kendilerini Allah yolunda adayan fakirler içindir ki onlar, yeryüzünde dolaşmaya güç yetiremezler. İffetlerinden dolayı bilmeyen, onları zengin sanır. (Ama) Sen onları yüzlerinden tanırsın. Yüzsüzlük ederek insanlardan istemezler. Hayırdan her ne infak ederseniz şüphesiz Allah onu bilir.”⁴¹¹ Bir diğer ayette ise, “Mallarının bir kısmını, kendilerini temizleyip arıtacak sadaka olarak al, onlara dua et; senin duan onlar için bir güvendir. Allah işitir ve bilir.”⁴¹² ifadeleriyle Kur'an'ın, gerçek erdem ve iyiliğe ulaşmanın zorunlu şartı ve yolu olarak zekâtı sunduğu görülür.

Kur'anda zekât verilecek kimselerin fakir, kimsesiz, muhtaç, yetim, yolda kalmış ve borçlu gibi yardıma muhtaç farklı sınıfları kapsayacak oranda geniş olması, zekâtın aynı zamanda sosyal dayanışma ve yardımlaşmaya temel oluşturan bir ibadet olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda zekât toplumsal birliktelik, kaynaşma ve dayanışmanın sağlanmasında da büyük bir önem taşımaktadır. Bu bağlamda toplumu ayakta tutan iktisadî bir faktör olarak zekât, uygulandığı toplumlarda insanların yaşamsal amacını devam ettirmede büyük bir önemi haizdir. Zekât kurumunun engellenmesi durumunda ise toplumda arızaların meydana gelmesi kaçınılmazdır.⁴¹³

Kur'an muhataplarına, kapitalist anlayışta oluşan sınıflaşmanın aksine, insanlar arasında maddi farkları azaltarak insanları birbirlerine yaklaştırma hedefini güder. İslam dininin amacı da zenginliği kaldırmak değil, fakirliği bertaraf etmektir. Kur'an, mal ve servetçe insanların birbirinden farklı olmalarının hiçbir zaman üstünlük vesilesi olamayacağını, üstünlük kriterinin iman, salih amel ve takva⁴¹⁴ olduğunu belirtir.⁴¹⁵

Kur'an'da, ayrıca bu dünyada insana imtihan için verilen mal nimetine ilişkin insanın denge sahibi olması, onu saçıp savurmaması veya zekât ve sadaka gibi

⁴⁰⁹ Haşr, 59/7.

⁴¹⁰ Bakara, 2/3, 177, 215, 219, 254.

⁴¹¹ Bakara, 2/273.

⁴¹² Tevbe, 9/103.

⁴¹³ Ahmet Özdemir, “Psiko-Sosyal Etkileri Açısından Kur'an'a Göre Zekat ve Faiz”, İslami Araştırmalar, 2014, 25(3), s. 151.

⁴¹⁴ Sebe', 34/35-37; Hucurât, 49/13.

⁴¹⁵ Halit Boz, “Kur'an'da Sosyal İşlev Açısından Zekat”, Turkish Studies, Volume 10/6 Spring 2015, s. 366.

verilmesi gereken miktarını kıskarak cimrilikte de bulunmaması istenmektedir: “*Elini sıkıp boynuna bağlama (cimri olma) onu büsbütün de açma, sonra kınanmış ve eli boş kalırsın.*”⁴¹⁶ Dolayısıyla denge, İslam dininin önemsedığı en önemli ilkelerinden biridir. Aşırı gitmek dengeyi bozduğu gibi bir şeyi tamamen ihmal etmek de dengeyi bozar. Ayette, kişinin iki durumu tasvir üslubuyla açıklanarak insanların gözünde canlandırılmaktadır. Buna göre cimrilik, elleri boynuna bağlı bir insan, savurganlık; hiçbir şey tutmayan sonuna kadar açılmış bir el olarak nitelendirilir.⁴¹⁷

2.2.1.2.2.3. Zekâtın Cimrilik ve Kıskançlığı Gidermesi

Zekât mümin kişiyi; bencillik, kıskançlık, cimrilik gibi kötü hasletlerden koruyarak onun manen olgunlaşmasına vesile olur. Bu nedenle Kur’an’da, kıyaslama yöntemine başvurulurak “*De ki: Rabbimin rahmet hazinelerine siz sahip olsaydınız tükenir korkusuyla yine de cimrilik ederdiniz. Zaten insanlar pek cimridir.*”⁴¹⁸, “*İşte sizler, Allah yolunda harcamaya çağrılıyorsunuz. Ama içinizden cimrilik yapanlar var. Kim cimrilik yaparsa ancak kendi zararına cimrilik yapmış olur. Allah her bakımdan sınırsız zengindir, siz ise fakirsiniz. Eğer ondan yüz çevirecek olursanız yerinize başka bir toplum getirir de onlar sizin gibi olmazlar.*”⁴¹⁹ ayetiyle bu duruma atıfta bulunulur.

“*Onlar, yoksa Allah’ın fazl u kereminden insanlara verdiği (rıza) hased mi ediyorlar?*”⁴²⁰ ayetiyle de kıskançlık duygusunun sakıncası üzerinde durulmaktadır. Nitekim fakir kimseler ihtiyaçlarıyla uğraşırken zengin kimselerin, fakirlerin durumlarının farkında olmadıklarını ve buna aldırış etmediklerini düşünmeleri, onlara karşı kin ve kıskançlık duyguları oluşmasına neden olabilir. Buraya kadar incelediğimiz ayetler ışığında zekâtın faydaları ve muhatabın eksik yönlerini takviye edip, toplumu dengelemesi gibi yönleri açısından gerekliliğine dair metinsel delillerle delillendirildiğini söylemek mümkündür.

2.2.1.2.3 Ahirette Zekâtın Yararlarından Bahsedilerek Delillendirme

2.2.1.2.3.1. Karz-ı Hasen

⁴¹⁶ İsrâ, 17/29.

⁴¹⁷ Seyyid Kutub, Fî Zilâli’l-Kur’ân, c. IV, Dâru’ş-Şurûk, Kahire 2003, s. 2223.

⁴¹⁸ İsrâ, 17/100.

⁴¹⁹ Muhammed, 47/38.

⁴²⁰ Nisâ, 5/54.

“Karz” kavramı, Kur’an’da Allah’a yakınlaşma anlamı içeren zekat yolu ile Allah’a borç verme amelidir. Karz, alan açısından dünyevî, veren açısından uhrevî faydalar içermektedir. Bu bakımdan ayetlerde, Allah yolunda ve uhrevî ecir beklentisiyle yapılacak harcamaların bir bakıma dünyada Allah’a borç verme sayılıp karşılığının ahirette kat kat fazlasıyla alınacağı belirtilir:⁴²¹ Karzla ilgili olarak; *“Malını Allah rızası için harcıyıp da Allah’a güzel bir borç verecek kim vardır? İşte onun karşılığını Allah kat kat verecektir...”*⁴²², *“...mükâfatını Allah’tan almak üzere O’nun yolunda bağışta bulunarak Allah’a güzel bir borç verirseniz elbette sizin günahlarınızı örterim ve sizi, altından ırmaklar akan Cennetlere sokarım. Bu ahitten sonra sizden kim inkâra giderse dümdüz yolun ortasında sapmış olur.”*⁴²³, *“Malını Allah rızası için harcamak suretiyle Allah’a güzel bir borç verecek kim var ki Allah da onun karşılığını kat kat artırsın ve ona pek değerli bir mükâfat versin.”*⁴²⁴, *“Eğer siz, Allah rızası için bağışta bulunmak suretiyle Allah’a güzel bir ödünç verirseniz bunun karşılığını O size kat kat verir ve günahlarınızı bağışlar. Allah iyilik ve şükürün karşılığını bol bol verir ve günahlarınızı hemen cezalandırmayıp size yumuşaklıkla muamele eder.”*⁴²⁵ mealindeki ayetler ahirette verilecek karşılığı muhataba etraflıca açıklayan ayetlerdir.

Dolayısıyla Kur’an’da geçen bu ve benzeri ayetleri incelediğimizde Allah’a güzel bir şekilde borç (karz-ı hasen) veren kimseye bunun kat kat fazlasının ödeneceği vaat edilmiştir. Bu ayetlerde Allah’ın rızasını kazanmak için yapılan malî harcamanın Allah’a verilen bir borç olarak anılması, verilenin Allah katında zayi olmayacağına, karşılığının sevap ve mükâfat olarak geri döneceğine dair ilâhî bir işaret şeklinde metine yerleştirilmiş delillerdir.⁴²⁶

2.2.1.2.3.2.Karşılık İlkesi

Allah, adâleti ve iyiliği gereği insana karşı adil bir biçimde muamele eder. İnsanın da bu yaklaşıma dünya hayatında ahlakî bir şekilde karşılık vermesi gerekir. Nitekim hesap gününde, ameller tartıldığında kimin tartıları ağır gelirse onlara

⁴²¹ Yunus Apaydın, “Karz”, DİA, c. 24, İstanbul 2001, s. 520.

⁴²² Bakara, 2/245.

⁴²³ Mâide, 5/12.

⁴²⁴ Hadîd, 57/11.

⁴²⁵ Teğabun, 64/17.

⁴²⁶ Apaydın, a.g.md., s. 520.

karşılık olarak kurtuluş ve cennet olacaktır, kimin de tartıları hafif gelirse onlara ziyan, pişmanlık ve cehennem olacaktır. Ancak Allah, hiç kimseye zulmetmeyerek, herkese hak ettiği şekilde muamelede bulunarak karşılığını verecektir.⁴²⁷

“Bize bu dünyada da, ahirette de iyilik yaz, şüphesiz ki biz Sana yöneldik. Dedi ki: Azabımı dilediğime isabet ettiririm, rahmetim ise her şeyi kuşatmıştır; onu korkup sakınanlara, zekâtı verenlere ve bizim ayetlerimize iman edenlere yazacağım.”⁴²⁸, “Şüphesiz Allah, müminlerden canlarını ve mallarını, kendilerine vereceği cennet karşılığında satın almıştır. Artık, onlar Allah yolunda savaşırlar, öldürürler ve ölürler. Allah bunu Tevrat’ta, İncil’de ve Kur’an’da kesin olarak vaat etmiştir. Kimdir sözünü Allah’tan daha iyi yerine getiren? O halde, yapmış olduğunuz bu alışverişten dolayı sevinin. İşte asıl bu, büyük başarıdır.”⁴²⁹ ayetleriyle de bu dünyada yapılan iyiliklerin ve dolayısıyla zekâtın karşılığının da ahirette verileceği beyanı, Allah’ın sözünü mutlaka yerine getireceği vaadi ile kuvvetlendirilip delillendirilmiştir.

Bir diğer ifadeyle Allah’ın karşılıklılık ilkesine göre kıyamet günü, insanı mükâfatlandırıcı hâkim rolüne atıfta bulunulmuştur. Gerek yapılan bu atıf, gerekse ahirette Allah tarafından ödenmek üzere bir borç olarak zekâta yapılan vurgu, onun için kuvvetli bir destek ve metinsel delil olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.2.1.3.Oruç

Kavram olarak oruç, “bir şeyden uzak durmak, bir şeye karşı kendini tutmak” anlamındaki Arapça “savm” sözcüğünün Türkçe karşılığıdır. Terim olarak ise “tan yerinin ağarmasından güneşin batışına kadar şer’an belirlenen ibadeti yerine getirmek niyetiyle yeme, içme ve cinsel ilişkiden uzak durmak” anlamına gelir. Savm ve benzeri kavramlar Kur’an’da on üç yerde geçmektedir.⁴³⁰

Oruç ibadeti de diğer ibadetler gibi zorluklara katlanma ve benliğini geliştirme gibi kazanımları olan psikolojik bir olgunlaşmayı muhataba edindirmeye yönelik amaçlar taşımaktadır. Bu yolla bireyin vicdanında sabitleşen “kendi kendini

⁴²⁷ En’âm, 6/160; Kehf, 18 /49; Nebe’, 78/22-26.

⁴²⁸ A’râf, 7/156.

⁴²⁹ Tevbe, 9/111.

⁴³⁰ Ali İhsan Yitik, “Oruç”, DİA, c. 33, İstanbul 2007, s. 414.

denetleme” sistemi, dengeli bir kişilik gelişiminin önemli bir özelliği olarak nitelendirilebilir.⁴³¹ Bu açıdan Kur’an’da oruç da namaz ve zekât gibi manevi olgunluğa götüren muhatap için gerekli ve önemli bir ibadet olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.2.1.3.1. Orucun Manevi Terbiye Olması ve Empati Duygusuna Atıfta Bulunması Yönü

Oruç, bedensel bir ibadet olmasının yanı sıra manevi olarak ruha da hitap eden bir nefis terbiyesi sürecidir. İslam dinine göre oruç, bireyin tekâmülüne olanak tanıyan manevi bir terbiyedir.⁴³²

Kur’an’da orucun farzîyetinin yanı sıra bu ibadetin kullara eziyet ve zarar olmaması için bazı şartlar belirlenmiştir. Hasta, seyahat eden, hayız ve nifas halinde olan kadın, bu durumu geçtikten sonra borçlarını ödemek üzere oruçtan muaf tutulmuşlardır. Sürekli hastalığı olanlar için ise kefaret sistemi ikame edilmiştir. Meşru bir mazeret olmaksızın orucunu bozanlara ardı ardına 60 gün oruç tutma zorunluluğunun konulması Kur’an’da ve dolayısıyla İslam’da nefis terbiyesine verilen değerlerin bir yansımasıdır. Ve bu gibi oruca dair verilen ayrıntılar metinsel manada fayda ve değeri yansıtan deliller mahiyetindedir. Nitekim ibadetler içtenlikle yapıldığında, bireye iç huzuru verdiğinden de bahsedilmiştir.

Kur’an’da vurgulanan inanç, ibadet ve ahlak esasları kâmil manada bir Müslüman oluşturma hedefine matuftur. Bazı ayetlerde diğer ibadetlerle birlikte oruca da yer verilmesi bu durumu göstermektedir: *“Müslüman erkekler ve Müslüman kadınlar, mümin erkekler ve mümin kadınlar, itaate devam eden erkekler ve itaate devam eden kadınlar, doğru erkekler ve doğru kadınlar; sabreden erkekler ve sabreden kadınlar, Allah’a saygılı erkekler ve Allah’a saygılı kadınlar, sadaka veren erkekler ve sadaka veren kadınlar, oruç tutan erkekler ve oruç tutan kadınlar, namuslarını koruyan erkekler ve namuslarını koruyan kadınlar, Allah’ı çok zikreden erkekler ve Allah’ı çok zikreden kadınlar; işte Allah bunlar için bağış ve büyük bir mükâfat hazırlamıştır.”*⁴³³

⁴³¹ Hayati Hökelekli, Din Psikolojisi, Ankara 1999, s. 241-246.

⁴³² Naseem Ahmad Shah, “Ramazan’da Oruç Tutmanın Tıbbi ve Biyolojik Faydalarının Bir Değerlendirilmesi”, Ramazan ve Oruç, ed. Berat Açıl vd., İstanbul 2015, s. 590.

⁴³³ Ahzâb Suresi, 33/35.

Bazı müfessirlere göre, bu ayette belirtilen müminin oruçlu olma niteliği yalnızca yeme içmeden uzak kalma şeklinde olmayıp bir şeyden kaçınma ve kendini ona kaptırmama anlamındadır. Dolayısıyla oruç tutan kimse, değerlerine sahip çıkarak kötülükten sakınan ve cinsel arzularına uymayarak Allah'a kulluk görevini sürdüren kimsedir.⁴³⁴Kulluk vasfında orucun da bir etken olarak belirtilmesi muhatapın oruç ile kazanacağı vasıf için bu ibadete yönelmesini sağlayan metinsel aklî bir delillendirme. Dolayısıyla bu delillendirme ile ayette bir diğer ifadeyle kişinin kötülük ve günahlardan uzak kalması amaçlanmıştır.

Orucun Kur'an'daki metinsel kullanımları göz önünde bulundurulduğunda orucun Allah'a kul olma bilincine varma, mümine yaraşmayacak hal ve davranışlardan sakınma ve kulluğu belirli bir disipline bağlanma noktasında çok önemli olduğu anlaşılır. Ayette bir taraftan belirli durumlarda orucun ertelenebileceği ya da fidye ile telafi edilebileceğinin belirtilmesi bu ibadettin yalnızca kulları aç bırakmak ve bir takım zorluklara sürüklemek için vaaz edilmediğinin delilidir. Çünkü muhatap zorluk durumunda samimi bir şekilde bu ruhsattan yararlanabilecektir. *“Eğer bilerseniz orucu tutmanız sizin için daha hayırlıdır.”* ifadesiyle zarara yol açmayan durumlarda orucun büyük bir fırsat olduğu ve bunu kaçırmamak için ortaya konulan iradenin büyük bir değer taşıdığı vurgulanır ki bu da orucun önemini delillendiren metinsel bir durumdur. Ardından Kur'an Allah'ın muradının zorluk olmayıp kolaylık olduğu, oruçla ilgili hükümlere uymanın, Allah'ı tazim ve O'na olan şükran borcunu ödeme gayreti içinde olma anlamı taşıdığı belirtilmiştir.⁴³⁵

Kur'an'da yukarıda aktardığımız şekli ile orucun anlatılması, oruca dair bazı fayda ve gereklilikleri delillendirip muhatapı bu noktada ikna etmeye yöneliktir. Kur'an'ın sunumuna göre oruç insanı ruhen yücelterek yıllık bir muhasebeyle kendisine verilen ömrü nasıl geçirdiği noktasında dürüst bir değerlendirme yapma fırsatı verir. Oruçlu, bir taraftan sahip olduğu nimetlerin değerini bilerek, diğer taraftan mahrumiyet içinde olanların halini düşünerek onları anlama fırsatına sahip olur. Oruç toplumsal anlamda sorumluluk bilinci kazandırmasıyla insanın Allah'a,

⁴³⁴ Fahreddin er-Razî, et-Tefsîru'l-Kebir, Daruİhyâit-Turasi'l-Arabi, XXV, Beyrut 1997, s. 169; Muhammed Esed, Kur'an Mesajı, çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İşaret Yayınları, İstanbul 1997, s. 858.

⁴³⁵ İbrahim Kafi Dönmez, “İslam'da Oruç”, DİA, c. 33, İstanbul 2007, s. 416.

kendisine, ailesine, içinde yaşadığı topluma, başka insanlara; çevreye, evrendeki bütün canlı ve cansızlara karşı sorumlu bir varlık olduğunu kavramasına yardım eder. Böylelikle bireysel gibi görünen bu ibadet, sosyal etkileri yönüyle de kendini gösterir.⁴³⁶

Nitekim Kur'an'da oruç tutmaya güç yetiremeyen kimselerin fidye vermelerinin istenmesi orucun sosyal yönüne işaret etmektedir. Bu ayette zahiri manada iyileşme ümidi kalmayan yaşlı ve hastalar gibi oruç tutmaya güç yetiremeyenlere fidye vermek suretiyle oruç tutmama izninin verildiği anlaşılmaktadır. Ancak bu ayet bir yönüyle oruç ile yoksullara yardım etme arasındaki ilişkiyi açıkça ortaya koyarak metinsel bir delillendirme yapmaktadır. Bu nedenle oruç, toplumda bireyler arasında empati kurulmasında, sevgi şefkat ve yardımlaşma duygularının ortaya çıkmasında etkin bir rol oynayan ibadetler arasındadır.⁴³⁷ Belirtilen bu faydaları ve orucun kazandırdıkları ve gerekliliği açısından oruç, muhatabı ikna etmekte ve bu ibadete yönlendirmektedir.

2.2.1.3.2. Orucun Bireyin Takva Boyutunu Artırması Yönü

Oruç ibadetinin temel gayesi insanların takva sahibi bireyler olmalarını temin etmektir. Bu bağlamda Kur'an'da bu gaye, *“Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakınmanız ve takvaya erişmeniz için oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi size de farz kılındı.”*⁴³⁸ şeklinde ifade edilmiştir. Bu ayete göre oruç, Allah'ın emirlerine uymak ve ona yaklaşmak gayesiyle insan tabiatının en çok istediği ve gereksinim duyduğu temel ihtiyaçlardan uzak durmayı zorunlu kılmaktadır. Belirtilen bu durum, takvaya ulaşmanın en önemli yollarındandır. Nefsin istekleri karşısında sabrederek mücadelesini sürdüren birey, takvaya zemin hazırlar.⁴³⁹ Ayrıca önceki ümmetlerdeki oruca yapılan işaret, orucun meşruiyeti ve gerekliliği açısından metinsel aklî bir delillendirme içermektedir.

Oruç, ayrıca bireyde kulluk bilinci oluşturan temel ibadetlerden biridir. Oruçlu kimse, dışarıdan hiçbir baskı olmaksızın imanıyla kendini denetim altında

⁴³⁶ Dönmez, agmd. s. 417.

⁴³⁷ Demir, agm, s. 1795.

⁴³⁸ Bakara, 2/183-184.

⁴³⁹ Ebu Abdullah Muhammed İbnAhmed el-Kurtubî, el-Cami' li Ahkâmi'l-Kur'an, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1993, II, s. 185.

tutar.⁴⁴⁰ Oruç tutanın durumunu, yalnızca kendisi ve yüce Allah bilir. Oruç sayesinde insan kendini takvaya alıştıırır ve insanın iradesi güçlenir, insan arzu ve ihtiraslarının önüne geçmiş olur, böylece ruhsal yönden arınır.⁴⁴¹

İnsanı manevi bir eğitim sürecine taşıdığı vurgulanan oruç, Kur'an'a göre kulun, kısa sürede kalbi ve ruhu üzerinde birikmiş günah tortusundan sıyrılmasına vesile olur. Böylelikle oruç, insanı “kadeflaha men zekkâhâ” ayetinde anlatılan temizlik durumuna ulaştırır. Bu, nefisini kötülüklerden arındırmanın, kurtuluşa erdiğinin bir göstergesidir. Kur'an'a göre tıpkı sadaka ve zekâtın, inananları günahlardan temizleyip yücelttiği gibi⁴⁴² beden zekâtı olan oruç da insanın nefisine boyun eğmesinin önüne geçer. Bu yönüyle muhatapın olgunlaşması ve gelişmesi açısından gerekliliği metinsel olarak vurgulanmış olmaktadır.

Sorumluluk şuurunun bilincine varan insan, diğer canlılara, eşyaya, tabiata, evrene ve nihayet yüce Yaratıcıya karşı olan sorumluluklarını hisseder ve bunun gereklerini yerine getirir. Allah'a karşı sorumluluğun bilincine varmakta bireyi takvaya eriştirir.⁴⁴³ Kur'an ayetlerinin muhataba bu yöndeki telkini, iyi bir kul olma ve Allah'ın sevgisini kazanma yollarından biri olan oruç olarak gösteren metinsel delillerdir.

2.2.1.3.3. Diğer Milletlerle ve Önceki Uygulamalarla Kıyaslayarak Delillendirme

Oruç sadece Müslümanlara değil, daha önceki toplumlara da farz kılınan bir ibadettir. Kur'an'da daha önceki ümmetlere de orucun farz kılındığı belirtilerek bu ibadetin Yahudi ve Hıristiyanlar tarafından değiştirildiği ifade edilmektedir. Onun için Kur'an'da “*Ey İnananlar! Oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi, Allah'a karşı gelmekten sakınasınız diye, size sayılı günlerde farz kılındı.*”⁴⁴⁴ buyurularak orucun daha önceki dinlerde de emredildiği bildirilmektedir. Böylelikle muhatap üzerinde oruç ibadetinin tarihsel sürekliliği vurgulanmaya çalışılmıştır. Bu doğrultudaki açıklamalar, nübüvvetin delillendirilmesinde kullanıldığı gibi oruç

⁴⁴⁰ Yusuf Kardavî, İbadet, çev. Hüsamettin Cemal, yy. 1986, s. 368.

⁴⁴¹ Derveze, İzzet, et-Tefsîru'l-Hadîs, Dâru İhyâi Kütübi'l-Arabî, Kahire 1383, VI, s. 301.

⁴⁴² Tevbe, 9/103.

⁴⁴³ Recep Demir, “Diğer İnanç Sistemlerinde ve İslam'da Oruç (Karşılaştırmalı Bir Analiz)”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, c. 9, Sayı: 42, 2016, s. 1794.

⁴⁴⁴ Bakara, 2/183.

ibadetinin de diğler ümmetlerdeki varlığına işaret ederek aynı tip bir delillendirilme yapılmasına imkân sağlamıştır.

2.2.1.3.4. Karşılık İlkesi

Kur'an, Ramazan ayına dair ifadelerinde orucun farz kılındığı bu ay için özellikle Allah'a yakınlık şekliyle bir mükâfat nitelendirmesinde bulunarak "*Doğru yolu bulmaları için benim davetime (oruçla) uysunlar, bana iman etsinler.*"⁴⁴⁵ Ayeti ile ifade edilmiştir.

Nitekim ahiret hayatında oruç tutanların karşılaşacağı mükâfatlar noktasında cennetin kapılarının ramazanda oruç tutan kişi için açılacağı vurgulanır. Cennetin özel olarak oruç tutanların girmesi için ayrılmış olan "Reyyân" adlı kapısından girme hakkı, bu karşılığın başlangıcı sayılmıştır⁴⁴⁶ Oruç tutanlara vadedilen bu özel muamele ve hassasiyet, orucun önemi ve değeri konusunda muhataba önemli ipuçları vererek bu yönde yönlendirme yapan bir ayrıcalık olarak sunulmuştur.

2.2.2 Muâmeleler

2.2.2.1. Hadler ve Cezalar

Kur'an'ın Muhatabına amelî olarak sunduğu konulardan birisi de hadlerdir. Had kelimesi sözlükte "menetmek, yasaklamak" anlamları ile açıklanmıştır. Bir şeyin ucu, sınırı gibi açıklamalarla da ifade edilen⁴⁴⁷ had, terim olarak ise "Ceza uygulanması gereken yasaklı fiillerden, Allah hakkı olarak insanları menetmek üzere farz kılınmış cezalar"⁴⁴⁸ olarak tarif edilmiştir.

⁴⁴⁵ Bakara, 2/186.

⁴⁴⁶ Demir, agm, s. 1796.

⁴⁴⁷ DİA. "Had" md. (Serahsi c.IX. s.36)

⁴⁴⁸ DİA. agm.

Haddin tanımında geçen “Allah hakkı olarak” ifadesi belirtilen bu hadlerde Allah dışında hiçbir otoritenin söz hakkı ve müdahalesi olmadığına işaret etmektedir. Bu ayrıntı had ve ceza arasındaki farkın ifadesidir. Bu anlamda hadler amme hukuku, cezalar da şahsi hakları koruyan hukuka karşılık gelmektedir.⁴⁴⁹ Bu ayrımı yapmak gerekliliğinden söz konusu açıklamayı yapmakla beraber, İslam hukukunda oldukça geniş bir yer tutan ayrıntılı bir konu olan bu kavramları hukuksal açıdan değerlendirmekten öte had ve ceza kavramlarının muhataba sunulması ve delillendirilip delillendirilmemiş olması açısından inceleyeceğimizi belirtmek gerekmektedir. Bu açıdan konuyla ilgili araştırmaya örnek olması bağlamında burada yalnızca birkaç kavramı incelemeyi uygun gördük. Konumuzu ilgilendiren yönü açısından bakıldığında ibadetlerde olduğu gibi bu konunun da gerekliliği ve faydaları üzerinden delillendirildiğini, alt başlıklarda yer alan had cezaları ile ilgili ayetlere bakarak söylemek mümkün olacaktır.

2.2.4.1. Kısas

Kısas sözlükte “Ardından gitmek, iz sürmek, yaptığı işte birini takip etmek ya da mutlak eşitlik; bir şeyin iki tarafının birbirine eşit olması” gibi ifadelerle açıklanmıştır. Fıkıhta ise bir şahsın kasten öldürdüğü kişiye karşılık öldürülmesi ya da kasten işlediği müessir fiil sonucu mağdurda bedeni ve fiziki zarar meydana getiren kimsenin benzeri şekilde cezalandırılmasını ifade eder.⁴⁵⁰ Kur’an’ın muhataba sunduğu amelî konularda, cezalara ait konularda önemli bir yeri olan kısasla ilgili hükümler muhataba Bakara suresinde sunulmuştur. Kısasla ilgili ayetler metni ve manası ile daha önce incelediğimiz amelî konuların delillendirilmesine benzer özellikler taşımaktadır.

2.2.4.1.1. Kısasın Bireysel Açıdan Hayatı Teminat Altına Alması

“Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında size kısas farz kılındı. Hüre karşı hür, köleye karşı köle, kadına karşı kadın kısas edilir. Ancak öldüren kimse, kardeşi (öldürülenin vârisi, velisi) tarafından affedilirse aklın ve dinin gereklerine uygun yol izlemek ve güzellikle diyet ödemek gerekir. Bu, Rabbinizden bir hafifletme ve

⁴⁴⁹ İbrahim Çalışkan, “İslam Hukukunda Ceza Kavramı ve Had Cezaları”, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/775/9915.pdf>

⁴⁵⁰ Şamil Dağcı, “Kısas” md. DİA, c.25, İstanbul 2001, s.490

rahmettir. Bundan sonra tecavüzde bulunana elem dolu bir azap vardır. Ey akıl sahipleri! Kısasta sizin için hayat vardır. Umulur ki (bu hükme uyarak) korunursunuz."⁴⁵¹Kıyas hükmünün açıklandığı bu ayetlerde temel prensip, yararlılık ilkesi üzerinden muhataba delillendirilmeler yapılmasıdır.

Kıyasın vaz' edildiği bu ayetlerin incelendiğinde, hepsinden önce belagat açısından bulduğu değerın salt aklı delil kategorisinde üst düzey bir delil olduğunu görmekteyiz. Çünkü beyan âlimlerince belagatin en yüksek derecesinde kabul edilen ⁴⁵² bu ayetler, akıl sahiplerini işaret ederek burada bir aklı delillendirme olduğunu kendileri ispat etmektedir. Bireysel manada kıyas ayetleri hem katil olmak isteyen hem de öldürmek istediği kişinin hakkında sonucun ve tercihin hayattan yana kullanılması ile ortaya çıkacak faydaya işaret eder. Akıl gereği ayetlerin muhatabı olan kişi, katil olmaktan vazgeçecektir⁴⁵³ çünkü karşılaşacağı sonu göze alamaz. Bu şekilde hem kendisi hem de karşısındakini kurtarmış olacaktır ki bu da ayetin aklı olarak işaret ettiği sonuçtur. Kıyas fiilinin aslen öldürme ameli olmasının böyle hayati bir sonuç doğuracağı muhatabın akıl ve mantığına seslenen belîğ ifadelerle yapılan delillendirilmedir.

2.2.4.1.2. Kıyasın Toplumsal Açıdan Can Güvenliğini Teminat Altına Alması

Ayetlerde bireysel bir durum olarak takdim edilip canlandırılan katil olayı toplumun tamamının yaşama hakkını güvenceye almaktadır. Özellikle kıyasın ya da diyetin meşru kılınması böylesi bir toplumsal kaosu durdurması açısından önleyici bir durumdur. Muhatap bu emirle zaten özelde Arap toplumunun, genelde birçok halkın karşı karşıya olduğu bu sorunun çözüm yolunu görmektedir. Kıyasın toplumların genel sorunu olan yaşama hakkına saygı ve adalet olgusuna⁴⁵⁴ katkısı tartışılmazdır. Kıyas sayesinde toplum içinde yayılacak bir fitne durumu adaletin devlet eliyle gerçekleşmesi garantisini sunarak bertaraf edilmiştir. Muhatabı aklına

⁴⁵¹ Bakara, 2/178-179 ayrıca bkz. İsrâ,17/33

⁴⁵² Elmalılı Hamdi Yazır, A.g.e , c.1, s.501

⁴⁵³ Ebû Abdilmu'tî Muhammed b. Ömer b. Arabî b. Alî en-Nevevî , Merâhu Lebîd li-keşfi ma 'ne'l Kur'âni'l-mecîd, Dâr'u-l Mektebu-l İ'lmiyye, Beyrut h.1417, c.1, s.59

⁴⁵⁴ Nevevî, a.g.e. c.1, s.59.

seslenerek ikna eden bu ayetle toplumsal huzur ve barışın tesisi amaçlanmıştır. Bu da muhatabın yararlılık açısından iknasını amaçlayan ayetlerin ana hedefidir.

2.2.4.1.3. Kıyasın Adalet Olgusunu Teminat Altına Alması

Kıyas ve diyetle ilgili konulan kıstaslar ve çizilen çerçeve aynı zamanda gücü yeten yetene mantığını yıkan, en zayıftan en güçlüsüne- insan- olma vasfı ile canı önemli kabul eden bir toplum vaat eder. Bu da yine aklın kabulüne ve toplum vicdanına sunulan bir durumdur. Ve Kur'an'ın genel amaçlarından biri olan canın korunması ilkesi doğrultusunda kıyas, muhataba faydası ve gerekliliği açısından delillendirilerek sunulmuştur.

Sonuç olarak kıyasın kendisi bir öldürme eylemi olmasına rağmen katil olan kişinin kıyas ile cezalandırılması aklen faydaları bakımından yukarıda açıkladığımız şekilde muhataba sunulmuş ve salt aklî delil kategorisinde kabul edebileceğimiz türden delillendirmelerdendir.

2.2.4.2. Zina

Zina, önceki ilahi dinlerde ve insanlık ortak tarihinde büyük bir suç ve fenalık olarak görülmüştür. Zina kelimesinin kendisinin geçtiği Kur'an'da beş ayet vardır. Özellikle zinanın kötü ve fena bir yol olduğunu vurgulayan birçok ayet gibi İsrâ suresi 32. ayet dâhil bu konuya İslam'ın bakış açısının haram kategorisinde olduğunu muhataba hissettiren bir anlatım mevcuttur.

Zina ile ilgili hüküm⁴⁵⁵ ve arkasından açıklanan bu fiile ait cezalar⁴⁵⁶ arasındaki ilgi, aklen zinanın kötülüğünü delillendiren ayetlerdir. Zina ile ilgili ayetlerde salt aklî delil kategorisinde ve metinsel aklî deliller şeklinde nitelendirebileceğimiz bazı anlatımlar mevcuttur. Bahsettiğimiz bu delillendirmelerin birincisi, bu fiilin muhataba fenalığının delillendirilmesi⁴⁵⁷; ikinci de zina fiilinin cezasının ve faydalarının delillendirilmesi şeklinde tespit edilmiştir.

⁴⁵⁵ İsrâ, 17 /32

⁴⁵⁶ Nisâ, 4/15-16, Nûr, 24/3

⁴⁵⁷ Râzi, a.g.e, c.20, s.331

2.2.4.2.1. Zina Fiilinin Fenalığı

Zinanın kötülüğü muhataba direkt onun kötü bir yol olduğu belirtilerek vurgulanmış fakat bununla kalmayıp fena bir iş olduğuna dair özellikle sonuçları bakımından birtakım delillendirmeler yapılmıştır.

Birincisi “Fena bir fiili işleyen fena bir insan olur.” şeklindeki sonuç önermesini gerektirecek kuvvetli bir delildir: “*Zina eden erkek ancak, zina eden veya Allah'a ortak koşan bir kadınla evlenir. Zina eden bir kadınla da ancak zina eden veya Allah'a ortak koşan bir erkek evlenir. Bu mü'minlere haram kılınmıştır.*”⁴⁵⁸ şeklinde ifade edilen ayet, zina eden kişinin artık temiz ve muhsin bir kişi olmaktan çıktığını⁴⁵⁹, zina sonrası kişi hakkında verilen hükümlerle delillendirmiştir. Bu şekilde muhatap, zinanın insanın kimliğini de kirleten bir fiil olduğu konusunda ikna edilmiştir.

İkincisi ise zinanın fenalığının, zinaya götürecekt bazı küçük adımların da yasaklanması şeklinde ispatıdır. İsrâ suresinde “Zinaya yaklaşmayın.” şeklindeki emir, tam da bu noktaya işaret etmektedir. Bu ifade ile yapılması değil, yaklaşılması dahi mahsurlu bu fiil, diğer yasaklardan farklı bir boyut kazanmıştır. Öyle ki yaklaşanı bile yakan bir günah olarak muhataba sunulan bu fiil, kendisine götürecekt diğer fiileri de yasak kapsamına sokmuştur. Birçok müfessir⁴⁶⁰ bu ifadenin zinaya yol açan fiilleri de kapsadığı⁴⁶¹ noktasında hemfikirdir. Hem ayetin metnindeki “yaklaşmayın” ifadesi hem de bu ayetin tefsirinde varılan fikir birliği “Eğer bir işe götüren sebepler kötü ise o işin kendisi, o sebeplerden daha kötüdür.” şeklinde bir sonuç önermesine ulaştıran metinsel yolla akla seslenen bir delillendirmeyi işaret etmektedir. Nitekim Nûr suresi 30 ve 31. ayetlerdeki tezimizi teyit eden ifadeler, erkek ve kadına ayrı ayrı yapılan “Gözlerini haramdan sakınsınlar.” emri ile zinaya götüren küçük adımları yasaklamıştır.

Üçüncü delillendirilme şeklinin de zina fiili gibi fena bir fiilin mü'min tanımında, mü'minlerin sakındığı durumlardan biri olarak sayılmasıdır. Mü'minûn suresi 4-5 ve 6. ayetlerde vurgulanan bu durum, şu şekilde “*Onlar ki ırzlarını*

⁴⁵⁸ Nûr, 24/3

⁴⁵⁹ Râzi, a.g.e, c.23, s.318

⁴⁶⁰ Kur'an Yolu Tefsiri, c.3, s.480

⁴⁶¹ Ebü'l-Berekât Hâfizüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-te'vîl, Beyrut 1998, c.2, s.499

korurlar. Ancak eşleri ve ellerinin altında bulunan cariyeleri bunun dışındadır. Onlarla ilişkilerinden dolayı kınanmazlar. Kim bunun ötesine geçmek isterse işte onlar haddi aşanlardır.” ifade edilmiştir. Ayette ifade edilen iffetin korunması, neslin korunması amacına yönelik olarak Kur’an’da emredilmiş bir husustur. Zinanın kötülüğünü ispat eden bu delilin de mü’min olma özellikleri sıralanırken bilhassa kurtuluş vesilesi olarak zikredilmesini yine metinsel aklî delil kategorisinde değerlendirmek mümkündür.

2.2.4.2.2. Zinanın Cezasının Sonuçları

Zinanın cezası, muhataba sonuçları toplum ve fert için faydaları açısından açıkça ayet metinlerinde vurgulanmamıştır. Fakat zina fiili, neslin bozulmasına sebep olacağından zina ile ortaya çıkacak bir neslin maddi ve manevi olarak toplumu sarsacağı gerekçesi ile zina suç sayılmış ve Kur’an’da muhataplarına cezası açıkça belirtilmiştir.⁴⁶²

Özellikle zina cezasının açıklandığı ayette celde ile ilgili “Allah’ın dinini tatbik konusunda sizi acıma duygusu kaplamasın.”⁴⁶³ İfadesi, bu cezadaki toplumsal faydaya işaret eden bir açıklamadır. Buradaki fayda, toplumu zinadan ders vererek sakındırmak ve nikâha yönlendirerek emniyet ve huzuru sağlamaktır.⁴⁶⁴ Ayette “zina cezasını uygulamakta” demek yerine “Allah’ın dinini uygulamakta sizi merhamet ve acıma kaplamasın”⁴⁶⁵ ifadesinin kullanılmış olması da cezanın din ile aynı kategoride dinin bölünmez bir parçası olması şeklinde önemine işaret eden metinsel bir delildir. Nitekim zina cezasının verilmesindeki fayda ve önem bahsettiğimiz diğer bir ayette “Çünkü o, apaçık bir hayâsızlık ve kötü bir yoldur.”⁴⁶⁶ şeklinde gerekçelendirilmiştir.

Sonuç olarak gerek diğer ilahi dinlerde gerekse tarihi süreç içinde bütün medeniyetlerde suç olarak kabul edilen zina, Kur’an’ın toplum maslahatı açısından değerlendirip haram kıldığı bir fiildir. Özellikle İslam Öncesi Arap toplumunda büyük bir problem olan bu durum, muhatabı ikna sadedinden zinanın fenalığı ve cezasının faydaları açısından hem metinsel hem de aklî olarak delillendirilmiştir.

⁴⁶² İsmail Çalışkan, a.g.e. s.62

⁴⁶³ Nûr, 24/2

⁴⁶⁴ Elmalılı Hamdi Yazır, a.g.e, c.5, s.545

⁴⁶⁵ Nûr, 24/2

⁴⁶⁶ İsrâ, 17/32

2.2.4.3. Hırsızlık

İnsanlık tarihi kadar eski bir suç olan hırsızlık, bu tarih boyunca farklı şekillerde karşılanmış ve farklı şekillerde cezalandırılmıştır. Tevrat'ta açık bir şekilde yasaklanan hırsızlık,⁴⁶⁷ cezaları ile birlikte açıklanmıştır. Çalan kişinin, malı ile⁴⁶⁸ malı yoksa hürriyeti ile⁴⁶⁹ ödetilmesi cezası emredilmiştir. İncil'de ise cezası ile ilgili açık bir hükümden ziyade fiilin yasaklanması ve sakındırma⁴⁷⁰ şeklinde bir ifade mevcuttur.

Son dinin kitabı olan Kur'an'da ise hırsızlık ve cezası ile ilgili açıklamalar üç şekilde karşımıza çıkmaktadır:

2.2.4.3.1. Önceki Ümmetlerde Hırsızlık ve Cezası

Kur'anda önceki ümmetlere dair hırsızlık suçu açıkça bu suça işaret şeklinde sunulmamıştır. Yusuf kıssasında Bünyamin'in Mısır'da kalması için yapılan plan anlatılırken bu konuya değinilmiştir: "*Dediler ki: "Allah'a andolsun, siz de biliyorsunuz ki biz bu ülkede fesat çıkarmaya gelmedik, hırsız da değiliz." Onlar, "Eğer yalancı iseniz hırsızlığın cezası nedir?" dediler. Onlar da: "Cezası, su kabı kimin yükünde bulunursa o kimsenin kendisi (nin alıkonması) onun cezasıdır. Biz zalimleri böyle cezalandırırız." dediler.*⁴⁷¹ şeklinde anlatılan bu olay, kıssa içerisinde olayın akışıyla karşımıza çıkmaktadır. Bu anlatım, aynı zamanda o zamana dair hırsızlık algısını ve bu suça verilen ceza hakkında bize bilgi vermektedir. Bu şekilde Kur'an önceki ümmet ve kültürlerde suç olarak kabul edilen, hatta ayetin ifadesiyle zalimlik olarak görülen bu fiilin, kendi koyduğu sistemde de suç olduğuna ve kendi sistematiği içinde cezasının tespit edildiğine işaret eden metinsel bir delildir.

2.2.4.3.2. Hırsızlık Etmenin Fenalığı

İslam dininde bir düzen ve yol olarak konulan hükümler vardır ve bu dine inanan insanlara, konulmuş hükümlere bağlanma sorumluluğu verilmiştir. Hırsızlık, sorumluluk açısından sakınılması gereken ve yapılması kesin bir dille yasaklanan fiiller arasında sayılmıştır. Kur'an'da bu yasak ve sorumluluk karşımıza "Ey

⁴⁶⁷ Çıkış: 20/15

⁴⁶⁸ Çıkış:20/15

⁴⁶⁹ Çıkış:22/3

⁴⁷⁰ Efoslulara Mektup: 4/28

⁴⁷¹ Yûsuf, 12/73-75

Peygamber! Mü'min kadınlar, Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmamak, hırsızlık yapmamak, zina etmemek, çocuklarını öldürmemek, elleriyle ayakları arasında bir iftira uydurup getirmemek, hiçbir iyi işte sana karşı gelmemek konusunda sana biat etmek üzere geldikleri zaman, biatlarını kabul et ve onlar için Allah'tan bağışlama dile. Şüphesiz Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir."⁴⁷² şeklinde ifade edilen ayet metni ile karşımıza çıkmaktadır.

Mekke'nin fethi sırasında "biat almanın şartlarından biri" olarak ifade edilen hırsızlıktan uzak durma sorumluluğu, müslümanca bir tavır ve teslimiyetin rükunlarından biri olarak muhataba sunulmuştur. Ayetten anlaşılan odur ki mü'minlerden bu sözlerin gereğini yapmaları beklenmektedir. Bu biat beklentisi, Müslüman birey olma ve müslüman topluluğa mensubiyet açısından şart koşulmuştur. Bu şartlar arasında sayılan hırsızlık etmeme sözü ve sorumluluğu burada muhataba Mekkeli yeni müslüman olmuş müşrikler üzerinden dolaylı yolla sunulmuştur. Anlatımda yapılan bu dolaylama, gerek hırsızlık gerekse bahsi geçen diğer haramlar açısından daha etkili bir emir haline gelmiştir. Çünkü "Hırsızlık etmeyin." şeklinde bir söylem, yerine "Hırsızlık etmeyeceklerine dair söz vermedikçe onları kabul etmeyiz" şeklindeki direkt söz verdirmeye yönelik ifade ile konunun önemine yapılmış bir işaret vardır. Tüm bu manaya dönük işaretlerin yanı sıra ayet metninde hırsızlık yapmamaya dair alınacak biatin, Allah'a şirk gibi önemli bir husustan hemen sonra gelmesi de bu konunun önemine işaret eden başka bir metinsel delildir.

2.2.4.3.3. Hırsızlık Fiili ve Cezası

Hırsızlık, amelî hükümlerde cezayı açıkça içeren konulardan biridir. Diğer had ve ceza konularında olduğu gibi fikhî açıklamalara girmeden anlattığımız hırsızlık fiili, Kur'anda cezası ile birlikte direkt olarak açıkça hükmün ilanı şeklinde gerçekleşmiştir.

Mâide Suresi 38. ayette "*Yaptıklarına bir karşılık ve Allah'tan caydırıcı bir müeyyide olmak üzere hırsız erkek ile hırsız kadının ellerini kesin. Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.*" şeklindeki ifade ile hırsızlık ve cezası açıklanmış, hüküm verici makam olarak ilahi otorite işaret edilmiştir. Ayette

⁴⁷² Mümtehine, 60/12

“yaptıklarına karşılık” ibaresi, karşılıklılık ilkesine işaret etmekle birlikte “Allah’tan caydırıcı bir müeyyide olarak” ifadesi de cezanın direkt Allah katından olduğunu açıklayarak muhataptan tam teslimiyet talep etmektedir. Burada cezayı takdir eden ilahi otoritedir. Cezayı da hırsızlıktan caydırarak mal emniyetini sağlamak amacı ile koyduğunu ve bunun insanın yararına olduğunu vurgulamıştır. Muhatabı karşılıklılık ve yararlılık açısından ikna eden bu ayet, hüküm ve hikmet kavramlarına işaretle konuda son sözün Allah’a ait olduğunu belirtmiştir. Hikmet kavramının Allah’a izafesi ayetin sonunda önemli bir hikmete binaen böyle olması gerektiği konusunda muhatapı iknaya yönelik bir icazdır.

Amelî hükümlerin delillendirilmesi bahsinde son söz söylemek gerekirse salt akli delillerden çok, muhatapın yararlılık, önem ve karşılıklılık ilkeleri üzerinden çoğunlukla metinsel diyebileceğimiz bazı delillerle ikna edildiğini söylemek mümkündür. Salt aklî delil kategorisinde delilleri ise Kısas ve zina ile ilgili ayetlerde görmekteyiz.

2.3. Kur’an’ın Aklî Olarak Delillendirdiği Ahlakî Konular

Kur’an önemli bir amacı gerçekleştirmek için indirilmiş ilahi kaynaklı bir kitaptır. Tüm ilahi kitaplar gibi ortaya koyduğu bir sistem, bu sistemin planlayıcısı olarak ilahi otoritenin amaçladığı bir proje vardır. Bu projeyi Kur’an “İnanan ve sakınanlar için bir rehber”⁴⁷³ olduğunu vurgulayarak açıklamaya başlamıştır.

Kur’an’ın muhataplarına rehberlik ettiği konular ve gösterdiği hedef, bir ayette “*Elif Lâm Râ. Bu Kur'an, Rablerinin izniyle insanları karanlıklardan aydınlığa, mutlak güç sahibi ve övgüye layık, göklerdeki ve yerdeki her şey kendisine ait olan Allah'ın yoluna çıkarman için sana indirdiğimiz bir kitaptır. Şiddetli azaptan dolayı vay kâfirlerin haline.*”⁴⁷⁴ şeklinde ifade edilmiştir. Kur’an’ın rehberliğinin karanlıktan aydınlığa çıkarıcı rolü, benzer bir anlatımla “*Ey kitap ehli! Artık size elçimiz (Muhammed) gelmiştir. O, kitabınızdan gizleyip durduğunuz gerçeklerden birçoğunu sizlere açıklıyor, birçoğunu da affediyor. İşte size Allah'tan bir nur ve apaçık bir kitap (Kur'an) gelmiştir. Allah onunla rızası peşinde olanları selamet yollarına iletir ve onları izniyle karanlıklardan aydınlığa çıkarıp kendilerini*

⁴⁷³ Bakara, 2/2

⁴⁷⁴ İbrâhim, 14/1-2

*dosdoğru bir yola iletir.*⁴⁷⁵ şeklinde ifade edilmiştir. Metinsel paralellik gösteren bu ayetleri incelediğimizde Kur'an'ın inanç ve davranış dengesi ile muhatabına doğru yolu gösteren bir yol haritası olarak sunulduğunu görmekteyiz.

Yolun sonunda bu haritayı kullanıp aydınlığa çıkanlar ve karanlıkta kalanların durumları ise *“Gerçekten bu Kur'an en doğru olan yola götürür ve iyi işler yapan mü'minler için büyük bir mükâfat olduğunu ve ahirete inanmayanlar için elem dolu bir azap hazırladığımızı müjdelir.*⁴⁷⁶ ayetinde olduğu gibi büyük bir kazanç veya kaybediş olarak belirtilmiştir.

Kur'an'ın rehberlik yönünün nasıl işletildiği, muhataplar üzerinde gerçekleştireceği değişim ve gelişim aracı olarak kabul edilmesi gerektiği verdiğimiz örnek ayetlerde olduğu gibi tüm Kur'an metnine yayılmış bir mesajdır. Kur'an Allah'a iman, Peygambere iman ve ahirete iman problemini çözmüş muhataptan Kur'an merkezli bir tavır beklemektedir. Kur'an merkezli ideallerle⁴⁷⁷ donatılmış bu tavırlar bütünü ise Kur'an ahlakı ya da İslam ahlakı olarak isimlendirilir.

Kur'an'ın indirildiği zaman ve mekâna ait muhatabın, atalarının ahlakı ve yolu üzere bir toplum olduđu⁴⁷⁸ düşünülürse Kur'an'ın büyük bir devrimle ilahi bir davranış sistemi önerdiği söylenebilir.

Kur'an'daki ahlak kavramı Kur'an'ın tamamına işlenmiş, inançtan dolayı kalpte, ibadetten dolayı yaşayış ve âdette, düşünceden dolayı akılda, davranıştan dolayı ise hayatta ortaya çıkması gereken bir duruştur. Bu nedenle Kur'an ideal inanç, davranış, düşünce ve tutumun metodunu muhataba sunmuştur. Dolayısıyla Kur'an'ın önerdiği ahlakı, sadece etik kuralları ile sınırlamak mümkün değildir. Bu nedenle Kur'an'da inanç ahlakı, ibadet ahlakı, düşünce ahlakı, davranış ahlakı gibi konular olduğunu belirtmek gerekir. Örneğin inançta ahlaki tutum *“İman edip de imanlarına zulmü (şirki) bulaştırmayanlar var ya, işte güven onların hakkıdır. Doğru yolu bulmuş olanlar da onlardır.*⁴⁷⁹ ayeti ile saf ve katışıksız imanı önermiştir. İbadetlerde ideal tutum ve davranışa örnek olarak *“Yazıklar olsun o namaz kılanlara ki onlar namazlarını ciddiye almazlar. Onlar (namazlarıyla) gösteriş*

⁴⁷⁵ Mâide, 5/15-16

⁴⁷⁶ İsrâ, 17/9

⁴⁷⁷ Sevinç Şağbanşua, “İlahi Dinlerin Hedeflediği İdeal İnsan”, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 2006, s. 53

⁴⁷⁸ İzutsu, Kur'anda Dini ve Ahlaki Kavramlar, s.99

⁴⁷⁹ En'âm, 6/82

yaparlar.”⁴⁸⁰ ayetinde olduğu gibi bilinç ve samimiyeti önerir. Düşünmeden inanışa, inanıştan davranışa Kur’an’ın ahlaka verdiği önem o denli büyüktür ki ideal davranışlarda bulunanları mü’min kategorisinde tutar.⁴⁸¹ Bu durum Kur’an incelemelerinde Kur’an’a ait konulardan birini ‘ahlak’ olarak karşımıza çıkarır.

Bu şekilde ahlakın Kur’an’daki varlığı ve incelenen bir bilim olduğunu da kabul etmekle beraber, Kur’an’da va’z edilen ahlakın akılla ilişkisinin olup olmadığını anlamak gerekmektedir. Bu noktada Âl-i İmrân suresinin şu ayeti önemlidir: “*De ki: Eğer Allah’ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Çünkü Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.*”⁴⁸² Ayette peygambere hitapla sevgi ve imanın göstergesinin davranışa bağlanması ve yaşantısal alanın düzenlenmesi olayı, muhatabın aklını harekete geçiren metinsel bir delildir. Burada aklın bize ya da muhataba verdiği mesaj şudur: Tevhid inancı ve imanın sonucunu, bu inanç sisteminin öğretilerini uygulamak yani hayata geçirmek gerekmektedir. Aksi takdirde iman ya da yaratıcıya olan sevgi ve bağlılığın hiçbir anlamı kalmayacaktır. Kur’an’ın emirleri bu açıdan incelendiğinde ahlakî kaidelerle ilgili üç şekilde muhataba seslenildiği görülmektedir, bunlar:

Şunları Yapmamalısın: Örneğin, “*Ey iman edenler, Allah’a karşı gelmekten sakının ve peygamberine iman edin ki size rahmetinden iki kat pay versin, size kendisiyle yürüyeceğiniz bir nur versin ve sizi bağışlasın. Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir.*”⁴⁸³ ya da davranış boyutunda, “*Mal toplayan ve onu durmadan sayan, insanları arkadan çekiştiren, kaş göz işaretiyle alay eden her kişinin vay haline!*”⁴⁸⁴

Şunları Yapmalısın: Örneğin, “*Biz peygamberleri ancak müjdeleyiciler ve uyarıcılar olarak göndeririz. Kim iman eder ve kendini düzeltirse onlara korku yoktur. Onlar mahzun da olacak değillerdir.*”⁴⁸⁵ ya da davranış boyutunda, “*Mü’minler ancak kardeşirler. Öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin. Allah’a karşı gelmekten sakının ki size merhamet edilsin.*”⁴⁸⁶

⁴⁸⁰ Mâ’un, 107/4..7

⁴⁸¹ İzutsu, a.g.e. s.285

⁴⁸² Âl-i İmrân, 3/31

⁴⁸³ Hadîd, 57/28, Bkz. Âl-i İmrân, 3/118; Nisâ, 4/114; Bakara, 2/224

⁴⁸⁴ Hümeze, 107/1-2

⁴⁸⁵ En’âm, 6/48

⁴⁸⁶ Hucurât, 49/9

Şunları yapanlar, şu kaegoridedir: Mü'min olanlar için örneğin, “Mü'minler gerçekten kurtuluşa ermişlerdir. Onlar ki namazlarında derin saygı içindedirler. Onlar ki faydasız işlerden ve boş sözlerden yüz çevirirler. Onlar ki zekâtı öderler. Onlar ki ırzlarını korurlar.”⁴⁸⁷, kâfir olanlar için örneğin, “Kendilerine ellerindeki (Tevrat'ı) tasdik eden bir kitap (Kur'an) gelince onu inkâr ettiler. Oysa daha önce (bu kitabı getirecek peygamber ile) inkârcılara (Arap müşriklerine) karşı yardım istiyorlardı. (Tevrat'tan) tanıyıp bildikleri (bu peygamber) kendilerine gelince ise onu inkâr ettiler. Allah'ın lâneti inkârcıların üzerine olsun.”⁴⁸⁸

Bu ayetlerde de görüldüğü gibi Kur'an'ın, ahlakî ilkeleri iman edilen ilahi otoriteye uymak şeklindeki zorunluluğu, etik ilkelerin doğallığı, va'z edilen hükümlerin faydaları ve va'z edilen hükümlerin sonuçları bakımından tüm metne yayılmış metinsel aklî delillerle muhataba sunduğunu görmekteyiz.

2.3.1. Kur'an'da Bahsedilen Davranış Ahlakının Konuları

Kur'an daha önce belirttiğimiz gibi muhataplarından Kur'anî tavır ve idealler bekler. Bu tavır ve idealleri de hayatta kullanılır biçimde muhataba iletir. Fakat Kur'an, bir ahlak kitabı değildir. Kur'an'da vaz' edilen ahlak, O'nun getirdiği dinin doğal bir sonucudur. Kur'an, ideal bireyler ki bunları öncelikle “muhsin kullar”⁴⁸⁹ olarak nitelendirir, bu bireylerden oluşan ideal bir toplum oluşturmayı hedefler.

Kur'an'ın hedeflerine uygun olarak muhataba sunduğu en önemli ve başat değer ihlas, yani samimiyettir. Gerek imanda gerek ibadette ve gerekse davranışta bireyden samimi olması beklenir. Riya ve gösterişin kötülüğü anlatılarak vaz' edilen ihlas duygusu güzel örneklerle muhataba özendirilmiştir: *Andolsun ki kadın ona meyletti. Eğer Rabbinin işaret ve ikazını görmeseydi o da kadına meyletmişti. İşte böylece biz, kötülük ve fuhşu ondan uzaklaştırmak için (delilimizi gösterdik). Şüphesiz o ihlâslı kullarımızdandı.*⁴⁹⁰ ayetinde Yusuf peygamberin ihlası ile nasıl fenalıktan korunduğunun örneklendirilmesi, metinsel olarak muhataba samimiyet değerinin faydasının delillendirilmesine güzel bir örnektir.

⁴⁸⁷ Mü'minûn, 23/1-5

⁴⁸⁸ Bakara, 2/89

⁴⁸⁹ Bakara, 2/195

⁴⁹⁰ Yûsuf, 12/24

Kur'an'da muhatabın karakter gelişimi ve kişisel yetkinliği açısından bireyin kendi iç dinamiklerini ve dürtülerini kontrol anlamında nefsin isteklerine karşı **sabır** telkin edilmiştir: “*Sabah akşam Rablerine, O'nun rızasını dileyerek dua edenlerle birlikte ol. Dünya hayatının zînetini arzu edip de gözlerini onlardan ayırma. Kalbini bizi anmaktan gafil kıldığımız, boş arzularına uymuş ve işi hep aşırılık olmuş kimselere boyun eğme.*”⁴⁹¹ Ayrıca Kur'an'da otokontrolü ve iç denetimi emreden bu ayetlerden başka “başına gelenlere sabır” olarak öğütlenen diğer bir sabır türü de sosyal alanda münasebetlerde ve imtihan aracı olarak karşılaşılan musibetlerde sabırdır.⁴⁹² “*(Ey Muhammed!) Bizim adımıza de ki: Ey iman eden kullarım! Rabbinize karşı gelmekten sakının. Bu dünyada iyilik yapanlar için (ahirette) bir iyilik vardır. Allah'ın yeryüzü geniştir. Sabredenlere mükâfatları elbette hesapsız olarak verilir.*”⁴⁹³ Bu ve benzeri ayetlerle sabrın insana dünyada ve ahirette kazandıracakları anlatılarak, faydası açısından delillendirilmiştir.

Kur'an ahlakının konularından bir diğeri de **şükür**dür. Kur'an'a göre şükür, insanı dünyada elde ettikleri ile mutlu edecek yegâne mekanizma ve insanın yaratıcıya karşı minnettarlığını göstermek için bir sorumluluk durumudur: “*Öyleyse yalnız beni anın ki ben de sizi anayım. Bana şükredin, sakın nankörlük etmeyin. Ey iman edenler! Eğer siz ancak Allah'a kulluk ediyorsanız size verdiğimiz rızıkların iyi ve temizlerinden yiyin ve Allah'a şükredin.*”⁴⁹⁴ ayetlerinin verdiği mesaj ve şükür erdeminin öğütlenmesiyle Kur'an, iç dünyasında kendisi ve sahip oldukları ile barışık, verdiği nimetlere karşı Yaratanına minnettar bireyler oluşturmayı amaçlamaktadır.

İç dinamiklerini tanzim etmiş, Kur'an'da ön görülen ideallere ulaşmış insan, “sükûna ermiş bir nefis” olarak tasvir edilmiştir: “*(Allah şöyle der:) Ey huzur içinde olan nefis! Sen O'ndan razı, O da senden razı olarak Rabbine dön! (İyi) kullarımın arasına gir. Cennetime gir.*”⁴⁹⁵ ayette bahsedilen insan; iman, samimiyet, sabır şükür gibi erdemlerle kendisini tamamlamıştır. Birey, artık İslam toplumunun bir bireyi olup Kur'an'ın toplumda üstlenilmesini arzuladığı roller için hazır kişidir.

⁴⁹¹ Kehf, 18/28

⁴⁹² Bakara, 2/249, A'râf, 7/128, Nahl, 16/127

⁴⁹³ Zümer, 39/10

⁴⁹⁴ Bakara, 2/152-172

⁴⁹⁵ Fecr, 89/26

Kur'an'ın bireyi sosyal alanda da sorumlu tuttuğu bazı edemler vardır. Örneğin, **yumuşak huyluluk** bunlardan birisidir: “Güzel bir söz ve bağışlama, peşinden gönül kırma gelen bir sadakadan daha hayırlıdır. Allah her bakımdan sınırsız zengindir, halimdir (hemen cezalandırmaz, mühlet verir).”⁴⁹⁶ ayetinde olduğu gibi yumuşak huy ve iyi muamele sosyal alanda ilişki kurulan insanlara karşı tutumlarda kullanılacak önemli bir kıstas olarak karşımıza çıkar.

Yine bireye sosyal alanda öğütlenen erdemlerden birisi de **haset** etmemektir. Hatta Kur'an haset edenden Allah'a sığınmak gerektiğini vurgulayarak⁴⁹⁷ haset gibi bir davranışın bir müslümanda asla olmaması gerektiğini belirtmiştir: “Allah'ın, kiminizi kiminize üstün kılmaya vesile yaptığı şeyleri (haset ederek) arzu edip durmayın. Erkeklere kazandıklarından bir pay vardır. Kadınlara da kazandıklarından bir pay vardır. Allah'tan, onun lütfunu isteyin. Şüphesiz Allah her şeyi hakkıyla bilendir.”⁴⁹⁸ ayetinde olduğu gibi kıskançlığın ve düşmanlığın ilk adımı olan hased yerilerek ve yasaklanarak toplumsal barışa dair bireylere sorumluluklar yüklenmiştir. Kur'an'ın bu şekilde kötülüklerin önünü kesen yönü, bireyleri iç denetim mekanizmalarıyla bu konuda sorumlu ve hatta gönüllü fertler olmalarını amaçlamaktadır. Öyle ki Kur'an, kötülük düşünmek şöyle dursun İslam çatısı altında tüm muhatabı kardeş kabul eder ve öyle davranmalarını bekler.⁴⁹⁹

Kur'an'da toplumun düzeni ve huzuru için vaz' edilmiş ahlaki tavırlardan birisi de **adalettir**. Kur'an önceki cahiliye toplumundaki kayırmacı ve güçlüden yana olma âdetini tamamen lağvetmiştir: “Ey iman edenler! Allah için hakkı titizlikle ayakta tutan, adalet ile şahitlik eden kimseler olun. Bir topluma olan kininiz sizi adaletsizliğe itmesin. Adil olun. Bu, Allah'a karşı gelmekten sakınmaya daha yakındır. Allah'a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.”⁵⁰⁰ Ayette bahsedilen adalet, düşman dahi olsa haklıdan yana tavır göstermeyi ve ideal insana yakışır bir muhakemeyi emretmektedir.

Samimi bir bireyin kazanması gereken sabır, şükür, cesaret, adalet gibi ahlaki kavramlar, Kur'an metninde büyük bir yer teşkil ederken bazen direkt bazen de kıssalar içerisinde örneklendirilerek muhataba sunulmuştur. Elbette ki Kur'an'da yer

⁴⁹⁶ Bakara, 2/263

⁴⁹⁷ Felâk, 113/5

⁴⁹⁸ Nisâ, 4/32

⁴⁹⁹ Hucurât, 49/10

⁵⁰⁰ Mâide, 5/8

alan ahlaki emir ve yasaklar bizim ele aldığımız kadar değildir. Fakat genel manada dini, hayata hâkim kılmak üzere tasarlanmış, amaçlı, tedrici ve tutarlı bir yapı ile büyük bir yapının küçük parçaları olduğunu söylemek mümkündür.

2.3.2. Ahlak Ayetlerinin Karakteri ve Akılla İlişkisi

Kur'an'da mevcut olan ahlak ayetlerinin bütüncül, tutarlı, hedefe yönelik ve akılcı olduğunu vurgulamaya çalışmıştık. Ahlak ayetlerini anlamada ve uygulamada Kur'an'ın akla karşı takındığı tavır, aslında genel ahlak kaidelerine aklın takındığı tavırla aynıdır. Çünkü akıl, fitraten anlayabilme, kavrayabilme ve doğruyu yanlıştan ayırma kabiliyetidir. Kur'an bu fitri özelliği göz önünde bulundurarak çağrısına ve ahlakî ilkelere uyanları, emirleri yerine getirenler⁵⁰¹ faydalı işler yapanlar, emirlerini yerine getirmeyenleri de aklını kullanmayıp kötü davrananlar⁵⁰² olarak vasıflandırır.

Aklın insanın iyi ve kötüyü bulup karar vermesindeki rolü, insanlık tarihi boyunca tartışıla gelmiştir. Akıl bir şeye “iyi” veya “kötü” diye karar verirken ahlakî bir hükme varır. Bu konuda kendi ölçüsünü koyar ve beğenip beğenmeme durumu ortaya çıkar.⁵⁰³ Eğer bu konuda akıl yanlış düşerse vahiy devreye girer.

Kur'an ayetlerinin akla yaptığı vurgu ve insanlardan akıllarına müracaat etmelerini istemesi, tüm bu saydığımız sebeplerden dolayıdır. Çünkü Kur'an'daki ahlak ile ilgili ayetler; selim akıl diye tabir edilen, sağlıklı işleyen aklın kuralları ile aynı doğrultudadır. Kur'an ayetlerinin aklîliği meselesini selim akıl da, insanlık tarihi de bizzat doğrulayan ve onaylayan olgulardır.

2.3.2.1. Olumlu ve Olumsuz Kavramları Bir Arada Kullanarak Doğruyu Gösterme Yolu ile Delillendirme

Ahlakî emirlerin, bazen salt akli delillerle önermeler kurarak, bazen metinsel delillerle bazen de tecrübesel delillerle mantikî bir düzen içinde, muhatabın aklına seslenecek bazı yöntemlerle Kur'an'da yer aldığını görmekteyiz. Bunlardan birisi, zıtlıklardan yararlanarak doğru olan ahlaki ilkeyi muhataba kavratmaktır. Kur'an'ın üslubu “Şunu yapmalısın.” emrinin geldiği yerde aynı şeyin yapılmaması gereken formunu, yani zıddını da açıklayan bir yapı oluşturmaktadır. Nerede ise tüm Kur'an

⁵⁰¹ Asr, 103/3; A'râf, 7/4; Furkân, 25/70...74; En'âm, 6/126-127; İsrâ, 17/ 9-10, 19,20

⁵⁰² A'râf, 7/ 179; Yûnus,10/ 42,100; Âl-i İmrân, 3/7

⁵⁰³ Prof. Dr. Hayrani Altuntaş, İslam Ahlakı, Akçağ yay. Ankara 1999 s.97

konuları; zıtlıklardan yararlanarak, muhataba iki durum, iki seçenek sunularak anlatılmıştır: Hak ile batıl⁵⁰⁴, iman ve küfür⁵⁰⁵, karanlıklar ve aydınlık⁵⁰⁶, mü'min ve kâfir⁵⁰⁷, cennet ve cehennem⁵⁰⁸ kavramlarının Kur'an'da anlatımlarına baktığımızda zıt iki kavram ile muhataba iyi ve güzelin seçimi şeklinde sunulduğunu görüyoruz. Ahlak ayetlerinde de aynı yöntem mevcuttur. Hem muhatabın psikolojik hem de zihinsel dünyasına hitap eden bu anlatım şekli, felsefede de kullanılan bir tekniktir. Bu yöntem ile bir şeyin ne olmadığı tarif edilirken aslında ne olması gerektiği, muhatabın çıkarımına bırakılmış bir husustur. Bu nedenle bahsettiğimiz bu yöntemi aklî delil kategorisinde görmek de mümkündür.

Metinsel aklî delil kategorisinde değerlendirebileceğimiz bu anlatımlar, ahlaka dair ayetlerde kullanılmıştır. İdeal insan, ideal kul oluşturma projesinde Kur'an, menfi tüm özellikleri mü'min bireyden uzaklaştırmak üzere ona bazı tavsiyelerde bulunmuştur.⁵⁰⁹ İdeal insandan beklenen, müspet özellik ve davranışlar göstermesidir. Metinsel aklî delil olarak zıtlıklardan yararlanma şeklinde ideal insan projesi için bazı kavramların sunumunu örnek vermek yerinde olacaktır.

Kur'an, korkaklık karakterine karşı erdem ve yetkinliği ifade eden cesareti telkin eder.⁵¹⁰ Korkaklıkla ilgili muhataba *“Kesinlikle sizden olduklarına dâir Allah'a yemin ederler. Oysa onlar sizden değillerdir. Fakat onlar korkudan ödleri patlayan bir topluluktur.”*⁵¹¹ şeklinde korkaklıkla ilgili menfi bir durum gösterirken *“Daha önce gelip geçen o peygamberler; Allah'ın vahiylerini tebliğ eden, Allah'tan korkan, başka hiç kimseden korkmayan kimselerdir. Allah hesap görücü olarak yeter.”*⁵¹² şeklinde müspet bir durumla seçmesi gereken erdemi vurgulamıştır.

Kur'an'da zıtlıklarla ifade edilen ahlaki erdemlerin doğrusunu vurgulama, bazen aynı ayet metni içerisinde zıt iki kavramın anlatılması ile de gerçekleşmiştir.⁵¹³ Muhataba bu şekilde sunulan ayetlerden birisine örnek olarak *“Öyleyse yalnız beni*

⁵⁰⁴ Bakara, 2/42; İsrâ, 17/81

⁵⁰⁵ Nisâ, 4/137

⁵⁰⁶ Fâtır, 35/20-21

⁵⁰⁷ Teğâbun, 64/2

⁵⁰⁸ Nisâ, 55-56

⁵⁰⁹ Abdurrahman Kasapoğlu, Kur'an'da Ahlak Psikolojisi, Yalnızkurt yay. İstanbul, s.29

⁵¹⁰ Abdurrahman Kasapoğlu, a.g.e, s.30

⁵¹¹ Tevbe, 9/56

⁵¹² Ahzâb, 33/39

⁵¹³ Tevbe, 9/80; Hûd, 11/9; Ra'd, 13/30; İbrâhim, 14/34

anın ki ben de sizi anayım. Bana şükredin, sakın nankörlük etmeyin.⁵¹⁴ ayetini gösterebiliriz. Ayet metninde verilen şükür kavramı, iki taraflı bir iletişimi⁵¹⁵ içine alan bir erdem olarak muhataba sunulmuş; nankörlük ise iletişimde kötü bir karşılığı olan karşıt kavram ve yanlış hareket olarak ayet metninde şükürün karşıtlığı konumunu almıştır. Buna göre muhatap ne olmaması gerektiği; ne olması, nasıl davranış kazanması gerektiği konusunda yönlendirilmiştir.

Olumlu ve olumsuz kavramlarla ahlaki hükümleri delillendirip muhatabı yönlendiren ayetlerde bahsedilen diğer kavramlar ise katı kalpliliğe⁵¹⁶ karşılık yumuşak huyluluk,⁵¹⁷ sabra⁵¹⁸ karşılık acelecilik⁵¹⁹, hasede⁵²⁰ karşılık gıpta, cimriliğe⁵²¹ karşılık cömertlik,⁵²² öfkeye⁵²³ karşılık merhamet,⁵²⁴ kibre⁵²⁵ karşılık tevazu⁵²⁶ gibi bazı kavramlar olarak sıralanabilir.

2.3.2.2. Karakterleştirerek ve Empati Yaptırarak Doğru Erdemi Gösterme Yolu ile Delillendirme

Kur'an'da ahlak ayetlerinin karakterize edilerek de anlatıldığını görmekteyiz. Bu yöntem karşımıza iki şekilde çıkmaktadır:

1-Bir ahlaki değer ya da o ahlaki değeri temsil eden bir şahsiyetin hayatındaki o erdemi yaşama şekliyle özdeşleştirerek anlatılması,

2-Önerilen ya da yerilen ahlaki erdemi sahneleyen, sanki o durumu yaşıyormuş gibi hissettirme yöntemi ile muhatabın empati yapmasını sağlayan anlatım şekli.

Birinci şekildeki ahlaki erdemi bir karakterin şahsında kişileştirerek anlatımı, Kur'an'da özellikle peygamber kıssaları ya da peygamber kişilik özelliklerinin

⁵¹⁴ Bakara, 2/152

⁵¹⁵ İzutsu, Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar, s, 309

⁵¹⁶ En'am, 6/43

⁵¹⁷ Hüd, 11/75

⁵¹⁸ Lokmân, 31/17

⁵¹⁹ İsrâ, 17/11

⁵²⁰ Felâk, 113/1-5

⁵²¹ İsrâ, 17/100

⁵²² Haşr, 59/9

⁵²³ Âl-i İmrân, 3/134

⁵²⁴ Âl-i İmrân, 3/134

⁵²⁵ İsrâ, 17/39

⁵²⁶ Lokmân, 31/18-19

anlatımında karşımıza çıkmaktadır. Eyyûb peygamberin sabır erdemi ile özdeşleştirilerek muhataba bu şekilde bir ahlaki öğretim yapılması karakterize ahlak öğretimine güzel bir örnektir: “Eyyûb'u da hatırla. Hani o Rabbine, "Şüphesiz ki ben derde uğradım, sen ise merhametlilerin en merhametlisisin" diye niyaz etmişti.⁵²⁷ Biz de onun duasını kabul edip kendisinde dert namına ne varsa gidermiştik. Tarafımızdan bir rahmet ve kullukta bulunanlar için de bir ibret olmak üzere ona ailesini ve onlarla beraber bir mislini daha vermiştik.”Ayet metninde insanların önünde rol model olan peygamberlerin⁵²⁸ öne çıkan bir fazileti anlatılarak bu faziletin peygamberlere ait bir fiil ve ideal bir davranış olduğu muhataba delillendirilmiştir.

Yine birçok peygamber için o peygamberin şahsiyetinde öne çıkan erdemler, benzer metinsel delillerle muhataba ideal insanın davranışları olarak sunulmuştur. Yukarıda metnini verdiğimiz Enbiyâ suresinin ayetinde Eyyûb peygamberin hemen arkasına diğer peygamberlerin de aynı erdemi yaşayan peygamberler olduğunun vurgulanması, bu erdemın peygamberî bir fiil olduğuna metinsel bir delil mahiyetindedir: *İsmail'i, İdris'i ve Zülkişl'i de hatırla. Bunların hepsi sabredenlerdendi. Onları da rahmetimizin içine soktuk. Şüphesiz onlar salih kimselerdendi.*” Ayetteki bu anlatım sabrın Allah'ın rahmetine götüren bir ahlakî erdem ve salihlerin davranışı olarak delillendirmeyi “Bu peygamberleri Rahmetimize kabul ettik çünkü onlar iyi işler yapanlardandı.” şeklinde bir gerekçe göstererek yapmıştır.

Ahlak ayetlerinin karakterize edilmesi müspet davranış, yani erdemlerin anlatılması şeklinde olduğu gibi menfî davranışların karakterlerdeki izlerinin anlatılması ile de gerçekleşmiştir. Örneğin öfke ile ilgili olarak yine bir peygamberin şahsında öfke halinin getireceği olumsuzluklar muhataba gösterilmiştir: “Zünnûn'u da hatırla. Hani öfkelenerek (halkından ayrılıp) gitmişti de kendisini asla sıkıştırmayacağımızı sanmıştı. Derken karanlıklar içinde "Senden başka hiçbir ilah yoktur. Seni eksikliklerden uzak tutarım. Ben gerçekten (nefsine) zulmedenlerden oldum." diye dua etti. Biz de duasını kabul ettik ve kendisini kederden kurtardık. İşte

⁵²⁷ Enbiyâ, 21/83-84

⁵²⁸ Remzi Kaya, “Kur'an-ı Kerim Kıssaları ve Düşündürdükleri”, Uludağ Üniv. İlahiyat Fak. Der.c.11, say.2,2002

biz mü'minleri böyle kurtarırız."⁵²⁹ şeklinde Yûnus peygamberin durumu örnek gösterilmiş, metnin içine yayılmış delillerle öfkenin zararları delillendirilmiştir. Kasas Suresi 15. ve 16. ayetlerde Hz. Musa ile ilgili benzer konuda metinsel delillendirme mevcuttur: "*Mûsâ halkın habersiz olduğu bir sırada şehre girdi. Orada biri kendi tarafından, diğeri düşmanı tarafından; kavga eden iki adam gördü. Kendi tarafından olan, düşmanına karşı ondan yardım istedi. Mûsâ da ona bir yumruk indirip onu öldürdü. Mûsâ, "Bu şeytanın işidir. O gerçekten apaçık bir saptırıcı düşmandır." dedi. Mûsâ, "Rabbim! Şüphesiz ben nefsiime zulmettim. Beni affet!" dedi. Allah da onu affetti. Şüphesiz O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.*" Ayetlerde Musa peygamberin öfke duygusu yüzünden yaşadığı olumsuzluklar, muhataba uzak durulması ve sakınılması gereken olumsuz bir davranış olduğunu vurgulamak için Kur'an metninde yerini almıştır.

Karakterleri ve erdemleri, zirve kabul edilen peygamberlerin o peygamberler üzerinden yararı ve sonuçları bakımından delillendirildiği tespitinden sonra, yalnızca tek erdemi delillendiren ifadeler dışında, genel karakter özelliklerini oluşturan birçok ahlaki erdemin de yüceltilerek sıralandığını hatırlatmak yerinde olacaktır. Hz. İbrahim'in sükuneti, hoşgörüsü ve hilmine⁵³⁰ işaret edilerek⁵³¹ bu erdemler yüceltilerek Allah tarafından sevildiği vurgulanmış, muhatabın aynı yolu izleyerek Allah'ın ve kulların sevgisini kazanabileceği metinsel delillerle vurgulanmıştır. Yine Yûsuf kıssasında iffet, sabır, emanete riayet, doğruluk, sevgi, affedicilik gibi erdemler metin içinde kıssanın ana fikrine sindirilmiş,⁵³² metinsel aklî delillerle muhataba yararları ve zıddı durumlarda zararları delillendirilmiştir.

Ahlak ayetlerinde zirve karaktere örnek olarak vurgu yapılan Hz. Muhammed'dir: "*Andolsun, Allah'ın Resülünde sizin için; Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı uman, Allah'ı çok zikreden kimseler için güzel bir örnek vardır.*"⁵³³ ayetinde Hz. Muhammed, karakteri ve erdemleri ile övülmüş; Kur'an ahlakı ve öğretilerini yaşamada en ideal, en güzel örnek olarak işaret edilmiştir. Vakıa olarak

⁵²⁹ Enbiyâ, 21/87-88

⁵³⁰ Tevbe, 9/114

⁵³¹ Remzi Kaya, a.g.e, s.48

⁵³² Yakup Alan, "Değerler Eğitimi Açısından Kur'an Kıssalarının Türkçe Ders Kitaplarında Kullanılması", Kilis 7 Aralık Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi, c.4, sa.8, s.72, Aralık 2014

⁵³³ Ahzâb, 33/21

Hz. Muhammed'in hayatı ve davranışlarını inceleyen bilim dallarının gelişmesi ve Kur'an muhataplarınca bu bilim dallarına verilen önem, bunun açık bir ispatıdır.

İkinci kategoride ele aldığımız durum ise erdemi bir örnek üzerinden karakterize ederek empati yolu ile metinsel delillendirme yöntemidir. Bunun bir örneği Nahl suresinde ahde vefa ilkesi ile ilgili anlatımda karşımıza çıkmaktadır: *“Bir topluluk, diğer bir topluluktan daha (güçlü ve) çoktur diye yeminlerinizi aranızda bir hile ve fesat sebebi yaparak ipliğini iyice eğirip büktükten sonra (tekrar) çözüp bozan kadın gibi olmayın. Allah bununla sizi ancak imtihan eder. Hakkında ayrılığa düştüğünüz şeyleri kıyamet günü size elbette açıklayacaktır.”*⁵³⁴ Ayette muhataba bir karakter çizilerek sabahtan akşama kadar ip eğirip gece de onu tekrar açan bir kadın resmedilmiştir. Sözü verip tutmamak, ahdini yerine getirmemenin de bu durumla aynı anlamsızlığı, aynı faydasızlığı paylaştığı teşbih yolu ile⁵³⁵ muhatap, empati kurmaya sevk edilmektedir. Öğretim ve delillendirme metotlarından biri olan bu benzetim ve hissettirme yolu, burada ince bir anlatımla ahde vefanın önemi ve vefasızlığın nasıl akılsızca bir davranış olduğunu ispatlamaktadır.

Bu kategoriye ait bir başka ayet ise Maûn suresinde mevcuttur: *“Yazıklar olsun o namaz kılanlara ki onlar namazlarını ciddiye almazlar. Onlar (namazlarıyla) gösteriş yaparlar.”*⁵³⁶ Ayet metninde genelleştirilerek anlatılan namaza ait samimiyetsizlik durumu, bir canlandırma şeklinde muhatabı namazın başına götüren, muhatabı bu şekilde namaz kılan kimse ile aynı psikolojiye taşıyan bir anlatım mevcuttur. İbadetlere ait bu etik kural, temsilde anlatılan namaz kılan kişi ile, muhatabı namaz kılıyormuş gibi hissettiren tecrübî bir delil niteliğindedir. Ayette aklen sorumluluk ve samimiyet⁵³⁷ içermeyen ibadetin, aslında ibadetin ruhuna aykırı bir durum olduğu vurgulanmıştır. Böylelikle ibadette bulunması gereken bilinç ve şuur durumu konusunda muhatap, karakterize edilmiş örnekle ikna edilmiştir.

Maûn suresinde davranışın karaktere uyarlanarak ahlakî değer in ispat edilmesi söz konusuysen, Yûsuf suresinde öz elde mevcut bir davranışın genelde yansımalarından bahsedilmiştir. Yûsuf peygamberde görülen iffet erdemine ait

⁵³⁴ Nahl, 16/92

⁵³⁵ Hasan Keskin, “Emsal’ul Kur’an”, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enst., Yüksek Lisans tezi, s.212, İstanbul, 1986

⁵³⁶ Ma’ûn, 107/4-6

⁵³⁷ Seyyid Kutup, Fî Zilâl-il Kur’an, c.16, s.392

davranışlar sahnelenmektedir: “*Andolsun, kadın ona (göz koyup) istek duymuştu. Eğer Rabbinin delilini görmemiş olsaydı Yûsuf da ona istek duyacaktı. Biz ondan kötülüğü ve fuhşu uzaklaştırmak için işte böyle yaptık. Çünkü o, ihlâsa erdirilmiş kullarımızdandı.*”⁵³⁸Ayet metninde Yûsuf peygamberin davranışına yansıyan “Rabbinin burhanı” şeklinde hatırlatılan durum Allah’ın Kur’an’da ikaz, emir ve hükümlerle belirlediği ahlakî kurallardır. Bu ayet, konulan ahlakî kuralların ahlakî olgunluğu sağlayacağını ispatıdır. Diğer yandan kötülüğü ve fenalığı Yûsuf (a.s) gibi sakımanlardan uzaklaştıracağına dair muhatap güçlü bir kanaate ve empati duygusuna ulaştırılmıştır. Yûsuf peygamberin şahsında karakterize edilen iffet erdemi, muhatap tarafında hissettirme ve yaşattırma yoluyla delillendirilmiştir.

İkinci kategoriye ait metinsel delillerin aklî yönlerinin hissi tecrübelerle desteklendiğini görmekteyiz. Bu yöntemde Kur’an’ın anlatımı sanki bir kişiyi ve o kişiye ait davranışı göstererek muhatabın iç dünyasına bakması sağlanmıştır. Bir başka deyişle bu ayetler, bir ayna gibi muhatabın henüz yaşamadığı, ileride karşılaşacağı ahlakî bir problemi göstererek ideal insanın bu probleme karşı takınması gereken tavrı ortaya koyan metinsel aklî delilleri içeren ayetlerdir.

2.3.2.3. Benzetme ve Misallerle Ahlak Kurallarının Delillendirilmesi

Ahlakî emir ve hükümlerin delillendirilmesi kimi ayetlerde salt aklî delillerle yapılmıştır. Benzetme ve misaller kullanarak muhatabı kıyasa ve önerme kurdukmaya yönlendiren bu ayetler, ideal insanı aklî olarak ikna edecek nitelikte ayetlerdir.

Bahsettiğimiz bu duruma İsrâ suresi 37. ayette “*Yeryüzünde böbürlenerek yürüme! Çünkü sen yeri aslayamazsın, boyca da dağlara asla erişemezsin.*” şeklindeki anlatım, güzel bir örnektir. Ayette böbürlenerek kibirle yürüyen bir insan misal gösterilmiştir. Burada aslında belli bir uzunluğa sahip olduğu halde göğe çıkacakmış gibi boyunu uzatmaya çalışarak çalımla yürüyüp büyüklük taslayan insan tasvir edilmektedir. Yine belli bir ağırlığa sahip olduğu halde ayağını yere vurarak kibrini açığa vuran insanın gücünün sınırlı olduğu, asla yeri topuğuyla delemeyeceği hatırlatılmıştır. Ayetin üslubu çok basit fizik kurallarına işaretle insanın sınırlılıklarını hatırlatarak acizliğini vurgulamaktadır. Bu anlatımla tasvir edilen

⁵³⁸ Yûsuf, 12/24

tablo, muhatabın mantığına seslenerek muhatabı sınırlılıkları sebebiyle tevazu ve olgunluğa davet ve ikna etmektedir.⁵³⁹ Ayetin hemen sonrasındaki 38. ayette “*Bunlar Allah katında beğenilmeyen şeylerdir.*” İfadesi, kibir yerine tevazuyu öneren bir hüküm olarak önceki delili teyit etmektedir.

Benzetme ve misallerle ahlakî hükümlerin delillendirilmesi, yine İsrâ suresi 23 ve 24. ayetlerde yer almıştır: “*Rabbin, kendisinden başkasına asla ibadet etmemenizi, anaya babaya iyi davranmanızı kesin olarak emretti. Eğer onlardan biri ya da her ikisi, senin yanında ihtiyarlık çağına ulaşırsa sakın onlara "öf!" bile deme, onları azarlama; onlara tatlı ve güzel söz söyle. Onlara merhamet ederek tevazu kanadını indir ve de ki: Rabbim! Tıpkı beni küçükken koruyup yetiştirdikleri gibi sen de onlara acı, de*” Ayet metinlerini incelediğimizde birinci ayette Allah ile olan iletişimden hemen sonra aile ile olan iletişimde koyulan hükümlere geçilmesi,⁵⁴⁰ konunun önemine dair metinsel delilledir. Sonrasında yer alan ifadeler yine kalbi, vicdanı ve akli hedef alan insanî erdemleri hatırlatan ifadelerdir. “Tevazu kanadı” ifadesi muhatabı “Onlara öf bile deme!” ifadesinden sonra gelerek incitmenin en alt derecesi olan sızlanmadan, korumanın en üst derecesi olan kanat germeye götürmüştür. Bu ise anne ve babaya ihsanın önemini ince bir anlatımla delillendiren bir üsluptur. Ayette anne ve babanın evlada verdiği emek ve gösterdiği ihtimam “de” sözü ile muhataba kendi dilinden itiraf ettirilmektedir. Kur’an’ın belagatinin zirvelerinden biri olan bu ayet, “Annenize ve babanıza iyilik edin.” şeklinde direkt bir emirle değil, “*Rabbin anaya babaya iyiliği emretti.*” şeklinde dolaylı bir anlatımla gelmiştir. “Rab” kelimesinin kullanılması, emri verenin önemi ve otoritesinden dolayı bağlayıcılığını delillendiren metinsel bir unsurdur. İsrâ suresinin bu iki ayeti de sosyal, ahlakî sorumlulukta birinci sırayı işgal eden aile bütünlüğünü tamamen sağlayan ve bunu, muhatabın ilahi makama sorumluluğu kabul eden delil mahiyetinde ayetlerdir. Ahlakî ayetlerin insana sunulduğunda yararlanan teşbih ve misaller, Kur’an’ın belagati ile birleşerek muhatabı bu emir ve yasakları anlayıp içselleştirmede ikna edici olmuştur.

Konu ile ilgili incelediğimiz Hucurât suresinde ikinci kategoriye ait teşbihle açıklanmış ve delillendirilmiş bazı ahlakî hükümler mevcuttur. Ama bundan önce surenin metninde dizayn ve diziliş olarak ahlakî emirleri mü’minlere yönlendiren

⁵³⁹Seyyid Kutup, a.g.e., c.9, s.321

⁵⁴⁰Seyyid Kutup, a.g.e. , c.9, s. 305

bazı unsurları ele almak gerekmektedir. Medenî bir sure olan Hucurât suresi bahsettiğimiz ahlakî hükümleri sıralayan bir etik belgesi niteliğindedir. On sekiz ayetlik bu sure, ideal insan olma yolunda muhataba düşen sorumlulukları sıralamaktadır. Surede metin düzeni on üçüncü ayete kadar iman edenleri muhatap alacak şekildedir. Sesleniş direkt “Ey iman edenler” şeklindedir. Buraya kadar olan ayetlerin imandan sonra inanan kişinin nasıl davranması gerektiğini belirten ayetler olması ahlakın imanın doğal sonucu olduğuna işaret etmektedir. Ayetlerin konusu değiştiğinde hitap da değişmektedir. On üçüncü ayetten sonra ise hitap “Ey insanlar” şeklinde tüm insanlara yöneliktir. Hucurât suresinin bahsi geçen bu ayetlerinin metin düzeni, ahlaki öğreti ve emirlere iman etmiş muhatabın sorumluluğu⁵⁴¹ olduğuna metinsel aklî birer delildir.

Ayrıca Hucurât suresi 12. ayet “*Ey iman edenler! Zannın birçoğundan sakının. Çünkü zannın bir kısmı günahtır. Birbirinizin kusurlarını ve mahremiyetlerini araştırmayın. Birbirinizin gıybetini yapmayın. Herhangi biriniz ölü kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan tiksindiniz! Allah'a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah tövbeyi çok kabul edendir, çok merhamet edendir*” şeklindedir. Burada “ölü kardeşinin eti” benzetmesi oldukça önemli bir ifadedir. Gıybeti yasaklayan ayetteki bu tabir, yapılan işin vahametini delillendirecek düzeyde belîğ bir ifadedir. Ayrıca ölü benzetmesi o an bahsi geçen kimsenin aynı mekânda olmadığından kendini savunma ve ifade etmede ölü gibi kalmasındandır. Ayetteki bu teşbih, gıybet edenleri leş yiyen hayvanlara benzeterek muhataba bu fiilin çirkinliğini aklen⁵⁴² ispatlamaktadır. Ayette kullanılan “Tiksindiniz değil mi?” sorusu, bu çirkinliği muhataba ikrar ve tasdik ettirmek için kullanılmıştır. Bu anlatım ve soruyla birlikte ayette tasvir edilen fiil, muhataba kesinlikle yapılmayacak gayri ahlakî bir fiil olarak itiraf ve ispat edilmiştir.

2.3.2.4. Karşılık ve Fayda İlkesi ile Ahlakî Kuralları Delillendirmesi

Ahlakî ilkeler, muhataba va’z edilmesi yoluyla insanı ideallerle donatma ve ideal toplum oluşturma amacına yönelik olarak Kur’an’da salih amel şeklinde nitelendirilmektedir. Bu nedenle hedef kitleyi, yaptığı her fiilden sorumlu tutarak bu

⁵⁴¹ Seyyid Kutup, a.g.e. c.13, s.507

⁵⁴² Elmalılı Hamdi Yazır, a.g.e. c.7, s.210

fiillerin bazılarını doğru davranış, “hasene”⁵⁴³ olarak niteler. Etik olmayan, kendi sistemine uymayan fiilleri yanlış davranış, “seyyie”⁵⁴⁴olarak nitelendirir.

Kur’an ayetlerindeki davranışları kategorize eden ve iyi insan olma yolunda seçim yapmaya yönelik emir ve yasaklar, bu ayırımın ürünleridir. İnsan burada seçim yapmak ve yaptığı seçimin sonucunu yüklenmek durumundadır: “*O, hanginizin daha güzel amel yapacağını sınamak için ölümü ve hayatı yaratandır. O, mutlak güç sahibidir, çok bağışlayandır.*”⁵⁴⁵ ayetinde belirtilen durum, insanların bu seçim için yaratılıp sonuç için yeni bir hayat tasarlandığına işaret etmektedir. Bu ayetler ahlaki ilkeleri ayıklayıp seçmek durumunda olan muhataba, ahlakî ilkelerin dinin belkemiği olduğunu vurgulayan, önemini ispatlayan metinsel aklî delillerdir.

İman ve ibadetle beraber ahlakî ilkeleri seçip yaşayan ya da bu ilkeleri benimsemeyen insanlara iyi ya da kötü karşılıklar verileceği müjde ve uyarı ayetleri ile sunulmaktadır. Tüm ilahî dinlerde, hatta ilahi olmayan dinlerde var olan, insana karşılık olarak vaat edilen cennet ve cehennem olgusu, aslında bahsettiğimiz ahlaki ilkelerin davranış boyutunun getirileridir. Kur’an’da da cennet ve cehennem aynı işleve ait olgulardır. Ve ahlaki ilkelerin önemi, bu ilkelere uymanın faydaları bu noktada cennet ve cehennemle ilgili ayetlerin ayrıntısında saklı metinsel deliller olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer taabbudî konularda olduğu gibi ahlakî konularda da muhatap, karşılık ilkesi yolu ile ortaya konulan delillendirmelerle ikna edilmiştir: “*Allah'ın rızasına uyan kimse, Allah'ın gazabına uğrayan ve varacağı yer cehennem olan kimse gibi midir? O ne kötü varılacak yerdir!*”⁵⁴⁶ ayetinde olduğu gibi muhatap, nedensel bir bağlantı kurmasını sağlayacak ifadelerle yönlendirilmiştir.

Cehennemi anlatan tüm ayetlerde cehennemnin niteliği,⁵⁴⁷ azapların çeşitleri,⁵⁴⁸ kimler için hazırlandığı⁵⁴⁹ anlatılırken her şeyin karşılığının⁵⁵⁰ olacağı belirtilmektedir. İlahi emir ve ilkelerin, ilahi vaatlerle desteklendiği bu ayetleri yine metinsel deliller kapsamında değerlendirmek mümkündür.

⁵⁴³ En’âm,6/160; Nisâ, 4/40; Ra’d, 13/20-22

⁵⁴⁴ Furkân, 25/69,70; A’râf, 7/131; Hûd, 11/114

⁵⁴⁵ Mülk, 67/2

⁵⁴⁶ Âl-i İmrân, 3/162

⁵⁴⁷ Âl-i İmrân, 3/106

⁵⁴⁸ A’râf, 7/41

⁵⁴⁹ Nisâ, 4/40;En’âm, 6/160; Ra’d, 13/20-22

⁵⁵⁰ Enfâl, 8/37, Hac, 22/25

Benzer anlatım ve ikna durumu cennetle ilgili ayetlerde de mevcuttur. Karşılık ve fayda ilkesine bağlayarak salih amel işleyen ideal insan ve kul kapsamına giren insanı mükâfatlandırılacağını müjdeleyen ayetler, cenneti işaret etmektedir. Mü'minun suresinde ideal insan, kâmil mü'min statüsündeki muhatabı anlatırken *“Mü'minler gerçekten kurtuluşa ermişlerdir. Onlar ki namazlarında derin saygı içindedirler. Onlar ki faydasız işlerden ve boş sözlerden yüz çevirirler. Onlar ki zekâtı öderler. Onlar ki ırzlarını korurlar. Ancak eşleri ve ellerinin altında bulunan cariyeleri bunun dışındadır. Onlarla ilişkilerinden dolayı kınanmazlar. Kim bunun ötesine geçmek isterse, işte onlar haddi aşanlardır. Yine onlar ki emanetlerine ve verdikleri sözlere riâyet ederler. Onlar ki namazlarını kılmağa devam ederler. İşte bunlar varis olanların ta kendileridir.”* ayetinde gördüğümüz gibi bir mü'minin sahip olduğu erdemler sıralanmakta ve bu vesileyle mü'minler cennetin gelecekteki sahipleri ilan edilmektedirler. Surede bu ayetlerin devamında insanın yaratılış aşamaları hatırlatıldıktan sonra tam da bu nedenle yaratan Allah'a karşı itaat ve iman talep edilmektedir. İmanın ve itaatin doğal sonucu da, elbette akıl bunu teyit edecektir, güzel davranışlardır. Muhatabı bu sonuca zorunlu olarak götüren ayetler, Kur'an metninde birçok surede mevcuttur. Konumuz açısından bakıldığında Rahmân suresinde yapılan cennet tasvirleri, ilgi çekicidir. Gerek ayetlerdeki ayrıntılı anlatım gerekse ayetlerin dizaynı, cenneti fayda ve karşılık açısından İlahi otoriteye bağlayıcı bir sorumluluğun sonucu olarak göstermektedir. Kırk yedinci ayetten surenin sonuna, yani yetmiş sekizinci ayete kadar cennetle ilgili bilgi ve tasvirler verilirken altmışıncı ayetteki açıklama, fayda ve karşılık açısından cenneti ve gerekliliğini delillendiren açıklamayı yapmaktadır. Altmışıncı ayetteki *“İyiliğin karşılığı ancak iyiliktir.”* İfadesi, durumu açıklığa kavuşturan salt aklî delil mahiyetindedir.

Ayrıca fayda ve karşılık olarak verilen bir başka vaat de Müslümanlar açısından cennetten daha kıymetli, daha büyük bir ödül olarak kabul edilir: *“Allah da onlara hem dünya nimetini hem de ahiretin güzel mükâfatını verdi. Allah güzel davrananları sever.”*⁵⁵¹ ayeti ile açıklanan bu karşılık, Allah'ın sevgisi ve muhabbetidir. Mantıksal olarak muhatap, cenneti yaratanın sevgisini ve yakınlığını cennetten daha önemli görecektir. Bu ise muhataba ideal insan için vaat edilen

⁵⁵¹ Âl-i İmrân, 3/148

mükâfatın büyüklüğünü ve mükâfat getirecek erdem ve davranışların önemini ispat etmektedir.

Sonuç olarak ahlaki ilke ve sorumlulukların Kur'an'da hedef kitlenin seviyesi, akli ve ruh durumuna hitap edecek şekilde gerek metinsel, gerekse salt akli delillerle gerekse de tecrübesel delillerle muhataba sunulduğu açıktır. Kur'an bu delillendirmeleri kavramlar üzerinden, kişiler üzerinden, karakterize davranışlar üzerinden, karşılık ve fayda ilkeleri açısından sosyal sorumluluk ve kulluk vazifesi açısından ispatlayacak şekilde yapmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.KUR'AN'IN MUHATABI İKNADA AKLİ DELİLLERİ KULLANMASININ SONUÇLARI

Kur'an'ın muhataba seslenişinin bir amacı ve sistematığı vardır. Ve ana hedefi muhatabın bir olan Allah'a iman etmesidir. Dolayısı ile araştırmamızın bu son bölümünde incelediğimiz Salt aklî deliller, Metinsel aklî deliller ve Tecrübesel aklî delillerin sonuca, yani imana etkilerini ortaya koymaya çalışacağız. Bu da bizi akıl, ikna, iman ilişkisini gözden geçirmek ve bunların delillerle ilişkisini ortaya koymak durumunda bırakmaktadır.

İmanla ilgili boyun eğmek, ikrar ve itiraf etmek gibi tanımlamalar yapılmıştır.⁵⁵² Fakat konumuz gereği imanda incelenmesi gereken asıl unsur, iman edilen şeydir. Yani imanın üzerinde gerçekleştiği şey ya da konu ve bunun muhataba delillendirilme şekilleridir. İman edecek kişi iman ettiği şeyle bir bağ veya iletişim kurmalıdır.⁵⁵³ Bu iletişim, sözlü iletişimden çok öte kalbi ve zihni bir iletişimdir. İman edenle iman edilen arasında olması gereken bu bağ, iman eden kişinin iman nesnesini birçok açıdan kabulüne bağlıdır. Tam bu noktada Kur'an ayetlerinin konumuz açısından bakışını ele alacak olursak *“Bu Kur'an, âyetlerini düşünsünler ve akıl sahipleri öğüt alsınlar diye sana indirdiğimiz mübarek bir kitaptır.”*⁵⁵⁴ şeklindeki ve buna benzer birçok ifade ile muhatabı kabul etmesi gereken noktalarda bilgilendirdiğine işaret etmektedir. Muhatabı imana ikna ederken Kur'an birçok ikna mekanizması kullanmıştır. Bu mekanizmalar, bireysel farklılıklar ve farklı ihtiyaçlar açısından muhatap için faydalı olmuştur. Bu mekanizmalar içinde en önemlisi mantıksal olarak delillendirme metodudur. Bu nedenle akıl ve mantığa seslenen birçok ayet vardır. Çalışmamızda bu noktaya kadar incelediğimiz söz konusu

⁵⁵² İbn Manzur, Ebu'l Fazl Muhammed b. Mükerrerem, Lisan'ul Arab, “Emn”, md. I-XV, Daru Sadır, Beyrut, 1308

⁵⁵³ Hülya Alper, İmanın Psikolojik Yapısı, Rağbet y. İstanbul, 2016, s.21

⁵⁵⁴ Sâd, 38/29

ayetleri, artık iman sürecindeki etkileri açısından ele alacağız. Bu ayetlerin iman psikolojisi ve iman merhaleleri üzerindeki etkilerini ortaya koymaya çalışacağız.

3.1. Akıl ve Delillerin İman Psikolojisine Etkileri

3.1.1. Aklın İman İçin Ön Şart olması

Kur'an körü körüne var olan inanç sistemine katılmayı, ataları takip etmeyi⁵⁵⁵ ve taklidî imanı tenkid eder.⁵⁵⁶ Dahası Kur'an'ın akletmeye dair tavsiye ve emirleri vardır.⁵⁵⁷ Ve Kur'an'da aklın fiili versiyonları ile kullanılması, Kur'an'ın işlevsel ve aksiyoner bir akli amaçladığının işaretidir.

İnsanın dış dünyayı algılaması, var olan işaretlerden hükümlere ulaşması, varlığını devam ettirip bireysel, sosyal, ekonomik ve birtakım uhrevi faaliyetler yapabilmesi, akli ile mümkündür. Bilgiyi işleme, algılama, karşılaştırma, yapılandırma ve karar aşamaları gibi bazı zihinsel ve bilişsel faaliyetler de ancak akıl yolu ile gerçekleşir. Kur'an'ın kendi söylemi ile "bir hidayet rehberi" olması,⁵⁵⁸ insanları "karanlıklardan aydınlığa çıkararak"⁵⁵⁹ bir kitap olduğu düşünülürse bu kitabın algılanması ve yeni bir hükümle ona yönelik, akılla mümkündür. Aklın bir yönelişe karar verebilmesi için muhataba seslenen Kur'an, öncelikle akıllara ve akletmeye çağrı yapmıştır. Kur'an'ın bu çağrıda amacı, insanın mutluluğu ve imandır. Fakat akıl olmadan, akıl kullanılmadan ne bu yöneliş ne de yönelişin sonucu olarak iman mümkün değildir. Bu noktada imanda bütün rollerin tamamıyla akla ait olduğunu söylemek ne kadar yanlış ise imana yönelişte ilk hamlenin akla ait olmadığını söylemek de bir o kadar yanlış olacaktır.

3.1.2. Aklın İman İçin Yönlendirilmesi

Kur'an'ın nüzulünde ilk sırayı alan ayetler, karşısındaki muhataptan bazı faaliyetler beklemektedir: *"Yaratan Rabbinin adıyla oku! O, insanı "alak"tan yarattı. Oku! Senin Rabbin en cömert olandır. O, kalemle yazmayı öğretendir, insana*

⁵⁵⁵ Mâide, 5/104

⁵⁵⁶ Recep Akdoğan, "Kelamcılara Göre Allah'a İmanda Akıl Yürütmenin Değeri", Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fak. Der. c.7/1, s.133, 2004, Sivas

⁵⁵⁷ Bkz. Hac, 22/46

⁵⁵⁸ Bakara, 2/2

⁵⁵⁹ Mâide, 5/15-16; Talâk, 65/11

bilmediğini öğretendir.”⁵⁶⁰ Muhataptan beklenen bu faaliyetler ayet metninde “Oku, Yaz, Öğren” emirleridir. Verilen emirler ise akıllı bir varlığın gerçekleştirebileceği emirlerdir. Bu emirlerle Kur’an, muhatabına ilmî faaliyetlerle gelişip yetkinleşmesine dair yönlendirmeler yapmıştır.⁵⁶¹

Kur’an ayetleri incelendiğinde ilk ayetler başta olmak üzere emir ve tavsiyelerin arka planında akıllı bir varlık olan insana sesleniş vardır. Bu sayede insan, “Oku” emri ile kendisine gelen peygamberleri ve ayetleri anlayıp kavrar. Anlama ve kavrama aklın işidir. Kur’an’ın insanın halifelik⁵⁶² ve kulluk⁵⁶³ gibi görevler için seçilip özel olarak yaratılmış olması bir yana insanı özellikle anlama, okuma, yazma öğrenme gibi fillerle sorumlu tutması, nihai hedefi olan imanda aklın işe koşulduğunun kanıtıdır. Bu yüzden insan akılla donatılmıştır. Kur’an akla seslendiği ve delillendirip ikna ettiği ayetlerle bu donanımı etkin hale getirmiştir. Bu etkinleştirme ise insanı imana ulaştırmada önemli bir faktördür:

“Onlar ayaktayken, otururken ve yanları üzerine yatarken Allah’ı anarlar. Göklerin ve yerin yaratılışı üzerinde düşünürler. "Rabbimiz! Bunu boş yere yaratmadın, seni eksikliklerden uzak tutarız. Bizi ateş azabından koru." derler.”⁵⁶⁴ ayetinde olduğu gibi Kur’an, insanı zihinsel faaliyetlere ve akıllı kullanmaya motive eden birçok ayet⁵⁶⁵ ile imana doğru bir yöneliş amaçlamıştır.⁵⁶⁶

3.1.3. Kalp ve Akıl ilişkisi

Kur’an’ın akla seslenişi ve bunun sonucunda imana ulaştırması bakımından aklın, dolayısıyla da akla tesir eden ayetlerin kalbi etkilediği ve dönüştürdüğü söylenebilir. İman, inkârdan bir dönüş ve bir teslim olma işi ise zihnin bunu kalbe emretmesi gerekmektedir. İnkârdan ya da şirkten imana dönüşümde ilk merci akıldır. Akıl delillerle düşünür ve kavrar. İkinci merci ise kalptir. Kalp iman ederek aklın görevini devralır. Bu nedenle “Kur’anî akıl, düşünen kalptir ya da iman etmiş akıldır.”⁵⁶⁷

⁵⁶⁰ Alâk, 96/ 1-5

⁵⁶¹ Kur’an Yolu Tefsiri, c.5. s.561

⁵⁶² Bakara, 2/30

⁵⁶³ Zâriyât, 51/56

⁵⁶⁴ Âl-i İmrân, 3/191

⁵⁶⁵ Yûnus, 10/101; Câsiye, 45/3-5

⁵⁶⁶ Caner Taslaman, Enis Doko, Kur’an ve Bilimsel Zihnin İnşası, İstanbul, 2016, s.871

⁵⁶⁷ Yasin Pişgin, “Kur’an’da Kalbin Akledişi”: İman, Kelami Araştırmalar Dergisi, 11/2, 2013, s.118

Kur'anî anlatımda imanın merkezi olan kalp; düşünme, bilme, akıl yürütme gibi bazı zihinsel faaliyetlerin de merkezi olarak sunulmuştur.⁵⁶⁸ Bu zihinsel bağlantı, aklın imandaki önemli rolünün ispatıdır. Akıl yürütme biçimlerinin kalp ile ilişkilendirilmesi, “*Kalbi (aklı olanlar) için bunda bir hatırlatma vardır.*”⁵⁶⁹ yada “*Yoksa onların kalplerinin üzerlerinde kilitler mi var?*”⁵⁷⁰ gibi ayetlerle aklın kalbe tesirinin vurgulanması yolu ile yapılmıştır. Bu ayetlerden anlaşılacağı üzere Kur'an'da düşünen bir kalp, hisseden bir akıl tarif edilmektedir. Bu da insanda bulunan bu iki fonksiyonun koordinasyonuna işaret etmektedir.

İlk dönem müfessirlerden Mücahid ve İbn Abbas Kur'an'da bahsedilen kalbi, akıl olarak tefsir etmişlerdir.⁵⁷¹ Kalp ile akli birbiri ile girift bir donanım olarak gören bu gelenekte ilk dönem anlayışının, aklın imanda fonksiyonunu kabul ettiğinin göstergesidir. Bu noktada aklın kalbe tesirinin, muhataba gösterilen birtakım delillerle harekete geçen aklın, kalbi tetiklediği ve kalbin hissi faaliyetlerini, aklın zihinsel ürünlerine bağlayarak gerçekleştirdiği sonucuna varmak yanlış olmayacaktır.

3.1.4. İmanın Akletmenin Sonucu olması

Akletmek, iman ve inkârın merkezi olan kalbin işlevsel özelliklerindedir.⁵⁷² Bu özellik sayesinde insanın delilleri ve hükümleri düşünmesi ve bir karar vermesi mümkündür.⁵⁷³ Kur'an, bu düşünüp karar verme sürecinin sonucunu iman olarak belirtir ve akli sorgular. “Hala akletmeyecek misiniz?” sorusu ile insanın aklını iman ve iyi işler için kullanması gerektiğini vurgular: “*Andolsun, size öyle bir kitap indirdik ki sizin bütün şeref ve şanınız ondadır. Hâlâ aklınızı kullanmayacak mısınız?*”⁵⁷⁴ ayetinde olduğu gibi Kur'an'ın bütünü anlamada akılların sorgulanması, benzer sorularla Allah'a iman ve diğer iman konularında da yapılmıştır.⁵⁷⁵

⁵⁶⁸ Muammer Esen, a.g.e., s.86

⁵⁶⁹ Kâf, 50/37

⁵⁷⁰ Muhammed, 47/24

⁵⁷¹ Kurtubî, Muhammed bin Ahmed, El Câmî'li Ahkâmî'l Kur'an, (neşr. Ahmed. Abdulhalim), Kahire 1372, c.17, s.23

⁵⁷² Muammer Esen, A.g e, s.91

⁵⁷³ Haris El- Muhasibî, Akıl ve Kur'an'ı Anlamak, Thk. Dr. Hüseyin el-Kuvvetli, Terc. Veysel Akdoğan, İşaret Yay.İstanbul, 2015, s.199

⁵⁷⁴ Enbiyâ, 21/10

⁵⁷⁵ Bakara, 2/44-76; Âl-i İmrân, 3/7-65; En'âm, 6/32, A'râf, 7/169, Yûnus, 10/16-109; Hûd, 11/51, Enbiyâ, 21/10-67; Mü'minûn, 23/80; Kasâs, 28/60; Yâsîn, 36/62-68; Saffât, 37/ 138

İmana dair beklentileri ve yönlendirmelerini yaparken Kur'an, akılla ulaşılabilecek bu sonucun salimen çalışan temiz akılların işi olduğunu açıklar. Örneğin, *“Andolsun, onların kıssalarında temiz akıl sahipleri için ibretler vardır. (Bu Kur'an) düzüp uydurulacak bir söz değildir, ancak kendinden öncekilerin doğrulayıcısı, herşeyin 'çeşitli biçimlerde açıklaması' ve iman edecek bir topluluk için bir hidayet ve rahmettir.”*⁵⁷⁶ ayetinde Kur'an'ın kıssalar yoluyla irşadından ve bu irşadın temiz akıl sahipleri için etkili olacağından bahsedilmiştir.

İmandan sonra inkârı ve inkâr psikolojisini anlatan ayetleri incelediğimizde ise inkâra aklın yokluğu, yani akletme yetersizliğinin sebep gösterildiğini görmekteyiz: *“İnkâr edenlerin örneği, bağırıp çağırmadan başka bir şey işitmeyip (duyduğu veya bağırdığı şeyin anlamını bilmeyen ve sürekli) haykıran (bir hayvan)ın örneği gibidir. Onlar, sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler; bundan dolayı akıl erdiremezler.”*⁵⁷⁷ ayetinin bize gösterdiği şey, algılama ve akletme vasıtalarının kullanılmaması inkarı doğuran sebeplerden biridir. Çünkü akıl doğru çalıştığında, Kur'an'ın rehberliğinde mutlaka imana ulaşacaktır.

Kur'an'ın imanla beraber İlahî tüm çağrı ve yönlendirmelerde akılı işe koştuğu görülmektedir. Yani iman sonrası sorumluluk ve yaşantıya dair bazı düzenlemeler için de yine akla seslenilmiştir. Bu da işin sonuna kadar akılı aktif kılan bir özelliktir. Örneğin, Hucurât suresinin 4. ayetinde *“(Ey Muhammed!) Odaların arkasından sana bağırانların çoğu akılı ermeyen kimselerdir.”* davranıştaki isabetsizliğin, aklın işe koşulmamasından olduğu vurgulanmıştır. Başka bir yerde ise taabbudi hükümlerden olan kısasla ilgili Bakara suresinin 179. ayetinde *“Ey akıl sahipleri! Kısasta sizin için hayat vardır. Umulur ki (bu hükme uyarak) korunursunuz.”* ifadesi ile verilen ilahî hükmün, aklın tefekkürüne ve onayına sunulduğunu görmekteyiz. Ayette bahsi geçen değişmez bir hükmün akıl ile ilişkilendirilmesi, iman sonrası aklın kullanımının tamamen durmadığının bir göstergesidir. Kur'an'ın temel mantığı ve hedefi, akıllı insanı doğru yola ulaştırmak ve bu yolda devam etmesini sağlamaktır. Yer verdiğimiz örnek ayetler ve diğer akılı vurgulayan ayetler, iman öncelikle bir akletme ve anlama işi olduğunu ortaya koymaktadır.

⁵⁷⁶ Yûsuf, 12/111

⁵⁷⁷ Bakara, 2/171

3.2. Delillerin İkna ve İmana Etkileri

Kur'an muhatabını iman etmesi gereken konular hakkında bilgilendirmiş ve bu bilgilendirme süreci için gerekli delilleri de muhatabına sunmuştur. Bilgi ile aklın ilgisi açısından bakıldığında verilen bir bilgi aklın kriterlerine uygun olmalıdır ki değer bulsun. Çünkü bilgi bu kriterlere uygun olduğu, düşünce ve eleştiriye cevap verebildiği sürece geçerliliğini ve gerçekçiliğini sürdürebilir.⁵⁷⁸ Aklın kriterleri ise verilen bilgiye dair delilleri işleyerek çalışır. Bir bilginin doğruluğu aklın ya kendisinde var olanla yeni bilginin karşılaştırılıp onaylanması ya da aklın dışarıdan algıladığı şey ile yeni bilginin ölçülüp karar verip onaylanması şeklinde ortaya çıkarılır. Nitekim Kur'an ayetleri Allah'ın varlığı ve birliği ile ilgili bilginin hem dış dünyada hem de insanın içinde olduğunu vurgulamıştır.⁵⁷⁹ Bu vurgu insanın yaratıcısını keşfetmesi ve eleştirel bir süreçte ön kabulden uzak, delilleri kullanarak varlığın tezahürleri ile karar vermesi içindir.⁵⁸⁰

Kur'an'daki delillendirmeler, rasyonel akli kullanarak kabulün tam ve şüphesiz olması için sebep sonuç ilişkisi kurarak amaçlara yapılan işaretlerle akli aktif kılmıştır. Kur'an'da özellikle Allah'ın varlığı ve birliğine ait delillerin üst düzey ve burhan olarak vasıflandırılan ve bizim de çalışmamızda "salt akli delil" olarak nitelendirdiğimiz delillerden olduğunu görmekteyiz. Allah'ın varlığı dogmatik bir anlatım ve kabul beklentisinden çok öte insan aklının kabul edebileceği delillerle desteklenip anlatılmıştır.

Kur'an "*Allah hiçbir çocuk edinmemiştir. Onunla birlikte başka hiçbir ilah yoktur. Öyle olsaydı her ilah kendi yarattığını alır götürür ve mutlaka birbirlerine üstün gelmeye çalışırlardı. Gaybı da görülen âlemi de bilen Allah, onların yakıştırdığı nitelermelerden uzaktır. Onların koştukları ortaklardan çok yücedir.*"⁵⁸¹ ayetinde karşımıza çıkan mantıksal delillendirme gibi, birçok ayette deliller göstermiştir. Muhataba gösterilen bu deliller, yanlışlanamayacak kadar güçlü delillerdir. Bu da Kur'an'ın, imanın sağlamlığı ve tahkiki konusundaki hassasiyetinin bir göstergesidir.

⁵⁷⁸ Müfit Selim Saruhan, "İslam Felsefesinde Delil ve Önemi", İsam der. c.17/4, 2004, s.372

⁵⁷⁹ Fussilet, 41/53

⁵⁸⁰ Müfit Selim Saruhan, a.g.e. s.372

⁵⁸¹ Mu'minûn, 23/91-92

3.2.1. Kur'an Ayetlerinde Delillere Yapılan Vurgu

Delillerin ve bu delilleri kullanan aklın önemi, Kur'an ayetlerinde yapılan delil vurgusu ve anlatımları ile sabittir. Delillerin Kur'an'da anlatımını kategorize ederek delile verdiği önemi ve yüklediği misyonu birkaç şekilde ele aldığını tespit ettik:

1-Kur'an kullandığı delilleri ve muhataba gösterdiği yolu kendisi, iman için bir sebep olarak göstermiştir. “Karanlıklardan aydınlığa çıkarma” – “Sırat-ı Müstakim'e götürme” hedefini delillerle ulaşılan bir sonuç olarak göstermiştir: *“Varlığımızın delillerini, (kâinattaki uçsuz bucaksız) ufuklarda ve kendi nefislerinde onlara göstereceğiz ki o Kur'an'ın gerçek olduğu onlara iyice belli olsun. Rabbinin, her şeye şahit olması yetmez mi?”*⁵⁸²

2-Kur'an muhatabına deliller sunmuş, muhatabından da inanmış olduğu inancın doğruluğuna dair deliller istemiştir.⁵⁸³ Örneğin Rûm suresi 35. ayette *“Yoksa biz kendilerine bir delil mi indirdik de o, Allah'a ortak koşmaları konusunda (isabetli olduklarını) söylüyor?”* müşriklerden şirk koştukları şeylere iman etmeleri hususunda delil istenmektedir.

Muhataba karşı delil sorusu ve talebinden sonra onların ellerinde hiçbir delil olmadığına dair açıklamalar yapılmıştır.⁵⁸⁴ Örneğin, *“Allah'ın, size, hakkında hiçbir delil indirmediği şeyleri ona ortak koşmaktan korkmuyorsunuz da ben sizin ortak koştüğünüz şeylerden ne diye korkayım? Öyle ise iki taraftan hangisi güvende olmaya daha layıktır? Eğer biliyorsanız söyleyin.”*⁵⁸⁵ ayetinde müşriklerin ellerinde hiçbir delilin olmadığı ve bu konuda bilginin kendi katında olduğuna dair açıklama yapılmıştır.

3-Kur'an kendisinin başlı başına bir delil olduğunu ifade ederken kendisinden önce indirilen kitapların da birer delil olduğunu vurgulamıştır.⁵⁸⁶ İlahî kitapların delil olmasının vurgulandığı ayetlere Nahl suresinin 44. ayeti *“(O peygamberleri) apaçık belgeler ve kitaplarla gönderdik. İnsanlara, kendilerine indirileni açıklaman ve*

⁵⁸² Fussilet, 41/53

⁵⁸³ Şuâra, 26/197; Tûr, 52/38; Saffât, 37/156

⁵⁸⁴ Âl-i İmrân, 3/151; Yûnus, 10/13

⁵⁸⁵ En'âm, 6/81

⁵⁸⁶ Tevbe, 9/70, Yûnus, 10/13; Ankebût, 29/39; Zariyât, 51/38

onların da (üzerinde) düşünmeleri için sana bu Kur'an'ı indirdik.” örnek olarak göstermek mümkündür.

4-Kur'an kainattan, dış dünya ve varlık âleminde müşahede edilebilen ilahî kanunlardan deliller göstermiştir:

a-Kur'an, insanın çıplak gözle göremeyeceği bilimsel araştırmalarla ulaşılabilecek bazı gerçeklere işaretlerle Allah'ın kudreti ve varlığına deliller göstermiştir.⁵⁸⁷ Neml Suresinin 88. ayetinde bu gün kıtaların hareketi şeklinde bilimsel olarak açıklanan şu ayet bu açıdan örnek gösterilebilir: *“Dağları görürsün, onları hareketsiz sanırsın. Hâlbuki onlar bulutların geçişi gibi hareket ederler. Bunu, her şeyi sağlam ve yerli yerince yapan Allah yapmıştır. Şüphesiz O yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.”*

Kur'an ancak bilimsel inceleme yoluyla gerçekliği bilinebilecek fakat insanların gerek aşamalarını gerekse sonuçlarını gözlemledikleri “insanın yaratılış aşamaları”⁵⁸⁸ ile ilgili ayetler ile de delillendirmeler yapmıştır.

b-Gözlem yolu ile dış dünyadan elde edilebilecek delillerle muhataba seslenilmiştir. Bunlardan en çok vurgulanan yer ve gökte bulunan delillere işaret eden ayetlerdir.⁵⁸⁹ Yine tecrübesel aklî delil kategorisine dâhil edebileceğimiz gece ve gündüze atıflarla yapılan delillendirmeler de mevcuttur.⁵⁹⁰ Bu delillendirmeler İlahî kudreti ispat eden, kimi zaman ahiret hayatı ve yeniden dirilişi delillendiren ayetlerdir. Bu tür ayetlere Yûnus suresinin 24. ayeti güzel bir örnektir: *“Dünya hayatının hâli, ancak gökten indirdiğimiz bir yağmurun hali gibidir ki insanların ve hayvanların yedikleri yeryüzü bitkileri onunla yetişip birbirine karışmıştır. Nihayet yeryüzü (o bitkilerle) bütün zinet ve güzelliklerini alıp süslendiği ve sahipleri de onun üzerine (her türlü tasarrufa) kadir olduklarını sandıkları bir sırada, geceleyin veya güpegündüz ansızın ona emrimiz (afetimiz) geliverir de bunları, sanki dün yerinde hiç yokmuş gibi kökünden yolunmuş bir hâle getiririz. İşte düşünen bir toplum için, âyetleri böyle ayrı ayrı açıklıyoruz.”*

⁵⁸⁷ , En'âm, 6/59-95, Ra'd,13/; Hadîd, 57/25; Furkân, 25/53; Nebe', 78/6-7

⁵⁸⁸ Mü'minûn, 23/12-13. Diğer ayetler için bkz. Nahl, 16/4; Kehf, 18/37; Hac, 22/5; Fâtır, 35/11; Yâsîn, 36/77; Mü'min, 40/67; Necm, 53/46; Kıyâme, 75/37; İnsân, 76/2; Abese, 80/19

⁵⁸⁹ Bakara, 2/19, 22, 29, 117,164; Âl-i İmrân, 3/190; En'âm, 6/99-101; A'râf, 7/54

⁵⁹⁰ Âl-i İmrân, 3/27; En'âm, 6/96; Yûnus, 10/6

5-Kur'an akıl ve mantığa seslenerek ikna etmek istediği bazı imani konularda salt aklî delillerle delillendirmeler yapmıştır.⁵⁹¹ Örneğin Mü'minun suresi 91 ve 92. ayetlerinde *“Allah hiçbir çocuk edinmemiştir. Onunla birlikte başka hiçbir ilah yoktur. Öyle olsaydı her ilah kendi yarattığını alır götürür ve mutlaka birbirlerine üstün gelmeye çalışırlardı. Gaybı da görülen âlemi de bilen Allah, onların yakıştırdığı nitelemelerden uzaktır. Onların koştukları ortaklardan çok yücedir.”* muhatabı Allah'ın tekliğine iman konusunda mantıksal bir delil ile ikna etme yolu izlenmiştir.

3.3. İmanın Aşamalarında Aklın ve Delillerin İşlevi

3.3.1. Şüphe ve İdrak Aşamaları

Şüpheyi “bir şeyi bilip bilmemek ya da inanıp inanmamak arasındaki tereddüt” olarak tanımlarsak iman öncesi bir durum veya bir başlangıç aşaması olarak kabul edebiliriz. Kur'an'ın akla seslenişi ve delilleri kullanmasının şüpheyile olan ilgisi, iman öncesi muhatabın imana hazırlanırken kafalarını şartlandırılan bağ ve engellerden kurtulması için izlenen bir yoldur.⁵⁹² Yolunu şaşırılmış ve doğru yola iletilmek durumunda olan muhatabın düşünce ve davranışlarına etki eden iç ve dış etkenlerden kurtulmasının yolu, mevcut inançlarına şüphe duyması ile mümkündür.⁵⁹³ Kur'an, bu şüpheyi elde edilen bilgilerin yanlış olması ihtimalini gündeme getirerek akledişin başlamasını sağlayarak yapmaktadır.

Muhatabın mevcut inançlarına şüphe duyması, inançlarındaki tutarsızlığın ortaya konulması ve bu amaçla sorular sorulması yolu ile gerçekleşir. Örneğin mevcut inançların atalarına ait bir yol olduğunu söyleyen müşriklere *“Onlara, "Allah'ın indirdiğine uyun!" denildiğinde, "Hayır, biz, atalarımızı üzerinde bulduğumuz (yol)a uyarız!" derler. Peki ama, ataları bir şey anlamayan, doğru yolu bulamayan kimseler olsalar da mı (onların yoluna uyacaklar)?”*⁵⁹⁴ şeklinde cevap verilerek sorgulamanın başlaması hedeflenmiştir.

⁵⁹¹ Enbiyâ, 21/22; Hac, 22/73; Bakara, 2/179

⁵⁹² Yusuf Şevki Yavuz, Kur'an-ı Kerimde Tefekkür ve Tartışma Metodu, İlim ve Kültür yay. İstanbul, 1983, s.79

⁵⁹³ Yusuf Şevki Yavuz, a.g.e. s. 80

⁵⁹⁴ Bakara, 2/170

Tefekkür ve tezekküre, yani akletmeye şüpheyi vasıta kılan Kur'an, şirkin yanlışlığı için müşriklere *"(Ey Muhammed!) De ki: Söyleyin bakalım. Acaba size Allah'ın azabı gelse veya size kıyamet saati gelip çatsa (böyle bir durumda) siz Allah'tan başkasını mı çağırırsınız? Eğer (putların size yararı dokunduğu iddianızda) doğru söyleyenlerseniz (haydi onları yardıma çağırın)."*⁵⁹⁵ şeklindeki bir soru ile asıl dua makamı işaret edilmiştir.

Kur'an'ın bu soruları sormasındaki amacı, muhatabı şüphe ve bunun sonucu aklın ilkelerini işleterek muhatabın gerçeklikle ilgili gerekli sentezi yapmasını sağlamaktır. Şüpheden kurtulmak isteyen muhatap, aklın ilkelerine başvurduğunda kesin bir delil bulmak isteyecektir. Burada da delil içeren ayetler devreye girmektedir ve artık idrak etme aşamasına geçiş söz konusudur.

Şüpheden sonra düşünme ve idrak safhasında muhatap, kendisinde var olan bilgileri yeni bilgilerle karşılaştırmaya başlar. Mekkeli müşriklerin Allah inancında kâinatı ve her şeyi yarattığına, ölümü ve hayatı verdiği inandıkları halde Allah'ın ortakları olduğuna inandıkları⁵⁹⁶ hatırlatılmıştır. Kâinatın sahibi bir Allah fikrine rağmen helal ve haramı koyma yetkisi bulunmayan, zamana malik bir Allah olmasına rağmen geçmiş ve geleceği bilemeyeceğine dair bir inanç ve anlayışları olduğu⁵⁹⁷ vurgulanarak Kur'an, muhatabı bu karşılaştırma için hazırlamıştır. Hazırlık sayesinde muhatap iki durumdan, yani var olan önceki bilgi-inanç ve yeni gelen sistem ile yollar arasında daha akla yatkın, daha tutarlı olanları idrak etmeleri sağlanmıştır.⁵⁹⁸ Bu konuya dair idrak safhasını sağlayan ve akıl yürütmeye götüren ayetlere örnek olarak Yûnus suresinin 31. ayeti: *"De ki: Sizi gökten ve yerden kim rızıklandırıyor? Ya da işitme ve görme yetisi üzerinde kim mutlak Hâkimdir? Ölüden diriyi, diriden ölüyü kim çıkarıyor? İşleri kim yürütüyor? 'Allah' diyecekler. De ki: o halde Allah'a karşı gelmekten sakınmayacak mısınız?"* güzel bir örnektir. Bu ayet apaçık bir akıl yürütme ve müşriklerin kendi çelişkili inanç ve iddialarını çürütürken Tevhid inancını delillendiren bir ayettir.

Kur'an ayetleri öncelikle örneklerle müşriklerin durumlarını ortaya koymuş, sorular yöneltirerek hidayet ve iman için muhatabın zihnini şüphe aşamasına

⁵⁹⁵ En'âm, 6/40

⁵⁹⁶ Yûnus, 10/3; Ankebût, 29/61

⁵⁹⁷ En'âm, 6/139

⁵⁹⁸ Yusuf Şevki Yavuz, a.g.e, s.85

taşımıştır. Sonrasında ise yaptığı delillendirmelerle mevcut sistemin çelişik ve tutarsız inançları yerine tutarlı, bütüncül bir İlahlık anlayışı ile muhatabı idrak aşamasına taşımıştır.

3.3.2. İkna-Kabul ve Tasdik Aşamaları

Muhatabın zihninde soru işaretleri uyandıran ve bu işaretlere cevap veren Kur'an, ikna mekanizmalarını kullanarak imandaki yönlendirmelerine devam etmiştir. İkna şüpheden karara, tereddüitten isabete bir yol alıştıdır. Şüphenin idrake, idrakten de ikna ve tasdike yol alması gerekmektedir ki iman gerçekleşsin. İdrakin insan zihninde bir karışıklık ve zayıf bir işaret olarak kalmaması için istidlal ve delille akıldan gereken yanıtı alması gerekmektedir.⁵⁹⁹ Akıldan gelecek yanıt ise muhatabın zihninde gaflet bulutlarını dağıtacak vahiydir.⁶⁰⁰

Kişi idrak ettiği şeye yönelmeye başlamışsa ikna aşaması başlamış demektir. Burada şunu ifade etmek gerekir ki akıl buradan sonra irade ile birlikte hareket eder. Konumuz akıl ve delillerin iman üzerindeki işlevi olduğundan iradeye ait rollerden ayrıntılara yer vermeyeceğiz. Tabidir ki iradeyi harekete geçiren akıl, karar kılıp kalbi devreye sokacaktır.

Yukarıda bahsettiğimiz yollarla ikna aşamasına geçmiş muhatap için Kur'an ayetleri birtakım akli harekete geçiren ikna mekanizmaları kullanmıştır.⁶⁰¹ Bunlardan ilki aklî muhakeme ile ikna için indirilmiş, salt aklî delillerle muhataba seslenen delil ayetleridir.⁶⁰² İkincisi, uyarıcı ve müjdeleyici ayetlerle muhatabı ikna etmeyi hedefleyen ayetlerdir.⁶⁰³ Üçüncüsü, önceki ümmetlerin yol ve durumlarını örnek göstererek muhatabı ikna etmeyi amaçlayan⁶⁰⁴ kıssa ayetleridir.⁶⁰⁵ Dördüncüsü, mesel içeren muhatabın zihninde ve kalbinde var olan imanı pekiştirmeyi hedefleyen ya da imana yönlendiren örnek ayetleridir.⁶⁰⁶ Beşincisi ise metafizik âleme dair tasvirler⁶⁰⁷ yaparak muhatabı tahayyülden taakkule götürerek ikna eden tasvir ayetleridir.

⁵⁹⁹ Recep Akdoğan, a.g.e. s.136

⁶⁰⁰ Hülya Alper, a.g.e. s.185

⁶⁰¹ Muhammed Çelik, a.g.e. s.30

⁶⁰² Enbiyâ, 21/22; Mu'minûn, 23/91-92; Hac, 22/73

⁶⁰³ Abese, 80/34-42; Müzzemmil, 73/17; Zümer, 39/54-57,61

⁶⁰⁴ Muhammed Çelik, a.g.e. s.310

⁶⁰⁵ Neml, 23/20-26; Fîl, 105/1,

⁶⁰⁶ A'râf, 7/175-176; Ankebût, 29/41, Fetih, 48/29

⁶⁰⁷ Muhammed Çelik, a.g.e.s.350-351

Kur'an'ın Allah'ın varlığını aklî delillerle tasdike çağırdığını⁶⁰⁸ göz önüne alarak imanda tasdik aşamasına geçen muhatabın, akılla yolculuğunun devam ettiğini kabul etmek gerekir. İnsan önce sözü, sonra da doğruluğunu bilir. Yani önce vahye muhatap olur, sonra da onu doğrular veya yanlışlar. Bilginin doğru veya yanlışlığının bilinip karar verilmesi, tasdik aşamasıdır ve bu da aklın değerlendirmesine dayanır.⁶⁰⁹ Akıl bahsettiğimiz ikna mekanizmalarını işleten ayetleri değerlendirdiğinde bilginin doğru ya da yanlışlığına karar verir. İman basamaklarında bu karar olayı tasdiktir.⁶¹⁰ Tasdik halinde insan haberi ve onu vereni tam bir samimiyetle benimser. Dolayısıyla tasdik; haber, bilgi ve delili işleyen aklın bilişsel bir fonksiyonu olarak kabul edilebilir. Bu durumda tasdik zorunlu bir bilgi ya da akıl yürütme ile delile dayalı, istidlalî bir bilgiyi kalp ile onaylamaktır.⁶¹¹

Tasdikin onay olduğuna dair anlatımı, Kur'an'da Mâide suresinin 46. ayetinde görmekteyiz: *“O peygamberlerin izleri üzere Meryemoğlu İsa'yı, önündeki Tevrat'ı doğrulayıcı olarak gönderdik. Ona içerisinde hidayet ve nur bulunan, önündeki Tevrat'ı doğrulayan, Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için doğru yola iletici ve bir öğüt olarak İncil'i verdik.”* Ayette “doğrulayıcı” olarak tercüme edilen “musaddikan” kelimesi onay, teyid ve kabulü içeren bir kelimedir. İmanda tasdik de aynı şekilde doğrulama ve teyidi gerektirir. Başka bir yerde tasdik aşamasında muhatabın yaptığı onay ve doğrulama için Kur'an sebep olarak İbrâhim suresi 27. ayette *“Allah, iman edenleri hem dünya hayatında hem de ahirette sabit bir sözle sağlamlaştırır, zalimleri ise saptırır. Ve Allah dilediğini yapar.”* ifadesi ile sağlam ve doğru sözü göstermiştir. Sağlam ve doğru söz, muhatabı imana ikna eden Kur'an ayetleridir. Ve Kur'an ayetlerinin imanın bir aşaması olan tasdike yaptığı vurgular ve bu tasdik için ikna mekanizmalarını kullanması, aklın rehberliğinde ve delillerin ışığında gerçekleşen aşamalardır.

3.3.3. Teslimiyet–İtminan Aşamaları

İmanda asıl olan ve beklenen teslimiyettir. Teslim olma, kendini bağlama ve İlahi otoriteye bağlanma halidir. Kur'an bu durumu açıklarken Lokmân suresi 32.

⁶⁰⁸ Bakara, 2/21

⁶⁰⁹ Recep Akdoğan, a.g.e. s.139

⁶¹⁰ Muammer Esen, a.g.e. s.81

⁶¹¹ Muammer Esen a.g.e. s.81-82

ayette “Onları (denizde,) bir dalga gölgelikler gibi kapladığında, dini Allah'a has kılarak ona yalvarırlar. Allah onları kurtarıp karaya çıkarınca, onlardan bir kısmı orta yolu tutar. Bizim âyetlerimizi ise ancak son derece kaypak, son derece nankör olanlar inkar eder.” İfadesi ile işaret ettiği inanma ve sığınma ihtiyacını vurgular. Bu ayeti muhatap açısından insan fitratını ve teslimiyet ihtiyacını delillendiren deney ve gözleme dayalı tecrübesel aklî bir delil olarak nitelendirmek mümkündür.

İmanın tasdik aşamasından sonra ortaya konan delillerin aklî olmaktan çok hissi, tecrübî ve metinsel deliller olduğunu görmekteyiz. Bu aşamadan sonra aklî deliller kabul ve ikna açısından değil, sebeplilik, karşılık, gayelik açısından muhataba sunulmuş delillerdir.⁶¹² Bu doğrultuda araştırmamızın bu aşamasında tespit ettik ki aklî deliller muhatabı şüphe, ikna ve tasdik aşamalarına kadar taşımayı hedefleyen delillerdir. Bu aşamadan sonra ilahi otorite muhataptan teslimiyet beklemektedir.

Kur'an, imanı Allah'ın varlığı ve birliği, vahiy, nübüvvet, ahiret bağlamında hem mantikî hem de ahlakî temellerle inşa etmeyi amaçlamıştır.⁶¹³ İşte teslimiyet aşaması, daha çok ahlakî temellere oturtulmuş, muhatabı artık kul statüsünde görmüştür. Kur'an'ın mü'min, Müslüman olarak tavsif ettiği muhatabı tasviri de bunu teyit eder. Nitekim, “Allah sözün en güzelini; âyetleri, (güzellikte) birbirine benzeyen ve (hükümleri, öğütleri, kıssaları) tekrarlanan bir kitap olarak indirmiştir. Rablerinden korkanların derileri (vücutları) ondan dolayı gerginleşir. Sonra derileri de (vücutları da) kalpleri de Allah'ın zikrine karşı yumuşar. İşte bu Kur'an, Allah'ın hidayet rehberidir. Onunla dilediğini doğru yola iletir. Allah kimi saptırırsa artık onun için hiçbir yol gösterici yoktur.”⁶¹⁴ ayeti tasdike ulaşmış, doğru yola girmiş muhatabın duyduğu huzur ve tatmin duygusunun tezahürlerini teslimiyet işaretleri olarak sunmuştur. Bu noktada muhatabı, teslim olarak artık itminan ya da inanç ve imanda bir tatmin halinde görmekteyiz.⁶¹⁵ Yukarda metnini verdiğimiz ayetteki ürperme hali, kalpte olan inancın bedende ortaya çıkardığı tatmin halidir.

Aklın tefekkürle iman etmesinden sonra kalbin yatışması ve teslimiyet gerçekleşir. Teslimiyetten sonra gelen aşama ise itminan aşamasıdır. Kur'an itminan duygusunu imanı gönülde sabitlemek, orada kalmasını sağlamak ve pekiştirip

⁶¹² Yusuf Şevki Yavuz, a.g.e. , s.84-98

⁶¹³ Muammer Esen, a.g.e. , s. 92

⁶¹⁴ Zümer Suresi:39/23

⁶¹⁵ Hülya Alper, a.g.e. , s.41

güçlendirmek olarak ifade etmiştir. Bakara suresi 260. ayette anlatılan “*Hani İbrahim, "Rabbim! Bana ölüleri nasıl dirilttiğini göster."* demişti. (Allah ona) “*İnanmıyor musun?" deyince, "Hayır (inandım) ancak kalbimin tatmin olması için"* demişti. “*Öyleyse, dört kuş tut. Onları kendine alıştır. Sonra onları parçalayıp her bir parçasını bir dağın üzerine bırak. Sonra da onları çağır. Sana uçarak gelirler. Bil ki şüphesiz Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.*” Hz. İbrahim’e ait kıssada itminan, bahsettiğimiz anlamları içermektedir. Ayette anlatılan Hz. İbrahim’in tecrübesi, imanı güçlendiren bir delildir. Bu ayet ve buna benzer diğer ayetler⁶¹⁶ Allah’ın ya da kudretinin varlığına işaret edecek güçlü delillerin görülmesinin imanı güçlendirdiğini -itminan hali- ortaya koyan ayetlerdir.

Aklî bir delili kabul etmek, bu delilin ortaya koydukları ile duygusal bir bağ kurmayı gerektirmez. Oysa imandan sonra itminan hali, bu duygu bağına zorunlu kılmaktadır.⁶¹⁷ Bu durum, itminanın aklî bir tatmine benzerliği değil, aklî delillerle sağlanmış daha önce bahsettiğimiz iman aşamaları üzerine inşa edilen bir durum olarak itminanı karşımıza çıkarır. Bu açıdan ikna ve tasdikte akli deliller fonksiyon sahibi iken itminanda daha çok tecrübî deliller etkindir, denilebilir.

Tecrübî delilleri, Kur’an Hz. İbrahim kıssasındaki durumdan başka, farklı anlatımlarla da iman edilen ile ilişki süreci şeklinde açıklar. İslamî literatürde “zıkrullah” olarak nitelendirilen bu durum, itminanın yolu olarak gösterilir. Bu ilişki Kur’an’da “*Onlar, inananlar ve kalpleri Allah’ı anmakla huzura kavuşanlardır. Biliniz ki kalpler ancak Allah’ı anmakla huzur bulur.*”⁶¹⁸ ayetinin anlatımı ile tatmin durumu, yani itminan olarak belirtilmiştir.

3.3.4. Tahkik-Bilinç-Davranış Aşamaları

Tasdik ve tatmin aşamalarından sonra, itminana ermiş muhatap için imanda yükseliş aşamaları başlar. Tahkik aşaması dediğimiz bu yükseliş aşamasında muhatapın rolü bir takım zihinsel, öznel süreçlerle iradesini geliştirip güçlendirmesidir.⁶¹⁹

⁶¹⁶ Mâide, 5/112-113

⁶¹⁷ Hülya Alper, a.g.e. s.44

⁶¹⁸ Ra’d, 13/28

⁶¹⁹ Recep Akdoğan, a.g.e. s.140

Kur'an'a göre tahkikî iman, araştırma ve kavramaya dayalı imandır.⁶²⁰ Bu nedenle iman, akıl etmeye dayalı bir organizasyon şeklinde tahkike dayandırılır. Muhatapı taklitten sakındırır. İmanın tahkikî olmasının gereğine dair açık delil içeren Bakara suresi 170. ayetinde “Onlara, *"Allah'ın indirdiğine uyun!"* denildiğinde, *"Hayır, biz, atalarımızı üzerinde bulduğumuz (yol)a uyarız!"* derler. *Peki ama, ataları bir şey anlamayan, doğru yolu bulamayan kimseler olsalar da mı (onların yoluna uyacaklar)?*” ifadeleriyle müşriklerin“Ancak atalarımızın yoluna uyarız.” şeklindeki taklide dayalı imanının sorgulanmasıyla karşımıza çıkmaktadır. Hemen sonrasında inceleme ve araştırma dolayısıyla akli faaliyet gerektiren bir yönlendirme vardır: “*Ataları bir şey anlamayan, doğru yolu bulamayan kimseler olsalar da mı?*” ifadesi, muhatapı tahkike yönlendirmektedir.

Kur'an'ın önemseydiği tahkik konusu kelimelerince de tartışılmış, bir problem haline gelmiştir. Tahkik ve taklid tartışmalarına girmeden söylemek gerekir ki taklidi imanı geçerli görmeyen birtakım çevrelerin varlığı (Örn. Haşviyye ve Sa'lebiyye) bile tahkikî imanın önemini ortaya koyan bir durumdur.⁶²¹ Nitekim Maturidî gelenek, Allah'ın varlığı ve birliğinin akıl yürütme ile bilinebileceğini savunur.⁶²²

Kur'an'da imanın arttığı ifade edilir:⁶²³ “*Mü'minler ancak o kimselerdir ki Allah anıldığı zaman kalpleri ürperir. Onun âyetleri kendilerine okunduğu zaman (bu) onların imanlarını artırır. Onlar sadece Rablerine tevekkül ederler.*” ayeti ve benzer ayetler⁶²⁴ üst düzey bir iman ya da imanda bir üst aşamayı ifade eder ki buna tahkik veya yakîn denir.⁶²⁵ Yakîn olarak tabir edilen, imanın kemaline ulaşma yolu, süreci ve neticesine “tahkîk” denmiştir. Bu iç içe geçmiş kavramlar yukarıda mealini verdiğimiz ayette mü'minlere hedef olarak gösterilmiştir. Kur'an'dan beslenen ve artan bir iman olarak da tahkike işaret edilmiştir.

⁶²⁰ Hasan Kurt, ‘Taklidi İmanın Tahkikî İmana Dönüşmesi’ Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2012/2, c.1, say.2, s.1

⁶²¹ Recep Akdoğan, ‘Taklidi İmanın Geçerliliği’, Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Der. 50:2, 2009, s.42

⁶²² Maturidî, a.g.e. , s.9

⁶²³ Enfâl, 8/2

⁶²⁴ Mü'minûn, 23/1-10

⁶²⁵ Ekrem Sefa Gül, ‘Yakinî İmanın İmkânı ve Mahiyeti’, Cumhuriyet Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora tezi, 2016, s.97

Kur'an sadece emir ve yasaklar değil, inanç esaslarının da delilerine yer vermiştir. Naklettiği bu esasların delillerine yer veren, delil ve istidlal kitabı⁶²⁶ olan Kur'an'da inanç esaslarının birincisi, Allah inancıdır. Allah'a iman ve Allah'ı hakkıyla bilmenin önemini vurgulayan şu ayet⁶²⁷ "*Allah'ın kadrini gereği gibi bilemediler. Yeryüzü kıyamet gününde bütünüyle O'nun elindedir. Gökler de O'nun kudretiyle dürülmüştür. O, onların ortak koştuklarından uzaktır, yücedir.*" ifadesiyle bu konunun eleştirisini yapmıştır.

Başka bir ayette ise tahkik, inancı akla göre oluşturmaya sevk eden bir olgu⁶²⁸ olarak açıklanır. Aklın kullanımını ve Allah'a duyulan saygıda derinleşmeyi ifade eden bu ayet⁶²⁹ "*İnsanlardan, (yeryüzünde) hareket eden (diğer) canlılardan ve hayvanlardan yine böyle çeşitli renklerde olanlar vardır. Allah'a karşı ancak kulları içinden âlim olanlar derin saygı duyarlar. Şüphesiz Allah mutlak güç sahibidir, çok bağışlayandır.*" şeklindeki ifade ile tahkiki, imanda yükselmeyi ve ilahi otoriteyi tanıyıp gereği gibi davranmayı akıl eden ve ileri derecede bilgi sahibi olanların özelliği olarak tarif etmiştir. Bir önceki ayette yapılan eleştiri burada cevabını bularak Allah'ı gereği gibi tanımanın yolu tahkik olarak gösterilmiştir. Kur'an'ın akla ve bilgiye verdiği değer, imandaki derin bilme kavramının insanı hakiki kulluğa götüreceğinin ifadesidir. Bu ayette resmedilen âlim, tam teslimiyet ve samimiyetle Kur'an ayetleri ve delilleri hakkında akıl yürüten ve ilimde derinleşen tahkik sahibi kimselerdir. Bu noktada tahkik, iman hakikatine vakıf olarak, "marifetullah"a ulaşmak olarak karşımıza çıkar.

Buraya kadar incelediğimiz ayetler tahkik aşamasında Kur'anî delillerin ve aklın işlevinin etkin olduğunu, hatta imanın güçlenmesi ve artması için tahkikin zorunlu bir fiil olduğunu ortaya koymaktadır.

Tahkiki, akıl ve delillerin işlevi açısından inceledikten sonra davranış aşamasını incelemeyi uygun gördük. Fakat şunu söylemek gerekir ki bizim çalışmamızda ele aldığımız iman aşamalarının sırası, muhatapın psikolojik-sosyal durumu ve kapasitesine göre değişebilen durumlardır. Bizim tezimiz de bu sıranın

⁶²⁶ Yar. Doç. Dr. Veysel Gülüce, 'Kur'an'da Hikmet Kavramı Üzerine' Ekev Akademi Dergisi, Mayıs, 1998, c.1, s.2

⁶²⁷ Zümer, 39/67

⁶²⁸ Recep Akdoğan, 'Kelamcılara Göre Allah'a İmanda Akıl Yürütmenin Değeri', Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fak. Der. 2004, Sivas c.7/1, s.140

⁶²⁹ Fâtır Suresi:35/28

mutlak olduğu yönünde değildir. Davranışa gelince iman aşamalarından birisi sayılabileceği gibi, bir kelim problematiğine dâhil olmadan davranışı iman sonrası ve neticesi bir durum olarak kabul etmek de mümkündür. Fakat davranış, her iki durumda da muhatap açısından ister taklit ister tahkik aşamasında olsun imanî bir eylemdir.

Tasdikin fiili boyutu olan davranış, Kur'an'da "salih amel" kavramı olarak karşımıza çıkar. Fakat sadece amel olmaktan öte bir duruş ve bilinç hali olarak davranış, muhatabın her türlü duygu, düşünce, sosyal, ahlakî, ekonomik, bilinçli ya da bilinçsiz tepkilerini ifade eder. Salih amel ise belli bir amaca yönelik iradeye dayalı, ibadet amaçlı fiillerdir. Bu açıdan iman aşamalarında davranış boyutunu "bilinç hali" olarak ifade etmek gerekir. Öyle ki muhatap kazandığı bu bilinci, hayatının her alanında yaşamayı mizaç haline getirir. Bu aşamada insanın davranışları, zihniyetini temsil eder.⁶³⁰

Davranışta sebep iman ya da tasdiktir, sonuç ise fiildir. Kur'an'ın davranış boyutu olarak ifade ettiği amel kavramına bakışı ve muhataba sunuşu da bu şekildedir. Mâide suresi 93. ayette şöyle ifade edilen "*İman edip salih ameller işleyenlere; Allah'a karşı gelmekten sakındıkları, iman ettikleri ve salih amel işledikleri, sonra Allah'a karşı gelmekten sakındıkları ve iman ettikleri, sonra yine Allah'a karşı gelmekten sakındıkları ve iyilik ettikleri takdirde, daha önce tatmış olduklarından dolayı bir günah yoktur. Allah iyilik edenleri sever.*" bu durum, diğer ayetlerden biraz farklı anlatılmıştır. Salih amel, muhatabın imanına bağlı kalabilmek için bir şart ve imanın sürekliliği için gerekli bir durum olarak ifade edilmiştir. Bu anlatım, davranışı imanda kararlılık ve süreklilik açısından sabitler. Mâide suresinin bu ayetini imanın devamı açısından davranışın gerekliliğini delillendiren metinsel bir delil olarak ifade etmek mümkündür. Yine diğer salih amelle ilgili ayetlerin⁶³¹ karakteristiği de imandan sonra amel ifadesi ile davranışın imanı bütünleyen bir olgu olduğunu vurgulayan metinsel delillerdir. Yani Kur'an, muhatabı metninde öncelenen bu husus ile davranışın önemine ikna etmiştir.

Davranış aşamasına ait delillendirmeler, yine metinsel boyutta daha önce açıkladığımız gayelik, karşılık gibi ilkeler açısından yapılmıştır. İman edip salih amel

⁶³⁰ Hülya Alper a.g.e.s.142

⁶³¹ Yûnus, 10/4; Ra'd, 13/29; İbrâhim, 14/23; Kehf, 18/107; Hac, 22/23; Furkân, 25/70, Kasâs, 28/80

işleyenlerin “*Muhakkak ki Allah iman edip salih ameller işleyenleri içinden ırmaklar akan cennetlere koyacaktır. Şüphesiz Allah dilediğini yapar.*” ulaşacakları mükâfatın anlatıldığı bu ayet⁶³² ile ifade edilmiştir. Yanlış davranışta bulunanların ise tevbe edip azaptan kurtulmaları gerektiği “*Yine onlar, çirkin bir iş yaptıkları yahut nefislerine zulmettikleri zaman Allah'ı hatırlayıp hemen günahlarının bağışlanmasını isteyenler -ki Allah'tan başka günahları kim bağışlar- ve bile bile işledikleri (günah) üzerinde ısrar etmeyenlerdir.*”⁶³³ ayetinde belirtilmiştir. Bu anlatımda da davranışın sonuçlarına yönelik mükâfat ve ceza durumlarını açıklayarak muhatabı iknaya yönelik, gaye ve karşılık açısından verilmiş metinsel deliller mevcuttur.

⁶³² Hac, 22/14

⁶³³ Âl-i İmrân, 3/135

SONUÇ

Bu çalışmada, muhatap alınan insana Kur'an'la sunulan aklî deliller ve bu delillerin geçtiği ayetlerin tetkiki ortaya konulmaya çalışılmıştır. İspat noktasında Kur'an, bu delileri öncelikli olarak kendisi ispat etmiş ve daha sonra nüzulünden bugüne kadar bu deliller, mütehasıslarınca ispat yoluna gidilmiştir. Çalışmada söz konusu delillerin ispatından çok varlığı, sistematığı, konuları ve nüzul dönemi boyunca Kur'an'da nasıl yer bulduğu anlatılmıştır. Nihayetinde Kur'an akıl süzgecinden geçirilen inancı, kalplere iman olarak yerleştirmeye yönelik yöntemler kullanmıştır.

Kur'an'da muhatap; örnek verilen şahsiyetlerle, hitap edilen duygularla ve aklî ve mantikî çıkarımlarla iknâ edilmeye çalışılmıştır. Bu ikna sürecinde konu genelleştirilir, parçalara bölünür, karşılaştırma yapılır, kıyas edilir ve delillerle şahitlendirme yapılır. Kullanılan bu yöntemlerin amacı, muhatabı ikna ederek inanmasına zemin hazırlamaktır.

Kur'an'ın muhataplarını irşat yolu daha çok ikna yöntemidir. "Hala Kur'an üzerinde gereği gibi düşünmeyecekler mi? Eğer o, Allah'tan başkası tarafından gelmiş olsaydı onda birçok tutarsızlık bulurlardı." ayeti ve benzer diğer ayetler aklî delilleri kullanarak ikna yolu ile muhatabın imana yönlendirildiğine dair işaretlerdir. Bu işaretler gösterir ki Kur'an, ana konuları üzerinden incelendiğinde ulûhiyet, nübüvvet, ahiret gibi itikadî konularda ve namaz, zekât, oruç gibi ibadet konularında, ayrıca ahlakî konularda muhatabı ikna açısından bazı aklî delilleri kullanan, muhatabı aklî ve kalbi olarak değiştirip geliştirmeyi hedefleyen bir kitaptır.

Kur'an'ın kullandığı aklî deliller muhataba sunulmuş ve muhatabın delile ulaşma şekilleri açısından üç kategoriye ayrılırlar. Bunlardan ilki Salt Aklî deliller olarak adlandırdığımız, insan mantığına direkt seslenen, akli harekete geçirip muhatabı mevzu hakkında önermeler kurmaya yönlendiren bir yapıyla delillendirme içeren ayetlerdir. Enbiyâ suresi 22. Ayetinde geçen "Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka ilahlar olsaydı kesinlikle ikisinin de düzeni bozulurdu..." ifadesi bu tip deliller için önemli bir örnektir. İkincisi Tecrübesel Aklî delil olarak adlandırdığımız, muhatabın dış dünyadan ya da kendi içsel tecrübeleri ve psikolojik deneyimlerinden

bahseden, Lokman Suresi, 32. Ayette “Onları kara gölgeler gibi dalgalar sarıverdiği zaman, dini yalnızca O'na 'halis kılan gönülden bağlılar' olarak Allah'a yalvarıp yakarırılar (dua ederler). Böylece onları karaya çıkarıp-kurtarıncaya, artık onlardan bir kısmı orta yolu tutuyor....” İfadelerinde olduğu gibi, bu deneyimleri kullanarak muhatabı ikna eden delil içerikli ayetlerdir. Üçüncüsü Metinsel Aklî deliller şeklinde adlandırdığımız, Kur'an metninin anlatım özellikleri, metin dizilimi, metne ait dilsel araçlarla – atıf, edat, nida- gibi muhatabı ikna eden ayetlerdir. Örneğin “De ki” hitabıyla muhatabı nübüvvet müessesinin imkanı ve gerçekliğini ispat eden ayetler bu kategorideki aklî deliller içeren ayetlerdendir.

Muhatabı ikna noktasında aklî deliller, delillendirilen konunun özelliğine göre farklılık arz etmektedir. İman ve kabulü gerektiren konularda salt aklî deliller kullanılırken, iman sonrası teslimiyet gerektiren konularda ise daha çok metinsel ve tecrübesel aklî deliller kullanılmıştır. Allah'ın varlığı ile ilgili muhatabın bu konuda açık bir inkârı olmadığından, kevnî ayetler yoluyla tecrübesel aklî deliller kullanılmıştır. Kur'an'ın muhatabın derin bir yanığı ile şirke düştüğünü kabul ettiği, Allah'ın birliği konusunda ise şüpheyi tamamen yok edecek salt aklî deliller kullanmıştır. Nübüvvet konusunda da muhatap, nübüvvet kurumu ve Hz. Muhammed'in nübüvveti konularında daha çok metinsel aklî deliller ile ikna edilmiştir.

Konunun yapısı gereği ahiretle ilgili delillendirmeler, ölüm ve sonrası, kıyamet ve haşır konularında salt aklî ve tecrübesel aklî delillerle yapılmıştır. Fakat ahiret hayatına ait aşamalar gaybî haberlerin sunulması şeklinde delillendirme yapılmadan sunulmuştur.

İbadet konularında iman etmiş muhataptan teslimiyet beklenmiş ve muhatap ibadete yöneltme amacı ile faydaları açısından salt, metinsel ve tecrübesel aklî delillerle ikna edilmiştir. Ahlak konuları da ibadet konuları gibi faydaları ve evrenselliği ile konuya uygun düşecek tüm aklî delil çeşitleri kullanılarak delillendirilmiştir.

Kur'an hedef odaklı, amaçsal içerikli bir yapıya sahiptir. Ve Kur'an'ın bu hedefleri doğrultusunda kullandığı delillendirme yöntemi olan aklî delillerin kullanılmasının sonuçları muhatap açısından, iman süreci ve sonrasında önemli

etkiler ortaya çıkarmıştır. Aklî deliller henüz iman etmemiş muhatabın ön yargı ve ön kabullerinin değişmesi, mevcut imanlarının aklî ve hissi temellerinin sorgulanması sürecinde etkili olmuştur. Bu deliller sayesinde muhatap imana yönelmiştir. Aklî delillerin kullanılmasının önemli sonuçlarından birisi de taklit aşamasından tahkik aşamasına geçişte muhatabın aklî ve hissî dünyasını geliştirip genişletmesi amacına hizmet etmesidir. Kur'an'ın getirdiği her yenilik, her değişiklik için aklî delilleri kullanması, gerek O'nu kabule hazırlanan, gerekse inkârda ısrar eden insanlar için bir cevap niteliğindedir. Bu cevapların iman süreci öncesinde, süreç içinde ve iman sonrasında muhatapla Kur'an arasında ikili bir iletişimi mümkün kılması O'nun mesajını kabul edilebilir ve sürdürülebilir kılmıştır.

Son tahlilde Kur'an'ın muhtelif ayetlerinde, itikadi ve ibadete ilişkin konularda pek çok ikna ve delillendirme yöntemi kullanılmış, muhatabın aklına hitap edilerek iman noktasında insan iradesi işler hale getirilmiştir. Salt aklî deliller, metinsel aklî deliller ve tecrübesel aklî deliller muhatapı ikna ederken insan aklını iradesine yönlendiren bazı araçlar olarak karşımıza çıkmıştır. Bu durum Kur'an'ın ilahi bir takım çağrılar yapılan ve bu çağrılarda insanı muhayyer kılan tutarlı, geçerli ve hakikî bir kaynak olarak ispatlamıştır.

KAYNAKÇA

- AFİF Abdulfettah Tabbara, *Kur'an'da Peygamberler ve Peygamberimiz*, terc. Ali Rıza Temel, Yahya Alkın, Gonca Yayınevi, İstanbul 1998.
- AKALIN, Şükrü, vdğr. *Türkçe Sözlük*, 11. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu, 2019.
- AKDOĞAN, Recep, 'Kelamcılara Göre Allah'a İmanda Akıl Yürütmenin Değeri', *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fak. Der.* Sivas 2004.
- AKDOĞAN, Recep, 'Taklidî İmanın Geçerliliği', *Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Der.* 2009.
- ALAN, Yakup, Değerler Eğitimi Açısından Kur'an Kıssalarının Türkçe Ders Kitaplarında Kullanılması Kilis, 7 Aralık Üniv. *Sosyal Bilimler Dergisi* c.4 Aralık 2014.
- ALTINTAŞ, Hayrani, *İslam Ahlakı*, Akçağ yay. Ankara 1999.
- ALTINTAŞ, Ramazan, *Delil ve Delillendirme Yöntemleri*, Kelam el Kitabı, ed. Şaban Ali Düzgün, Grafiker Yayınları, Ankara 2012.
- ALPER, Hülya, *İmanın Psikolojik Yapısı*, Rağbet yay. İstanbul 2016.
- APAYDIN, Yunus, "Karz", *DİA*, c. 24, İstanbul 2001.
- ARPA, Enver, "İ'caz-ul Kur'an Konusuna Farklı Bir Yaklaşım", *AÜİFD*, S. 1.
- ASLANTÜRK, Hümeýra, *Hz. Peygambere Sorulan Sorular Üzerine İnen Ayetlerin İncelemesi* (SDÜ Kutlu Doğum Sempozyumu, Isparta, 18 Nisan 2005), Isparta 2006.
- AYDIN, Hayati, *Kur'an'da Psikolojik İkna*, Timaş Yayınları, İstanbul 2002.
- AYDIN, Ravza, "Yahudi İman Esasları", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2012/1).
- BAŞOĞLU, Tuncay, "Sebr ve Taksim" md. *DİA*, İstanbul 2009.
- BEBEK, Adil, Maturidi'nin Kelam Sisteminde Ahiret İnancı, *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19 (2000).

- BEKİR Topaloğlu, *Allah'ın Varlığı İspatı Vacip*, Diyanet Yayınları, Ankara 1979.
- BEKİR Topaloğlu, “Allah”, DİA, c.2, İstanbul 1989.
- BOZ, Halit, “Kur'an'da Sosyal İşlev Açısından Zekat”, *Turkish Studies*, Volume 10/6 Spring 2015.
- BULADI, Kerim, *Akılları Durduran Mucize Namaz*, Kayhan Yayınları, İstanbul 2007.
- BURSEVÎ, İsmâil Hakkı, *Rûhu'l-Beyân*, Dar'u-l Fikr, Beyrut.
- CROMBİE, I. M.; J. Hick, “Eskatolojik Doğrulama Üzerine”, *Marife*, Yıl: 6, Sayı: 2, Güz 2006.
- ÇALDAK, Hüseyin, “Gazâlî'ye Göre Fasit Kıyas”, C.Ü. *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XI/1, 2007.
- ÇALIŞKAN, İbrahim, ‘İslam Hukukunda Ceza Kavramı ve Had Cezaları’, [http://dergiler Ankara.edu.tr](http://dergiler.Ankara.edu.tr)
- ÇELEBİ, İlyas, “Sünnetullah”, DİA, c. 38, İstanbul 2010.
- ÇELİK, Muhammed, Kur'an'da Ölümünden Sonraki Hayatın Akli Temelleri, *Diyanet İlmî Dergi*, 2007, c. XLIII, Sayı: 2.
- ÇELİK, Muhammed, *Kur'an'ın İkna Hususiyeti*, Yeni Akademi Yayınları, İstanbul 2006.
- ÇELİK, Muhammed, *Kuran'da İkna Hususiyeti*, Yeni Akademi Yayınları, İstanbul 2006.
- ÇETİN, Abdurrahman, Kur'an-ı Kerim ve Müsbet İlimler, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, c. 2, S. 2, 1987.
- DAĞCI, Şamil, ‘Kısas’, DİA, c.25, Ankara 2002.
- DEMİR, Recep, “Diğer İnanç Sistemlerinde ve İslamda Oruç (Karşılaştırmalı Bir Analiz)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 9, Sayı: 42, 2016.
- DEMİRAL, Nalan; Hakan Evin; Berkan Demiral, “Yoksulluğun Küreselleşmesi ve Küresel Yoksulluk”, IV. Uluslararası Sivil Toplum Kuruluşları Kongresi

Küresel Yoksulluk Bildiriler Kitabı, T.C. Çanakkale *On Sekiz Mart Üniversitesi Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 19-21 Ekim 2007.

DERVEZE, İzzet, et-Tefsîru'l-Hadîs, Dâru İhyâi Kütübi'l-Arabî, Kahire 1383.

DORMAN, Emre, Modern Bilim: “Tanrı Var”, İstanbul Yayınevi, İstanbul 2011.

DÖNMEZ, İbrahim Kafi, “İslam’da Oruç”, DİA, c. 33, İstanbul 2007.

DURUSOY, Ali, “Gazali’de Mantık Biliminin Yeri ve Önemi”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, c. 13, Sayı: 3-4, 2000.

EBU Abdullah Muhammed İbnAhmed el-Kurtubî, el-Cami’ li Ahkâmi'l-Kur'an, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1993, II.

EBÛ Abdilmu‘tî Muhammed b. Ömer b. Arabî b. Alî en-Nevevî , Merâhu Lebîd li-keşfi ma‘ne'l Qur‘âni'l-mecîd, Dâr‘u-l Mektebu-l İ‘lmiyye, Beyrut h.1417.

EBÛ‘L-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesevî, Medârikü‘t-Tenzîl ve Hakâiku‘t-te‘vîl, Beyrut 1998.

EBU Hamid el-Gazali, El-Kıstas-ül Müstakim terc. Yaman Arıkan, Eskin Matbaası, İstanbul 1971.

EBU‘L-Kasım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, El-Keşşâf‘an Hakaik‘it-Tenzil, Dâr‘ü-l Kitab-ül Arabi, Beyrut, h.1407.

EBÛ Mansûr el-Mâtürîdî, Kitâbü‘t- Tevhîd, ter. Bekir Topaloğlu, İSAM Yayınları, İstanbul 2014.

EBÛ Mansûr el-Mâtürîdî, Te‘vîlâtü‘l-Kur‘ân, nşr. Doç. Dr. Murat Sülün, İstanbul, 2007

EBU Muhammed el-Ferrâ el-Begavî, Me‘âlimü‘t-tenzîl Fi Tefsir‘i-l Kur‘an, Darulhyâi‘t-Turasi‘l-Arabi, Beyrut, h.1420

EBUSSU‘ÛD el-İmâdî Muhammed bin Muhammed Mustafa, İrşâdü‘l-Akli‘s-Selîm ilâ Mezâyây-ı Kitâbi‘l Kerîm, Darulhyâi‘t-Turasi‘l-Arabi, Beyrut, tsz.

ELMALILI Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur‘an Dili*, c. 1, Azim Yayıncılık, İstanbul 1942.

- EMİROĞLU, İbrahim, “Mantık”, İslam Ansiklopedisi(DİA), Türkiye Diyanet Vakfı c. 28, İstanbul 1989.
- ERKAL, Mehmet, “Zekat”, DİA, c. 44, İstanbul 2013.
- ESEN, Muammer, ‘Kur’an’da Akıl- İman İlişkisi’, Ankara Üniv. *İlahiyat Fak. Der.* 2011.
- FAHREDDİN er-Razî, et-Tefsîru’l-Kebir, *Daru İhyâi’t-Turasi’l-Arabi*, bs.3, c.22, Beyrut tsz.
- GENGİL, Veysel, *Kur’ân’ın Muhataplarını İkna Açısından Sunduğu Mukayeseli Anlatımlar*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2012.
- GÜL, Ekrem Sefa, ‘*Yakinî İmanın İmkânı ve Mahiyeti*’ Cumhuriyet üniv. Yayınlanmamış Doktora tezi, 2016
- GÜLÜCE, Veysel, ‘Kur’an’da Hikmet Kavramı üzerine’ *Ekev Akademi Der.* 1998.
- GÜNEŞ, Abdülbaki, *Akli Tefsir Hareketi*, Ahenk Yayınları, Van 2003.
- HARİS EL- Muhasibî, ‘*Akıl ve Kur’an’ı Anlamak*’, ter.Veysel Akdoğan, İşaret yay. İstanbul 2015.
- HÖKELEKLİ, Hayati, *Din Psikolojisi*, Ankara 1999.
- HÖKELEKLİ, Hayati, *Dini Hayatın Bütünlüğü Açısından Ahiret İnancının Psikolojik Temelleri*, www.muhammed.org Erişim Tarihi: 15 Ekim 2018.
- İBN Kesir, Tefsir-ul Kur’an-il Azim, trcm. Abdulvehhab Öztürk, c. 7, Kahraman Yayınları, İstanbul 2014.
- İBN Manzur, Lisan’ul Arab, Daru Sadr, Beyrut 1. Basım, M. 1990
- MEHMET Vural, *İslam Felsefesi Sözlüğü*, Elis Yayınları, Ankara 2011.
- İSMAİL b. Hammad el- Cevheri, es Sihah Tacu’l- Luga ve Sihahu’l- Arabiyye, thk. Ahmed Abdulgafur Attar, Daru’l-İlim, Beyrut 1984, c. 5.
- İZUTSU, Toshihiko, *Kur’an’da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş, Kevser Yayınları, Ankara t.y.

- İZUTSU, Toshihiko, *Kur'an'da Tanrı ve İnsan*, çev. Kürşat Atalar, Pınar Yayınları, İstanbul 2014.
- KESKİN, Hasan, *Emsal'ul Kur'an*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1986.
- KARAGÖZ, İsmail vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2007.
- KARDAVÎ, Yusuf, *İbadet*, çev: Hüsamettin Cemal, yy. 1986.
- KASAPOĞLU, Abdurrahman, *Kur'an'da Ahlak Psikolojisi*, Yalnızkurt yay. İstanbul
- KAYA, Remzi, '*Kur'an-ı Kerim Kıssaları ve Düşündürdükleri*', Uludağ Üniv. İlahiyat Fak. Der. 2002
- KÖKSAL, Asım, *İslam Tarihi*, Şamil Yayınevi, İstanbul 1981.
- KUR'AN Yolu, Türkçe Meal ve Tefsir, Hayrettin Karaman, Mustafa Çağrııcı, İbrahim Kafi Dönmez, Sadrettin Gümüş, c. III, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2003.
- KURT, Hasan, '*Taklidî İmanın Tahkikî İmana Dönüşmesi*', *Gümüşhane Üniv. İlahiyat Fak. Der.* 2012
- KURTUBÎ, Muhammed bin Ahmed, El-Câmi'li Ahkâmi'l Kur'an, (neşr. Ahmed. Abdulhalim) Kahire 1372.
- MACİD Fahri, *İslam Felsefesi Tarihi*, Ayışığı Kitapları, İstanbul 1998.
- MADEN, Esra Nur, *Bir İkna Üslubu Olarak İmani Konular Bağlamında Kur'an-ı Kerim'in Mukayese Yöntemi*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2010.
- MATURİDÎ, Kitabü't-Tevhid, *Mektebetül İslamiyye*, İstanbul 1979.
- MEYDAN Larousse, Meydan Yayınları, İstanbul 1969.
- MUHAMMED Abduh, *Tefsîu'l- Menar*, c.3, Ekin Yayınları, İstanbul 2011.
- MUHAMMED Esed, *Kur'an Mesajı*, çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İşaret Yayınları, İstanbul 1997.

- NASEEM Ahmad Shah, “*Ramazan’da Oruç Tutmanın Tıbbi ve Biyolojik Faydalarının Bir Değerlendirilmesi*”, Ramazan ve Oruç, ed. Berat Açıl vd., İstanbul 2015.
- NESEFİ, Tebsirat-ül Edille, c.1, Dimaşk 1990.
- OKUTAN, Ahmet, *Kur’an’da Peygamberlik ve Peygamberimiz Hz. Muhammed Mustafa (s.a.v)*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2015.
- OKUYAN, Mehmet, *Kur’an’a Göre Yedi Aşamada Ahiret*, Düşün Yayınları, İstanbul 2017.
- Osmanlıca Türkçe Lügat, Yeni Asya Neşriyat, İstanbul 2001.
- ÖNER, Necati, *Klasik Mantık*, Ankara İlahiyat Fakültesi Yayınları, 5. Baskı, Ankara,1986
- ÖNAL, Recep, “İslam Kelamı’nda Nübüvvet’in Mahiyeti, Kapsamı ve Gerekliliği”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, c. 2, S. 2, 2013.
- ÖREN, Fatma Şaşmaz vd., “Analoji ve Araştırma Temelli Öğrenme Yaklaşımına Dayalı Rehber Materyal Uygulaması Ve Buna Yönelik Öğrenci Görüşleri”, *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi*, c. 1, S.1, 2010.
- ÖZDEMİR, Ahmet, “*Psiko-Sosyal Etkileri Açısından Kur’an’a Göre Zekat ve Faiz*”, *İslami Araştırmalar*, 2014, 25(3).
- PAK, Zekeriya, “Cahiliye Araplarında Allah İnancının Kur’anî Boyutu”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 5, S. 1, Sivas 2001.
- PİŞGİN, Yasin, ‘Kur’an’da Kalbin Akledişi’, *Kelamî Araştırmalar Der.* 2013.
- RAĞİP El- İsfehani, Müfredâtü El-Fazi’l Kur’an, thk. Safvan Adnan Davûdî, Daru-l Kalem, Dimeşk 1992.
- SALİHOĞLU, Mahmut, “Zekat”, *DİA*, c. 44, İstanbul 2013.
- SARIOĞLU, Hüseyin, İbn Rüşd, İsam Yayınları, İstanbul 2011.
- SARIOĞLU, Hüseyin, İbn Rüşd Felsefesi, Klasik Yayıncılık, İstanbul 2002.
- SARUHAN, Müfit Selim, ‘İslam Felsefesinde Delil ve Önemi’, *İsam Der.* 2004.

- SEBER, Abdulkerim, “Mantık İlminin Kur’ân’ı Anlamadaki Önemi ve Klasik Tefsirlerdeki Tezahürü”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık 2012, Sayı: 27.
- SENCER, Muammer, *Kur’an Tarihi*, İlke Yayınları, İstanbul 1970.
- SEYYİD Kutub, *et-Tasvîru’l-Fennî, Daru’l-Mearif*, Kahire tsz.
- SEYYİD Kutub, *Fî Zilâli’l-Kur’ân*, c. IV, Dâru’s-Şurûk, Kahire 2003.
- SEYYİD Kutub, *Fîzilal-il Kur’an*, Hikmet Yayınları, trc. Bekir Karlığa v.dğr. İstanbul 1966.
- Sosyal Bilimler Ansiklopedisi, Risale Yayınları.
- ŞENTÜRK, Habil, *İbadet Psikolojisi* (Hz. Peygamber Örneği), İz Yayıncılık, İstanbul 2000.
- ŞEYHÜLİSLAM Ebussu’ud Efendi, *İrşad-ı Aklîselim ilâ Mezâyây-ı Kitabi’l Kerim*, Boğaziçi Yayınları, c.9, Kahire, t.y.
- TABERÎ, Ebu Ca’fer, *Câmi’ü’-l Beyân*, c. 24 , Kahire 2001.
- TASLAMAN, Caner, *Enis Doko, Kur’an ve Bilimsel Zihnin İnşası*, İstanbul2016.
- TEMİZER, Aydın, *Kur’an’da “De ki” Hitabı*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 2012.
- TERZIOĞLU, Hülya, “*Kur’ân’da İnanç Esaslarının Aklî Yöntemle Temellendirilmesi*”, *Kelam Araştırmaları*, 10:2, 2012.
- TOPALOĞLU, Bekir, “Ahiret”, *DİA*, c. 1, İstanbul 1988.
- TÜRCAN, Galip, “Kelamda Nübüvvetin İspatı”, *Dini Araştırmalar*, Mayıs-Ağustos, c. 9, 2006.
- Türk Dil Kurumu Sözlüğü, Ankara 2005.
- www.tdk.gov.tr Erişim Tarihi: 13 Ağustos 2018.
- YAVUZ, A. Fikri, *İslam İlmihali*, İstanbul 1984.
- YAVUZ, Ömer Faruk, *Metni, Dili ve Tefsiri Açısından Kur’an*, Asitan Yayınları, İstanbul 2013.

YAVUZ, Yusuf Şevki, “*Delil (Kelam)*”, DİA, c. 9, İstanbul 1994.

YAVUZ, Yusuf Şevki, Kur’an-ı Kerim’de Tefekkür ve Tartışma Metodu, İlim ve Kültür yay. İstanbul 1983.

YİTİK, Ali İhsan, “Oruç”, DİA, c. 33, İstanbul 2007.

ZUHAYLÎ, Vehb bin, Tefsir’ü-l Munîr c. 18, Beyrut, h.1418.

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Şenel GENÇ
Uyruğu : TC
Doğum Tarihi ve Yeri : 07.10.1974 / Sivas
e-posta : mavidemiz891@gmail.com

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Yılı
Lisans	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi	2014
Yüksek Lisans	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi	2020

İŞ TECRÜBESİ

Tarih	Kurum	Görev
2015	MEB	Öğretmen

YABANCI DİL BİLGİSİ

Yabancı Dilin Adı KPDS (.....) ÜDS (....) TOEFL (....) EILTS (.....)